

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών

ΠΜΣ Σπουδές Φύλου: Μεθοδολογίες, θεωρίες, πολιτικές

Διπλωματική Εργασία

«Φύλο και Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα: Οργανωσιακή
κουλτούρα, έμφυλη εργασία & πολιτειακό κεφάλαιο»

Σταυρούλα Παλαιολόγου

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Μαρία Στρατηγάκη

Αριθμός λέξεων: 19.869

Πάτρα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας της συγγραφέας/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση της συγγραφέας/δημιουργού. Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Για την συγγραφή της εργασίας έχουν αξιοποιηθεί τεχνολογίες Τεχνητής Νοημοσύνης ως εξής: λογισμικό Zotero για την διαχείριση της βιβλιογραφίας που έχει εντοπιστεί από τις ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες στις οποίες έχει δώσει πρόσβαση το ΕΑΠ, sonix.ai για την απομαγνητοφώνηση και επιμέλεια των συνεντεύξεων, Chat Gpt για τον συντακτικό έλεγχο και την βελτίωση συνοχής των τελικών κειμένων.

Διπλωματική Εργασία

**«Φύλο και Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα: Οργανωσιακή
κουλτούρα, έμφυλη εργασία & πολιτειακό κεφάλαιο»**

Σταυρούλα Παλαιολόγου

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Μαρία Στρατηγάκη

**Ομότιμη καθηγήτρια, Πάντειο
Πανεπιστήμιο**

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Ναυσικά Μοσχοβάκου

**Επίκουρη καθηγήτρια, Πάντειο
Πανεπιστήμιο**

Πάτρα, Ιούλιος 2026

«Σε όσες φροντίζουν, νοιάζονται και προσφέρουν σιωπηλά και αθέατα»

Περίληψη

Η διπλωματική εργασία διερευνά, τον ρόλο των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών (ΟΚΠ) που παρέχουν υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας στην Ελλάδα, μέσα από την οπτική του φύλου. Το ερευνητικό μέρος βασίζεται σε ποιοτική μέθοδο και θεματική ανάλυση ημι-δομημένων συνεντεύξεων που διεξήχθησαν με εκπροσώπους οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στους τομείς της φροντίδας ηλικιωμένων, της προστασίας των παιδιών, της στήριξης της οικογένειας, της ανθρωπιστικής βοήθειας και της κοινοτικής φροντίδας. Αντλώντας από φεμινιστικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, η μελέτη διερευνά τη σχέση μεταξύ κοινωνικής αναπαραγωγής, εργασίας της φροντίδας και πολιτειακού κεφαλαίου, που αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία των οργανώσεων. Τα ευρήματα αναδεικνύουν τις οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας ως βασικούς φορείς κοινωνικής αναπαραγωγής, οι οποίοι, παρά τις διαφορές στο μέγεθος, την οργανωτική δομή την εξάρτησή τους από το κράτος, καλύπτουν κενά πρόνοιας μέσω μορφών εργασίας οι οποίες στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό, όχι μόνο σε μια αριθμητική υπεροχή των γυναικών, αλλά σε θηλυκοποιημένες μορφές εργασίας που χαρακτηρίζονται από επισφάλεια, ευελιξία συναισθηματική εργασία, και ανθεκτικότητα. Ενώ οι γυναίκες κατέχουν ηγετικές θέσεις στις οργανώσεις και αποτελούν την πλειοψηφία όσων προσφέρουν φροντίδα σε όλες τις θέσεις, συμβάλλοντας στην κοινωνική αναπαραγωγή, η έρευνα αποκαλύπτει την έλλειψη θεσμικής αναγνώρισης της εργασίας της φροντίδας και την περιορισμένη πρόσβαση στον θεσμικό διάλογο. Παρότι οι οργανώσεις φροντίδας παράγουν πολιτειακό κεφάλαιο μέσω της τεχνογνωσίας τους και των ενεργειών τεκμηριωμένης συνηγορίας για την υιοθέτηση βέλτιστων πρακτικών από το κράτος, η δυνατότητα επιρροής τους στις πολιτικές είναι περιορισμένη και εξακολουθεί να διαμορφώνεται από ανδροκρατούμενα πρότυπα (συμβολικής) εξουσίας και αναγνώρισης, περιορίζοντας τις δυνατότητες συμβολής των οργανώσεων στην χάραξη πολιτικής. Η μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ΟΚΠ αποτελούν ένα σημαντικό πεδίο όπου η κοινωνική αναπαραγωγή και το πολιτειακό κεφάλαιο διασταυρώνονται, ενώ οι θηλυκοποιημένες μορφές εργασίας αποτελούν προϋπόθεση για την παραγωγή και των δυο, με τη μόνη διαφορά ότι αυτές οι θηλυκοποιημένες μορφές εργασίας ούτε αναγνωρίζονται ούτε αμείβονται.

Λέξεις-κλειδιά

Κοινωνική αναπαραγωγή; Κοινωνία των πολιτών; Θηλυκοποιημένη εργασία; Εργασία φροντίδας; Φύλο, πολιτειακό κεφάλαιο

Abstract

This thesis examines the role of civil society organizations (CSOs) that provide social care services in Greece from a gender perspective. The research is based on a qualitative methodology and thematic analysis of semi-structured interviews conducted with representatives of organizations active in the fields of elder care, child protection, family support, humanitarian aid, and community care. Drawing on feminist methodological approaches, the study explores the relationship between social reproduction, care work, and civic capital, as fundamental elements of these organizations. The findings highlight social care organizations as key agents of social reproduction, which, despite differences in size, organizational structure, and dependence on the state, fill gaps in social welfare through forms of labor that rely heavily not only on the numerical predominance of women but also on feminized forms of labor characterized by precariousness, flexibility, emotional labor, and resilience. While women hold leadership positions in organizations and constitute the majority of staff across all roles, contributing to social reproduction, the research reveals a lack of institutional recognition of care work and limited access to institutional dialogue. Although care organizations produce civic capital through their expertise and evidence-based advocacy for the adoption of best practices by the state, their ability to influence policies is limited and continues to be shaped by male-dominated models of (symbolic) power and recognition, thereby restricting the organizations' potential to contribute to policymaking. The study concludes that CSOs constitute an important arena where social reproduction and civic capital intersect, while feminized forms of labor are a prerequisite for the production of both, with the sole difference being that these feminized forms of labor are neither recognized nor remunerated.

Keywords

Social reproduction; Civil society; Feminized labor; Care work; Gender, civic capital

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract	vi
Περιεχόμενα	vii
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια.....	viii
Εισαγωγή.....	1
Μέρος Α: Θεωρητικό Πλαίσιο.....	3
1. Εξέλιξη της έννοιας «Κοινωνία των Πολιτών»	3
1.1 Παραδοσιακές θεωρητικές προσεγγίσεις.....	4
1.2 Σύγχρονες θεωρήσεις.....	7
2. Η Κοινωνία των Πολιτών στη φεμινιστική σκέψη	12
2.1 Φεμινιστική κριτική	12
2.2 Η κοινωνία των πολιτών ως πεδίο κοινωνικής αναπαραγωγής	17
2.3 Θηλυκοποίηση της Εργασίας.....	18
3. Η Τρέχουσα Κατάσταση στην Ελλάδα	21
Μέρος Β: Ερευνητικό Μέρος.....	26
4. Μεθοδολογία.....	26
4.1 Η ένταξη της οπτικής του φύλου στην έρευνα	26
4.2 Στόχοι, υποθέσεις και ερωτήματα της έρευνας.....	27
4.3 Μέθοδος Έρευνας Πεδίου.....	29
4.4 Κριτήρια Επιλογής Οργανώσεων.....	32
4.5 Περιγραφή Δείγματος & ταξινομήσεις	33
5. Ευρήματα της Έρευνας	36
5.1 Οι οργανώσεις φροντίδας ως χώροι κοινωνικής αναπαραγωγής.....	36
5.2 Οργανωσιακή κουλτούρα.....	40
5.3 Θηλυκοποίηση της εργασίας και έμφυλος καταμερισμός εργασίας.....	44
5.4 Σχέσεις με το κράτος, και έμφυλη πρόσβαση στη διαβούλευση και παραγωγή πολιτειακού κεφαλαίου	52
Συμπεράσματα και προτάσεις για περεταίρω έρευνα	60
Βιβλιογραφία.....	66
Παράρτημα Ι: Ταξινομήσεις	72
Παράρτημα ΙΙ: Προφίλ οργανώσεων δείγματος	74
Παράρτημα ΙΙΙ: Οδηγός Ημι-δομημένης Συνέντευξης	78

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

Ακολουθούν κάποια παραδείγματα:

ΔΕ	Διπλωματική Εργασία
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ΘΕ	Θεματική Ενότητα
ΠΣ	Πρόγραμμα Σπουδών
ΣΥΝ	Συντονιστής/Συντονίστρια
ΟΚΠ	Οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών
ΙΟΒΕ	Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών

Εισαγωγή

Η σύγχρονη έννοια της Κοινωνίας των Πολιτών, αναδύθηκε ιστορικά από τον 18^ο αιώνα ωστόσο, τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η έννοια έχει σημειώσει αξιοσημείωτη πορεία στις πολιτικές και κοινωνικές επιστήμες. Σε επίπεδο ευρωπαϊκών πολιτικών, ο ρόλος της Κοινωνίας των Πολιτών ως θεματοφύλακας των ευρωπαϊκών αξιών, του κράτους δικαίου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αναγνωρίζεται μέσα από τα κείμενα πολιτικής της Ένωσης. Συγκεκριμένα, το άρθρο 11 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και η Σύσταση (ΕΕ) 2023/2836 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τη συμμετοχή των πολιτών υπογραμμίζουν τη σημασία ενός δομημένου, συνεχούς και ουσιαστικού διαλόγου μεταξύ των δημόσιων αρχών και των οργανώσεων της Κοινωνίας των Πολιτών (ΟΚΠ), ενώ οι πρόσφατη Στρατηγική της ΕΕ για την Κοινωνία των Πολιτών από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ, 2025), αντανάκλα μια αυξανόμενη αναγνώριση του ρόλου της Κοινωνίας των Πολιτών στη χάραξη πολιτικής.

Ωστόσο, η Κοινωνία των Πολιτών έρχεται σήμερα αντιμέτωπη με ολοένα και περισσότερους περιορισμούς στην ικανότητά της να επιτελέσει αυτόν το ρόλο, ενώ αρκετές οργανώσεις δέχονται ολοένα και περισσότερες ασύμμετρες επιθέσεις. Όπως δείχνει έρευνα του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι περιορισμοί αυτοί περιλαμβάνουν εμπόδια στο νομικό πλαίσιο, αυξανόμενες δυσκολίες στην εξασφάλιση χρηματοδότησης, συνεχείς απειλές και επιθέσεις εναντίον οργανώσεων και ατόμων, καθώς και περιορισμούς σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή τους στον δημόσιο διάλογο και τη διαβούλευση ως αναπόσπαστο μέρος της λειτουργίας της σύγχρονης δημοκρατίας (European Union Agency for Fundamental Rights, 2026).

Σε ότι αφορά τις σπουδές φύλου, παρότι ο όρος «Κοινωνία των Πολιτών» μελετάται από μερίδα του ακαδημαϊκού χώρου, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, η διάσταση του φύλου ως αναλυτική κατηγορία αγνοείται ή υποτιμάται. Παρά τη σημαντική συμμετοχή των γυναικών στον ευρύτερα ονομαζόμενο «τρίτο τομέα»¹, η οπτική του φύλου, δεν έχει μελετηθεί επαρκώς (Hagemann, 2008).

---

¹¹ Σύμφωνα με τις Hagemann κ.ά (2008) ο τρίτος τομέας αποτελεί έναν διακριτό κοινωνικό χώρο που αναπτύσσεται ανάμεσα στο κράτος, την αγορά και την οικογένεια και περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα

Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα εργασία επιχειρεί να ανοίξει μια σύγχρονη συζήτηση προσεγγίζοντας την Κοινωνία των Πολιτών ως πεδίο όπου τόσο η κοινωνική αναπαραγωγή όσο και το πολιτειακό κεφάλαιο, συγκροτούνται μέσα από έμφυλες κοινωνικές, πολιτειακές και εργασιακές σχέσεις. Η εκπόνηση εμπειρικής έρευνας από την οπτική του φύλου αποσκοπεί να συμβάλλει στην κατανόηση του ρόλου της Κοινωνίας των Πολιτών στην Ελλάδα ως ενδιάμεσος χώρος μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας, όχι απλά ως χώρος παροχής υπηρεσιών, κοινωφελούς έργου και κοινωνικής αναπαραγωγής, αλλά και ως χώρος παραγωγής και διαχείρισης πολιτειακού κεφαλαίου ο οποίος διέπεται από έμφυλες σχέσεις εξουσίας.

Η εργασία δομείται στα παρακάτω μέρη: Στο μέρος Α παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο αξιοποιείται προκειμένου να τεθούν τα ερευνητικά ερωτήματα και περιλαμβάνει παραδοσιακές και σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις της Κοινωνίας των Πολιτών και τη σχετική φεμινιστική κριτική. Το μέρος Α καταλήγει με μια σύντομη επισκόπηση της υφιστάμενης έρευνας και του θεσμικού πλαισίου στην Ελλάδα ώστε να γίνει κατανοητό το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκπονείται η έρευνα. Το μέρος Β εστιάζει στο ερευνητικό μέρος, όπου συζητιούνται ο σκοπός, οι υποθέσεις και μεθοδολογία της έρευνας, οι περιορισμοί καθώς τα ευρήματα που προέκυψαν μέσω της θεματικής ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων. Τέλος, αναδεικνύονται τα συμπεράσματα σε σχέση με τις ερευνητικές υποθέσεις και τα συγκεκριμένα ερωτήματα που τέθηκαν, ενώ με βάση τις απαντήσεις που δόθηκαν (ή δε δόθηκαν) προτείνονται περιοχές περεταίρω έρευνας.

εθελοντικών, μη κερδοσκοπικών και συλλογικών μορφών οργάνωσης. Οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι ο όρος χρησιμοποιείται κυρίως για να περιγράψει το σύνολο των οργανώσεων που δεν ανήκουν ούτε στον κρατικό, ούτε στον ιδιωτικό κερδοσκοπικό τομέα και οι οποίες επιδιώκουν κοινωνικούς, πολιτιστικούς, πολιτικούς ή κοινωφελείς σκοπούς. Ωστόσο, οι Hagemann κ.ά. υπογραμμίζουν ότι ο όρος «Τρίτος Τομέας» δεν είναι ουδέτερος. Η χρήση του αντανάκλα κυρίως την αμερικανική και αγγλοσαξονική παράδοση, η οποία τείνει να αντιλαμβάνεται την Κοινωνία των Πολιτών ως έναν ξεχωριστό θεσμικό τομέα δίπλα στο κράτος και την αγορά. Αντίθετα, στην ευρωπαϊκή παράδοση η έννοια της Κοινωνίας των Πολιτών είναι ευρύτερη και συνδέεται περισσότερο με τη δημόσια σφαίρα, την πολιτική συμμετοχή, την κοινωνική αλληλεγγύη και τη συλλογική δράση. Αν και οι όροι δεν είναι συνώνυμοι, στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούνται ως τέτοιοι για να αναφερθούν στον χώρο είτε ως κοινωνικό/οικονομικό κλάδο (τρίτος τομέας) είτε ως χώρο παραγωγής και διαχείρισης πολιτειακού κεφαλαίου (Κοινωνία των Πολιτών).

Μέρος Α: Θεωρητικό Πλαίσιο

1. Εξέλιξη της έννοιας «Κοινωνία των Πολιτών»

Η Κοινωνία των Πολιτών, ως αναλυτική έννοια, έχει διαμορφωθεί ιστορικά μέσα από ποικίλες θεωρητικές παραδόσεις και έχει φορτιστεί με διαφορετικά νοήματα. Από τις πρώιμες αρχαίες και μεσαιωνικές εκδοχές της έως τη νεωτερική, αστική της εννοιολόγηση, πρόκειται για έναν όρο ανοιχτό, εξελισσόμενο και πολυεπίπεδο, του οποίου το περιεχόμενο μετασχηματίζεται ανάλογα με το ιστορικό και θεσμικό συγκείμενο (Ehrenberg, 2017).

Παρά το γεγονός ότι σήμερα κατέχει κεντρική θέση στη σύγχρονη κοινωνιολογική και πολιτική θεωρία, η Κοινωνία των Πολιτών εξακολουθεί να υπόκειται σε ανταγωνιστικές εννοιολογήσεις ως προς τα όριά της, τις λειτουργίες της και τη σχέση της με άλλες κοινωνικές σφαίρες όπως το κράτος, η αγορά και η οικογένεια. Οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ αυτών των σφαιρών δεν είναι ούτε σταθερές ούτε αυτονόητες, αλλά συγκροτούνται ιστορικά και πολιτικά και παραμένουν αντικείμενο διαρκούς διαπραγμάτευσης (Hagemann, 2008). Μάλιστα, η σύγχρονη έρευνα αναδεικνύει ότι οι διαφορετικοί όροι και λόγοι γύρω από την Κοινωνία των Πολιτών σε διαφορετικά εθνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα, αντανακλούν διακριτές ιστορικές εμπειρίες, θεσμικές διαδρομές και πολιτικές παραδόσεις (Hagemann, 2008; Pernau, 2008; Roginsky & Shortall, 2009). Συνεπώς η Κοινωνία των Πολιτών δεν συγκροτεί έναν ενιαίο θεωρητικό χώρο, αλλά ένα πεδίο πολλαπλών και συχνά ανταγωνιστικών νοηματοδοτήσεων.

Σε κάθε περίπτωση, η διάσταση του φύλου ελάχιστα έχει απασχολήσει τόσο την συνολικότερη συζήτηση για την Κοινωνία των Πολιτών, όσο και τη φεμινιστική έρευνα. Τις πιθανές εξηγήσεις αυτής της σιγής και την αναγκαιότητα για περισσότερη κατανόηση του χώρου και των έμφυλων συνδηλώσεών του, παρουσιάζει το παρόν κεφάλαιο μέσα από μια σύντομη βιβλιογραφική επισκόπηση, δίνοντας χώρο γραφής στις παραδοσιακές προσεγγίσεις (από τον 18ο έως τον 20ό αιώνα), και στη συνέχεια εστιάζοντας περισσότερο στην ανάδυση της Κοινωνίας των Πολιτών στις απαρχές του 21ου αιώνα ως σημαντικού παράγοντα αντιμετώπισης των πολλαπλών κρίσεων (Σημίτη, 2017; Clarke κ.ά., 2016),

αλλά και της ειδικής συμβολής της στην κάλυψη των κενών του ολοένα συρρικνωμένου κράτους πρόνοιας (Κουραχάνης, 2025; Πολυζωΐδης, 2004)

Η αναγνώριση αυτής της εννοιολογικής πολυπλοκότητας καθιστά αναγκαία τη επισκόπηση τόσο των κλασικών όσο και των σύγχρονων θεωρητικών προσεγγίσεων του όρου πάνω στις οποίες ασκείται η φεμινιστική κριτική.

1.1 Παραδοσιακές θεωρητικές προσεγγίσεις

Η Hagemann στην ιστορική επισκόπηση που έκανε το 2008 επισημαίνει ότι η σύγχρονη εμφάνιση της έννοιας στην Ευρώπη του 17ου και 18ου αιώνα έγινε ως βασική έννοια της διαφωτιστικής πολιτικής θεωρίας. Πολιτικοί θεωρητικοί και φιλόσοφοι όπως ο Τζον Λοκ, ο Άνταμ Φέργκιουσον και ο Άνταμ Σμιθ στη Βρετανία, ο Σαρλ ντε Σεκοντά, βαρόνος ντε Μοντεσκιέ, και ο Ντενί Ντιντερό στη Γαλλία, καθώς και ο Εμανουέλ Καντ στη Γερμανία, συζήτησαν όλοι εντατικά τις έννοιες της Κοινωνίας των Πολιτών, της *société civile* και της *Zivilgesellschaft* ή *Bürgergesellschaft*, παράλληλα με όρους όπως η ευπρέπεια, ο πολιτισμός και ο δημόσιος χώρος. Σε αυτόν τον πρώιμο σύγχρονο ευρωπαϊκό λόγο, η θετική συνήχηση του όρου «Κοινωνία των Πολιτών» ήταν αδιαμφισβήτητη (Hagemann, 2008).

Όπως επισημαίνει ο Ehrenberg, κατά τον 18ο αιώνα, η φιλελεύθερη θεωρητική παράδοση νοηματοδότησε την Κοινωνία των Πολιτών ως έναν διακριτό κοινωνικό χώρο που περιλαμβάνει την αγορά και την ιδιωτική ζωή. Ενδεικτικά, ο Adam Smith αντιλαμβάνεται την Κοινωνία των Πολιτών ως πεδίο ατομικών συμφερόντων και ανταλλαγών, οι οποίες, μέσω των μηχανισμών της αγοράς, δύνανται να συμβάλουν στη συλλογική ευημερία. Αντίστοιχα, ο Immanuel Kant προσεγγίζει την Κοινωνία των Πολιτών ως μια κανονιστικά προστατευμένη σφαίρα ελευθερίας και αυτονομίας, θεμελιωμένη σε καθολικούς κανόνες δικαίου, αν και η ηθική αυτή σύλληψη δεν συνοδεύεται από επαρκή εμπειρική τεκμηρίωση (Ehrenberg, 2017). Σε διαφοροποίηση από τη φιλελεύθερη παράδοση, ο Hegel τοποθετεί την Κοινωνία των Πολιτών στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ οικογένειας και κράτους, ταυτίζοντάς την με το πεδίο των ιδιωτικών και οικονομικών συμφερόντων. Για τον Hegel, η Κοινωνία των Πολιτών αποτελεί αναγκαία αλλά κατώτερη σφαίρα σε σχέση με το κράτος, το οποίο ενσαρκώνει το καθολικό συμφέρον. Η μαρξιστική κριτική, ωστόσο, αμφισβητεί τη διάκριση αυτή, υποστηρίζοντας ότι το κράτος δεν μπορεί να αποσπαστεί

από τις υλικές και ταξικές σχέσεις παραγωγής. Ο Karl Marx θεωρεί την Κοινωνία των Πολιτών ως πεδίο ταξικών ανταγωνισμών και κοινωνικών ανισοτήτων, όπου η τυπική ισότητα συγκαλύπτει σχέσεις εκμετάλλευσης, τις οποίες το κράτος συμβάλλει στη νομιμοποίηση (Ehrenberg, 2017).

Σύμφωνα με τον ιστορικό Jürgen Kocka (όπως αναφέρεται στο: Hagemann, 2008), η έννοια της Κοινωνίας των Πολιτών συνδέθηκε ιστορικά με ένα κανονιστικό και σε μεγάλο βαθμό ουτοπικό όραμα για μια μελλοντική κοινωνική τάξη, στην οποία τα άτομα θα συνυπήρχαν ειρηνικά ως πολιτικά ώριμοι και υπεύθυνοι πολίτες. Στο πλαίσιο αυτό, οι πολίτες νοούνται ως αυτόνομα και ελεύθερα υποκείμενα, που συμμετέχουν στον δημόσιο βίο και συνεργάζονται υπό το κράτος δικαίου, χωρίς να εξαρτώνται από αυταρχικές κρατικές δομές. Η Κοινωνία των Πολιτών παρουσιάζεται έτσι ως χώρος που προϋποθέτει την ανοχή απέναντι στην πολιτισμική, θρησκευτική και εθνοτική διαφοροποίηση, καθώς και τον περιορισμό των έντονων κοινωνικών ανισοτήτων και των παραδοσιακών ιεραρχικών μορφών εξουσίας (Hagemann, 2008).

Η νεότερη θεωρητική παράδοση, από τον 19ο αιώνα και εξής, επηρεάζεται καθοριστικά από στοχαστές όπως οι Tocqueville, Durkheim και Weber. Στο έργο τους, η Κοινωνία των Πολιτών συγκροτείται ως αυτόνομη κοινωνική σφαίρα, διακριτή τόσο από το κράτος όσο και από την ιδιωτική οικιακή ζωή, και θεμελιώνεται σε εθελοντικές μορφές συλλογικής δράσης και θεσμικής συμμετοχής. Η προσέγγιση αυτή συμπληρώνεται θεωρητικά από την έννοια της δημόσιας σφαίρας του Habermas (1989), η οποία αναδεικνύει την Κοινωνία των Πολιτών ως χώρο επικοινωνιακής δράσης και δημοκρατικής διαμεσολάβησης μεταξύ κοινωνίας και κράτους.

Ο Etzioni (1973) όρισε τον τρίτο τομέα, ως το πεδίο δραστηριότητας που είναι ανεξάρτητο τόσο από την αγορά όσο και από το κράτος και δεν διέπεται ούτε από την λογική της αγοράς ούτε από μια γραφειοκρατική ιεραρχία (όπως αναφέρεται στο: Clarke κ.ά., 2016). Οι Cohen και Arato (1992) όρισαν την Κοινωνία των Πολιτών ως τον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ κράτους, αγοράς και ιδιωτικής σφαίρας, με τις οργανώσεις της να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση πολιτικών, αξιών και κοινωνικών σχέσεων.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η γραμμιστική προσέγγιση της Κοινωνίας των Πολιτών η οποία διαφοροποιείται από τις φιλελεύθερες αντιλήψεις. Ο Brighenti μελέτη του το 2016 για την

Γκραμισιακή θεωρία της κοινωνίας των πολιτών επισημαίνει ότι Antonio Gramsci, επαναδιατύπωσε τη μαρξιστική προβληματική, και απέδωσε στην Κοινωνία των Πολιτών καίριο ρόλο στη συγκρότηση και αναπαραγωγή της ηγεμονίας. Η ηγεμονία, κατά τον Gramsci, δεν εξαντλείται στην κατάκτηση της κρατικής εξουσίας, αλλά προϋποθέτει την ικανότητα διαμόρφωσης κοινωνικής συναίνεσης και πολιτισμικής νομιμοποίησης μέσα στην κοινωνία. Για τον λόγο αυτόν, οι ΟΚΠ μπορούν να ιδωθούν ως θεσμοί που συμμετέχουν ενεργά στη συγκρότηση και αναπαραγωγή κοινωνικών σχέσεων εξουσίας, αλλά και στη διαμόρφωση των όρων στους οποίους συγκεκριμένα κοινωνικά αιτήματα αποκτούν δημόσια και πολιτική αναγνώριση (Brighenti, 2016; Gramsci, 1971).

Σε αυτό το πλαίσιο, για τον Gramsci, η Κοινωνία των Πολιτών δεν αποτελεί ουδέτερο πεδίο, αλλά χώρο ιδεολογικών συγκρούσεων και πολιτισμικών αγώνων, στον οποίο διαμορφώνονται στρατηγικές συναίνεσης και αντίστασης. Με αυτόν τον τρόπο, αναγνωρίζεται μια σχετική αυτονομία της Κοινωνίας των Πολιτών, χωρίς να αποκόπτεται από τις ταξικές και πολιτικές σχέσεις εξουσίας που τη διαπερνούν (Brighenti, 2016). Η γραμισιανή οπτική για τη μελέτη της σύγχρονης Κοινωνίας των Πολιτών στην Ελλάδα, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για δύο λόγους. Αφενός, ιστορικά η Κοινωνία των Πολιτών ως έννοια και ως όρος συνδέθηκε στην ελληνική συζήτηση των αρχών της μεταπολίτευσης με το έργο του Gramsci και με τις απόψεις του για την Κοινωνία των Πολιτών, σε αντιδιαστολή προς την έννοια της «πολιτικής κοινωνίας» (Βενιζέλος, 2000). Επιπλέον, η γκραμισιανή προσέγγιση επιτρέπει την ανάλυση των οργανώσεων ως διαμεσολαβητικών θεσμών μεταξύ κράτους και κοινωνίας, σε συνάρτηση με την έννοια της «ηγεμονίας» και υπό αυτή την έννοια, οι οργανώσεις αποτελούν χώρους μέσα στους οποίους παράγονται και αναπαράγονται μορφές πολιτειακού κεφαλαίου, συγκροτούνται σχέσεις εκπροσώπησης και διαμορφώνονται σχέσεις εξουσίας και (έμφυλοι) ρόλοι μεταξύ οργανώσεων και κράτους (Brighenti, 2016; Gramsci, 1971). Επιπλέον, η προσέγγιση αυτή μπορεί να προσφέρει θεωρητικά στην περεταίρω ανάλυση των σύγχρονων προσεγγίσεων για την Κοινωνία των Πολιτών οι οποίες δεν την προσεγγίζουν αποκλειστικά ως ένα πεδίο εθελοντικής συμμετοχής ή συλλογικής δράσης πολιτών αλλά ως έναν εξειδικευμένο επαγγελματικό χώρο, με αμειβόμενα στελέχη, διοικητικές δομές, εξειδικευμένες γνώσεις και επαγγελματικές διαδρομές (Σπυριδάκη, 2013β; Eikenberry & Kluver, 2004) και ως έναν οικονομικό κλάδο με συνεισφορά στα εθνικά ΑΕΠ, την παροχή φροντίδας και την

αναπλήρωση του κράτους πρόνοιας (IOBE, 2023; Eikenberry & Kluver, 2004; Giddens, 1999; Salamon & Sokolowski, 2018).

Επιπλέον, οι επισημάνσεις του Evers (1995) σχετικά με τις λειτουργίες των οργανώσεων του τρίτου τομέα συνηγορούν προς αυτό το επιχείρημα. Συγκεκριμένα, ο Evers συνοψίζει τις εξής λειτουργίες: (α) παροχή κοινωνικών υπηρεσιών ως εναλλακτικοί φορείς, (β) διαμεσολαβητικός χώρος ανάμεσα στο κράτος, την αγορά και τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα (οικογένεια, κοινότητα), (γ) ανάπτυξη καινοτόμων συνεργασιών με πολλαπλούς φορείς διακυβέρνησης και (δ) συνδυασμένη αξιοποίηση ποικίλων οικονομικών και ανθρώπινων πόρων.

1.2 Σύγχρονες θεωρήσεις

Το σύγχρονο επιστημονικό ενδιαφέρον για την Κοινωνία των Πολιτών εδράζεται στις ραγδαίες αλλαγές που έχουν επέλθει στην κοινωνία και την οικονομία στο πλαίσιο του νέο-φιλελεύθερου καπιταλισμού, αλλά και στην ραγδαία μεγέθυνση του κλάδου σε παγκόσμιο επίπεδο. Όπως καταγράφει ο Salamon (2010) η ραγδαία επέκταση της φιλανθρωπίας, της εθελοντικής εργασίας και των ΟΚΠ σε παγκόσμιο επίπεδο τα τελευταία 25 χρόνια, έχει ως αποτέλεσμα μια επαναστατική παγκόσμια αναδιοργάνωση των συλλογικών δράσεων. Ωστόσο, επισημαίνει ότι ο χώρος παραμένει ελλιπώς κατανοητός, και ανεπαρκώς αξιοποιημένος ως μηχανισμός επίλυσης δημόσιων προβλημάτων λόγω της ελλιπούς έρευνας για τη δομή, τη χρηματοδότηση και τη συνεισφορά των μη κυβερνητικών και εθελοντικών οργανώσεων.

Παρότι σήμερα δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός ο οποίος προσδιορίζει πλήρως τον σκοπό και τα όρια αυτού του κοινωνικού χώρου, ο οποίος διαχρονικά κινείται λιγότερο ή περισσότερο μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας, η σύγχρονη βιβλιογραφία έχει εστιάσει στην κατανόηση των πολυδιάστατων πλευρών της λειτουργίας των ΟΚΠ μέσα από όρους που χρησιμοποιούνται για να την χαρακτηρίσουν. Για παράδειγμα, οι Roginsky & Shortall (2009), επισημαίνουν τη διάκριση ανάμεσα στην αμερικανική και την ευρωπαϊκή προσέγγιση της Κοινωνίας των Πολιτών, καθώς οι όροι που χρησιμοποιούνται στα δύο αυτά πλαίσια αντανακλούν διαφορετικά ιστορικά, θεσμικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα. Αποδομώντας τους όρους *μη κερδοσκοπικός τομέας*, *τρίτος τομέας*, *κοινότητα*, *εθελοντικός τομέας* και *κοινωνική οικονομία*, αναδεικνύουν τις μεταξύ τους

διαφορές υποστηρίζοντας ότι η χρήση τους ως συνώνυμων οδηγεί σε εννοιολογικές συγχύσεις. Καταλήγουν ότι η κατανόηση της Κοινωνίας των Πολιτών μπορεί να γίνει μόνο μέσα από την κατανόηση του πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο υπάρχει.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ευρωπαϊκή προσέγγιση της Κοινωνίας των Πολιτών χαρακτηρίζεται από εννοιολογική πολυσημία και έμφαση στη συλλογική δράση, την αλληλεγγύη και τη δημοκρατική συμμετοχή. Όροι όπως *τρίτος τομέας, κοινωνική οικονομία και εθελοντικός/κοινοτικός τομέας, εθελοντικός τομέας, κοινωνική οικονομία, πολιτική κοινωνία*, χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν ένα πλέγμα φορέων με κοινωνικό σκοπό, δημοκρατική οργάνωση και διαμεσολαβητική λειτουργία ανάμεσα στο κράτος, την αγορά και την κοινωνία. Αυτή η προσέγγιση αναγνωρίζει την Κοινωνία των Πολιτών ως πολιτικό και κοινωνικό πεδίο, όπου εκδηλώνονται διεκδικήσεις, συγκρούσεις και μορφές ενεργού πολιτεϊότητας (Roginsky & Shortall, 2009). Επιπλέον, οι σύγχρονες έρευνες επισημαίνουν ότι η Κοινωνία των Πολιτών συμπληρώνει ολοένα και περισσότερο το κράτος στον παραδοσιακό του ρόλο ως πάροχος κοινωνικής πρόνοιας, ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης (Λουκίδου, 2017; Clarke κ.ά., 2016; Simiti, 2017).

Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, παρότι στην κλασική Τοκβιλιανή αμερικάνικη παράδοση δόθηκε έμφαση στον ρόλο της Κοινωνίας των Πολιτών στη σημασία της κοινωνικής συμμετοχής για την αμερικανική δημοκρατία, η βασική κριτική που δέχεται η σύγχρονη αμερικάνικη Κοινωνία των Πολιτών είναι ότι τείνει να λειτουργεί αποπολιτικοποιημένα, επικεντρωμένη στην παροχή υπηρεσιών μέσω συμβάσεων και στη συμπλήρωση του κράτους πρόνοιας (Roginsky & Shortall, 2009).

Η αμερικανική προσέγγιση τείνει να περιορίσει την έννοια στον *μη κερδοσκοπικό τομέα* (nonprofit sector), προσδίδοντάς της τεχνικό και οικονομίστικο χαρακτήρα, απογυμνωμένο από πολιτικές διαστάσεις, ενώ η χρήση του όρου είναι στενά συνδεδεμένη με φορολογικούς, λογιστικούς και διοικητικούς μηχανισμούς, που υπογραμμίζουν τον οικονομικό χαρακτήρα των οργανώσεων και τη λειτουργία τους ως συμπληρωματικών προς το κράτος (Salamon, 2010). Ο όρος αυτός υποδηλώνει έναν λειτουργικά εξειδικευμένο τομέα με εστίαση στην παροχή υπηρεσιών και την αποδοτικότητα, παρά στην κοινωνική μεταβολή. Επιπλέον, η αυξανόμενη «αγοραιοποίηση» (marketization) των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων έχει προκαλέσει έντονες ανησυχίες για την αλλοίωση του

κοινωνικού τους ρόλου και τη μείωση της ανεξαρτησίας τους (Eikenberry & Kluver, 2004).

Εν τέλει, η αμερικανική Κοινωνία των Πολιτών συγκροτείται ως πεδίο τεχνικής διαχείρισης και ατομικής φιλανθρωπίας, ενσωματωμένη στο φιλελεύθερο-οικονομίστικο υπόδειγμα, και όχι ως δυναμικός πολιτικός χώρος διεκδίκησης και κοινωνικής αλλαγής. Ωστόσο, η συμμετοχή των πολιτών μέσω εθελοντικών οργανώσεων, συλλόγων και σωματείων αποτελεί μηχανισμό παραγωγής κοινωνικού κεφαλαίου, ενισχύοντας την εμπιστοσύνη και τη συλλογική δράση (Putnam κ.ά., 1994)

Όπως αναφέρουν οι Roginsky και Shortall (2009) η εννοιολογική ηγεμονία της αμερικανικής προσέγγισης έχει επεκταθεί διεθνώς, μέσω οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και η Αμερικανική Υπηρεσία Διεθνούς Ανάπτυξης (USAID), συχνά αγνοώντας τις πολιτισμικές και πολιτικές ιδιαιτερότητες άλλων χωρών. Όπως επισημαίνουν οι η αμερικανική προσέγγιση τείνει να «εξαγάγει» τον τεχνικό της ορισμό μέσω της επιρροής στους διεθνείς οργανισμούς, γεγονός που δημιουργεί κινδύνους εννοιολογικής αποπολιτικοποίησης στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και συντελεί στην επιβολή μιας «ηγεμονικής γλώσσας» που αποδυναμώνει τη ριζική και κριτική διάσταση της Κοινωνίας των Πολιτών αγνοώντας τα τοπικά ιστορικά συμφραζόμενα (Roginsky & Shortall, 2009).

Στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, θα μπορούσε να πει κανείς ότι η έννοια του «προνοιακού πλουραλισμού» την δεκαετία του 1990 αποτελεί, αν όχι ένα παράδειγμα της επιρροής της αμερικανικής παράδοσης στην ευρωπαϊκή ακαδημαϊκή και πολιτική συλλογιστική τότε σίγουρα μια διαφορετική θεωρητική διαδρομή προς την βιομηχανοποίηση του κλάδου. Την δεκαετία του 1990 η έννοια του προνοιακού πλουραλισμού, αποτέλεσε κεντρικό στοιχείο της θεωρητικής συμβολής του Anthony Giddens στον σχεδιασμό του λεγόμενου «τρίτου δρόμου» (Giddens, 1999). Ο Giddens τοποθέτησε την Κοινωνία των Πολιτών, στο κέντρο της δημοκρατικής λειτουργίας, ως τρίτο πόλο μεταξύ κράτους και αγοράς και πρότεινε έναν νέο ρόλο για την Κοινωνία των Πολιτών με αυξημένη συμμετοχή, ευθύνη και κοινωνική καινοτομία. Στο πλαίσιο αυτό, πρότεινε την μεικτή προσέγγιση στην κοινωνική πολιτική, όπου η ευθύνη για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών κατανέμεται μεταξύ κράτους, αγοράς και Κοινωνίας των Πολιτών. Αυτή η προσέγγιση νομιμοποίησε στο Ηνωμένο Βασίλειο (και σταδιακά σε άλλες χώρες της Ευρώπης) την αποδυνάμωση

του κρατικού μονοπωλίου στην κοινωνική φροντίδα και ενίσχυσε τον ρόλο του τρίτου τομέα, ως μηχανισμού αναπλήρωσης των κενών που δημιουργεί η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας.

Στην παρούσα ερευνητική προσπάθεια και οι δύο προσεγγίσεις (αμερικάνικη και ευρωπαϊκή) προσφέρουν εύφορο έδαφος για έρευνα από την οπτική του φύλου. Από τη μία, η ευρωπαϊκή θεωρητική οπτική, προσφέρει ένα επεξεργασμένο πλαίσιο που μπορεί να αναδείξει τις δυναμικές της Κοινωνίας των Πολιτών εστιάζοντας στην κατανόηση των έμφυλων διαστάσεων της συμμετοχής σε αυτήν ως πεδίο δράσης.

Από την άλλη, η αμερικανική προσέγγιση, προσφέρεται για τη διερεύνηση της Κοινωνίας των Πολιτών ως διακριτού κλάδου οικονομικής δραστηριότητας ο οποίος συμπληρώνει το κράτος στην αποκατάσταση των ακραίων κοινωνικών ανισοτήτων, καταστάσεων έκτακτης ανάγκης και ανταπόκρισης σε καταστάσεις κρίσης, συνεισφέροντας στο ΑΕΠ, δημιουργώντας υποδομές, θέσεις εργασίας.

Πολιτειακό Κεφάλαιο

Οι Sevelsted και Johanson (2024), στην πρόσφατη έρευνά τους κάνουν μια απόπειρα να αναπτύξουν μια θεωρία της «ελίτ» για την Κοινωνία των Πολιτών καταλήγοντας ότι αυτή αποτελεί όχι μόνο έναν χώρο πολιτικής συμμετοχής, κοινωνικής και πολιτικής κινητοποίησης και μια αντιπολιτευτική δύναμη έναντι των κρατών και των αγορών, αλλά παράλληλα και έναν τομέα στον οποίο η υποστήριξη και η επένδυση σε έναν σκοπό αποτελούν παράλληλα σημαντικό πόρο και πεδίο συσσώρευσης *πολιτειακού κεφαλαίου*, μέσω του οποίου η Κοινωνία των Πολιτών διαστρωματώνεται σε οριζόντιες (θεματικές) και κάθετες (ανώτερες/κατώτερες) διαιρέσεις.

Αξιοποιώντας το θεωρητικό οπλοστάσιο του Pierre Bourdieu για το κοινωνικό κεφάλαιο επισημαίνουν ότι η έννοια της Κοινωνίας των Πολιτών που αναδύθηκε τον 19ο αιώνα, επικεντρώθηκε εξ αρχής στον αγώνα για το «πολιτειακό κεφάλαιο» το οποίο σύμφωνα με τους ερευνητές, πρέπει να γίνει κατανοητό ως ένα εξαιρετικά συμβολικό είδος κεφαλαίου. Προτείνουν μάλιστα ένα νέο λεξιλόγιο για να αναπτύξουν μια θεωρία της «ελίτ της Κοινωνίας των Πολιτών» ως διαχειριστών του *πολιτειακού κεφαλαίου*.

Η Κοινωνία των Πολιτών προσεγγίζεται ως ένα αυτόνομο κοινωνικό πεδίο (field), παράλληλα με την πολιτική, την οικονομία, τον πολιτισμό, τη θρησκεία κ.λπ., με δικές της νόρμες, θέσεις ισχύος και συμβολικά κεφάλαια, και την ανάπτυξη ενός μοναδικού τύπου κεφαλαίου, δηλαδή του πολιτειακού κεφαλαίου. Σε αυτό το πλαίσιο, το πολιτειακό κεφάλαιο είναι ένα «πλεονέκτημα» που εξηγεί γιατί ορισμένες τοπικές κοινότητες χειρίζονται πιο αποτελεσματικά κοινωνικά προβλήματα ή έχουν μεγαλύτερη επιρροή στην ανάπτυξη. Οι ηγετικές μορφές, τα διευθυντικά στελέχη, οι θεσμικοί εκπρόσωποι μεγάλων οργανώσεων, λειτουργούν ως διαμεσολαβητές μεταξύ της κοινωνικής βάσης (πολίτες, κοινότητες) και των άλλων ελίτ (πολιτικών, οικονομικών, θεσμικών), ενώ ταυτόχρονα διαχειρίζονται και αναπαράγουν το πολιτειακό κεφάλαιο (civic capital) που συγκεντρώνεται στους οργανισμούς τους. Η έρευνά τους συνεισφέρει στην κατανόηση της δομής και της αναδιανομής του πολιτειακού κεφαλαίου, αφού οι μορφές πολιτικής δράσης στις οποίες επιδίδονται οι ομάδες και τα άτομα, δεν είναι ουδέτερες αλλά εξαρτώνται από το habitus και το κεφάλαιο που διαθέτουν (Bourdieu, 2002). Τέλος, οι ερευνητές, επισημαίνουν ότι αυξανόμενη συγκέντρωση πολιτειακών και οικονομικών πόρων στα χέρια μιας μικρής ομάδας μεγάλων οργανισμών και των ηγετών τους διαμορφώνει μια ελίτ οργανισμών η οποία διαχειρίζεται μια εξαιρετικά συμβολική μορφή κεφαλαίου, η οποία θεσμοθετείται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε εθνικό πλαίσιο (Sevelsted & Johansson, 2024). Οι έμφυλες συνδηλώσεις στη διατήρηση και αναδιανομή του πολιτειακού κεφαλαίου που χαρτογραφούν οι Sevelsted & Johansson (2024) παραμένουν ανεξερευνήτες.

2. Η Κοινωνία των Πολιτών στη φεμινιστική σκέψη

2.1 Φεμινιστική κριτική

Ήδη από τη δεκαετία του 1980 και του 1990, οι φεμινίστριες ιστορικοί υποστήριξαν ότι στο «διαφωτισμένο παρελθόν» η Κοινωνία των Πολιτών δεν ήταν ποτέ μια συμπεριληπτική και δίκαιη σφαίρα που ισορροπούσε μεταξύ της αγοράς, του κράτους και της οικογένειας, αλλά μια σφαίρα αυστηρά κλειστή. Εξαρχής, οι γυναίκες, αλλά και οι άνδρες των κατώτερων κοινωνικών τάξεων ή μειονοτικών φυλετικών, εθνοτικών ή θρησκευτικών ομάδων δεν είχαν πρόσβαση στην Κοινωνία των Πολιτών, επειδή ο αγώνας των λευκών ανδρών της μεσαίας τάξης για πολιτικά, κοινωνικά και πολιτειακά δικαιώματα πολιτών ήταν στενά συνδεδεμένος με τις διαδικασίες οικοδόμησης του κράτους και του έθνους (Hagemann, 2008). Αμφισβητώντας τις διαφορετικές προσεγγίσεις για τον ορισμό της Κοινωνίας των Πολιτών, η φεμινιστική σκέψη έθεσε το ερώτημα αν η Κοινωνία των Πολιτών είναι ένα δυνητικά «ανοιχτό» εγχείρημα που είναι απλώς ατελές (όπως η δημοκρατία, η ισότητα, η δικαιοσύνη κ.λπ.) και χρειάζεται μόνο να υλοποιηθεί πλήρως στο μέλλον, ή αν οι δομές της Κοινωνίας των Πολιτών δημιουργούν εγγενώς αποκλεισμούς, επειδή βασίζονται σε μια ιεραρχική κατανομή της εργασίας με βάση το φύλο και απαιτούν τη συμπληρωματική «άλλη» γυναίκα για να υπάρχουν. Ως εκ τούτου, η φεμινιστική προσέγγιση αμφισβητεί, την υποτιθέμενη ουδετερότητα της Κοινωνίας των Πολιτών, αναδεικνύοντας ότι η έννοια θεμελιώνεται πάνω στον αποκλεισμό των γυναικών από το δημόσιο πεδίο και την υπερεκπροσώπησή τους στον χώρο της φροντίδας, του σπιτιού και της αναπαραγωγής.

Η φεμινιστική κριτική για την Κοινωνία των Πολιτών επικεντρώθηκε αρχικά στον τρόπο με τον οποίο η έννοια συγκροτείται ως «πεδίο» και στον θεμελιώδη διαχωρισμό μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Η εν λόγω διάκριση, η οποία αντλεί τις ρίζες της από τις φιλελεύθερες εννοιολογήσεις του Διαφωτισμού, συνδέεται άρρηκτα με το λεγόμενο «σεξουαλικό συμβόλαιο», δηλαδή με ένα ιστορικά παγιωμένο σύστημα έμφυλης κυριαρχίας που έχει διαμορφώσει την πολιτική, οικονομική και κοινωνική οργάνωση των νεωτερικών κοινωνιών (Pateman, 1988). Το κανονιστικό αυτό υπόβαθρο αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία οικοδομήθηκαν οι περισσότεροι σύγχρονοι ορισμοί της Κοινωνίας των Πολιτών, ενσωματώνοντας έμφυλες ιεραρχήσεις ως αυτονόητες και «ουδέτερες».

Η διάκριση σύμφωνα με την οποία ο δημόσιος χώρος αποδίδεται στον άνδρα και ο ιδιωτικός στη γυναίκα, ενσωματώνεται σχεδόν σε όλους τους κλασικούς ορισμούς της Κοινωνίας των Πολιτών, διατηρώντας έναν έμφυλο καταμερισμό ρόλων που διατηρείται έως σήμερα (Hagemann, 2013; Williams, 1997). Η φεμινιστική κριτική που ασκείται σε αυτή τη διάκριση, εστιάζει στο ότι η έμφυλη οργάνωση της κοινωνίας γύρω από τον διαχωρισμό δημόσιου/ιδιωτικού δεν είναι απλώς ένα θεωρητικό σχήμα, αλλά μια κανονιστική αρχιτεκτονική που εξασφαλίζει τη μακροχρόνια κυριαρχία των ανδρών τόσο στον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας, όσο και στον δημόσιο χώρο της οικονομίας, της πολιτικής και της κοινωνίας. Η Hagemann (2013, σ.45) υπογραμμίζει ότι ο άνδρας κατασκευάζεται ως «ανεξάρτητο και ελεύθερο άτομο», ακριβώς επειδή έχει απαλλαγεί από την ευθύνη της φροντίδας και της αναπαραγωγής μέσω της αόρατης και απλήρωτης εργασίας των γυναικών. Η ιδιότητά του ως πολίτη και ενεργού μέλους της Κοινωνίας των Πολιτών θεμελιώνεται πάνω σε αυτή την έμφυλη ανισότητα

Η Carole Pateman (1988) ασκεί συστηματική κριτική στη φιλελεύθερη δημοκρατία και στην Κοινωνία των Πολιτών ως θεσμικές μορφές που αναπαράγουν δομικά την έμφυλη ανισότητα. Αναδεικνύει ότι ο διαχωρισμός δημόσιου και ιδιωτικού χώρου δεν είναι απλώς αναλυτικός, αλλά βαθιά πολιτικός, καθώς εγκλωβίζει τις γυναίκες στην ιδιωτική σφαίρα της οικογένειας και τις αποκλείει από την πλήρη άσκηση δημοκρατικών δικαιωμάτων και μορφών πολιτικής συμμετοχής.

Αντίστοιχα, η Susan H. Williams (1997) επανεξετάζοντας την έννοια της Κοινωνίας των Πολιτών από φεμινιστική σκοπιά, επισημαίνει ότι η ταύτισή της με τον δημόσιο χώρο αναπαράγει αποκλεισμούς, καθώς προϋποθέτει μορφές συμμετοχής που ιστορικά και θεσμικά δεν είναι ισότιμα προσβάσιμες σε όλα τα άτομα βάσει φύλου. Η προσέγγισή της αναδεικνύει πώς οι κυρίαρχες εννοιολογήσεις παραβλέπουν τις έμφυλες ανισότητες που διαπερνούν τόσο τις μορφές συλλογικής δράσης, όσο και τις προϋποθέσεις συμμετοχής σε αυτές. Τέλος, προτείνει ότι στην περίπτωση της Κοινωνίας των Πολιτών, όπως και σε μεγάλο μέρος της παραδοσιακής πολιτικής θεωρίας, οι φεμινίστριες θα έπρεπε να ορίσουν την έννοια για δική τους χρήση, αντί να την εγκαταλείψουν λόγω των χρήσεων που της έχουν δοθεί στο παρελθόν.

Η Hagemann (2008) αναφέρει ότι η έννοια της Κοινωνίας των Πολιτών παραμένει ασαφής και αμφισβητούμενη. Οι ανταγωνιστικές έννοιες και προσεγγίσεις που αναλύει, πηγάζουν κυρίως από τις εντάσεις μεταξύ της χρήσης του όρου ως ουτοπικού πολιτικού κανόνα, ως περιγραφικού όρου για ιστορικές πρακτικές και ως αναλυτικής έννοιας.

Επιπλέον, η Hagemann διακρίνει τρεις κύριες ανταγωνιστικές προσεγγίσεις για τον ορισμό της Κοινωνίας των Πολιτών (Hagemann, 2013) :

Η προσέγγισή ως πεδίο (field-logical approach) ορίζει την Κοινωνία των Πολιτών ως έναν αυτορρυθμιζόμενο χώρο που βρίσκεται ανάμεσα στο κράτος, την οικονομία και την ιδιωτική σφαίρα (την οικογένεια). Η προσέγγιση αυτή θεωρείται προβληματική γιατί βασίζεται σε έναν τεχνητό διαχωρισμό μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Σύμφωνα με τη φεμινιστική της προσέγγιση, η διάκριση αυτή αποκρύπτει τον καθοριστικό ρόλο της οικογένειας και της κοινωνικής αναπαραγωγής στη συγκρότηση της Κοινωνίας των Πολιτών, ενώ παράλληλα νομιμοποιεί ιστορικά έμφυλες ιεραρχίες που συνδέουν τους άνδρες με τον δημόσιο χώρο της πολιτικής και της συμμετοχής, και τις γυναίκες με τον ιδιωτικό χώρο της φροντίδας. Ως αποτέλεσμα, η Κοινωνία των Πολιτών δεν μπορεί να θεωρηθεί ένας ουδέτερος χώρος δημοκρατικής συμμετοχής, αλλά ένα πεδίο όπου αναπαράγονται κοινωνικές και έμφυλες σχέσεις εξουσίας.

Η κανονιστική προσέγγιση (Normative approach) αντιλαμβάνεται την Κοινωνία των Πολιτών ως ένα κανονιστικό και πολιτικό ιδεώδες για τον εκδημοκρατισμό κρατών και κοινωνιών, βασισμένο στο δυτικό φιλελεύθερο μοντέλο συνδεδεμένο με τις αξίες του Διαφωτισμού, της δημοκρατίας, της αυτονομίας, της εθελοντικής συμμετοχής και του κοινού καλού. Στο πλαίσιο αυτό, η Κοινωνία των Πολιτών παρουσιάζεται ως ένας προνομιακός χώρος εκδημοκρατισμού και πολιτικής χειραφέτησης, μια «ανεκπλήρωτη υπόσχεση» για μια πιο δημοκρατική κοινωνική και πολιτική οργάνωση. Ωστόσο, η Hagemann υπογραμμίζει ότι η προσέγγιση αυτή είναι προβληματική, επειδή τείνει να εξιδανικεύει την Κοινωνία των Πολιτών, να αγνοεί τις εσωτερικές σχέσεις εξουσίας και τις κοινωνικές ανισότητες που τη διαπερνούν, ενώ βασίζεται σε ένα δυτικοκεντρικό πρότυπο δημοκρατίας, που δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε διαφορετικά ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια. Από φεμινιστική σκοπιά, η κανονιστική προσέγγιση παραβλέπει επίσης τις έμφυλες προϋποθέσεις συμμετοχής στην Κοινωνία των Πολιτών,

παρουσιάζοντας ως καθολική μια δημόσια σφαίρα που ιστορικά οικοδομήθηκε πάνω στον αποκλεισμό των γυναικών και την αόρατη εργασία της κοινωνικής αναπαραγωγής

Η προσέγγιση της ως δράση (action-logical approach): Η προσέγγιση της Κοινωνίας των Πολιτών ως δράση (action-logical approach) εστιάζει στους φορείς και στις μορφές συλλογικής δράσης που αναπτύσσονται στον δημόσιο χώρο, δίνοντας έμφαση στην αυτοοργάνωση, την αυτονομία, τη μη βίαιη συμμετοχή και τον προσανατολισμό προς το κοινό καλό. Σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις που ορίζουν την Κοινωνία των Πολιτών ως διακριτό πεδίο ή ως δημοκρατικό ιδεώδες, επικεντρώνεται στις πρακτικές συμμετοχής και διεκδίκησης. Ωστόσο, η φεμινιστική κριτική επισημαίνει ότι η προσέγγιση αυτή συχνά παραβλέπει τις άνισες έμφυλες συνθήκες που καθορίζουν την πρόσβαση στη δημόσια δράση, αποκρύπτοντας τον ρόλο της κοινωνικής αναπαραγωγής και της εργασίας φροντίδας ως προϋποθέσεων της πολιτικής συμμετοχής.

Επιπλέον, η Hagemann προτείνει την κατανόηση της Κοινωνίας των Πολιτών ως συνόλου πρακτικών και μορφών κοινωνικής παρέμβασης, οι οποίες χαρακτηρίζονται από εθελοντική δέσμευση, αυτονομία, μη βίαιη κινητοποίηση και αναφορά στο συλλογικό συμφέρον. Παράλληλα, υπογραμμίζει ότι η συμμετοχή στην Κοινωνία των Πολιτών δεν ταυτίζεται με την τυπική ιδιότητα του πολίτη, αλλά συνιστά ουσιαστική μορφή άσκησης πολιτειότητας. Παρόλα αυτά, αναφέρει ότι η παρουσίαση της Κοινωνίας των Πολιτών ως ουδέτερου πεδίου δράσης τείνει να αποσιωπά τις έμφυλες και κοινωνικές ιεραρχίες που τη συγκροτούν.

Ήδη από την δεκαετία του 1990 κεντρική θέση στη φεμινιστική κριτική της Κοινωνίας των Πολιτών κατέχει και το έργο της Nancy Fraser, η οποία εστιάζει στο θέμα των όρων συμμετοχής στην Κοινωνία των Πολιτών ως ένα ουσιαστικό θέμα κοινωνικής δικαιοσύνης (Fraser, 1997). Όπως επισημαίνει, η έννοια της Κοινωνίας των Πολιτών ως πεδίου δημοκρατίας, αυτονομίας και συμμετοχής δεν είναι καθολική, αλλά δυτικοκεντρική και βαθιά έμφυλη, αγνοώντας τις υλικές και θεσμικές προϋποθέσεις ισότιμης συμμετοχής των γυναικών. Ασκώντας κριτική στην έννοια της δημόσιας σφαίρας του Habermass, η Fraser συνδέει την Κοινωνία των Πολιτών με την ύπαρξη πολλαπλών και άνισων δημόσιων σφαιρών, αμφισβητώντας την αντίληψη ενός ενιαίου δημόσιου χώρου ισότιμης συμμετοχής. Υποστηρίζει ότι οι αποκλεισμένες κοινωνικές ομάδες συγκροτούν «υποτελείς

αντι-δημόσιες σφαίρες» (subaltern counterpublics) (Fraser, 1990, 1997), δηλαδή εναλλακτικούς χώρους συλλογικής έκφρασης και πολιτικής διεκδίκησης εντός της Κοινωνίας των Πολιτών. Με τον τρόπο αυτόν αναδεικνύει ότι η Κοινωνία των Πολιτών δεν αποτελεί ουδέτερο πεδίο δημοκρατίας, αλλά χώρο όπου αναπαράγονται και αμφισβητούνται έμφυλες, ταξικές και πολιτισμικές σχέσεις εξουσίας.

Η πιο πρόσφατη έρευνα, επιβεβαιώνει ότι οι ΟΚΠ δεν αποτελούν ουδέτερους θεσμούς. Αντίθετα, συγκροτούνται εντός έμφυλων ιεραρχιών, στερεοτύπων και κατανομών ρόλων που επηρεάζουν τόσο την εσωτερική οργανωσιακή λειτουργία, όσο και τον σχεδιασμό προγραμμάτων. Ενδεικτικά, η Michelle Lokot (2021), εξετάζει την αποτυχία των διεθνών μη κυβερνητικών οργανώσεων να ενσωματώσουν την έμφυλη ισότητα στις εσωτερικές τους δομές, παρά το αφήγημα της προώθησής της μέσω των ανθρωπιστικών προγραμμάτων. Υποστηρίζει ότι η προσκόλληση σε τεχνοκρατικές μεθόδους παραμελεί την οργανωσιακή κουλτούρα, επιτρέποντας τη διατήρηση ιεραρχιών που βασίζονται στο φύλο, τη φυλή και την αποικιοκρατία. Πρόσφατα σκάνδαλα σεξουαλικής εκμετάλλευσης και κακοποίησης στον τομέα της ανθρωπιστικής βοήθειας αναδεικνύουν την ανάγκη για μια προσέγγιση «από μέσα προς τα έξω». Οι οργανισμοί καλούνται να επιδείξουν αναστοχασμό και να χρησιμοποιήσουν εργαλεία όπως οι αυτοαξιολογήσεις και μηχανισμούς ανατροφοδότησης για να αντιμετωπίσουν τις βαθιές ανισότητες στον εργασιακό τους χώρο. Τελικά, η πραγματική πρόκληση για κοινωνική αλλαγή προϋποθέτει οι ανθρωπιστικοί φορείς να ευθυγραμμίσουν τις εσωτερικές τους πρακτικές με τις αξίες που πρεσβεύουν για τις κοινότητες τις οποίες υπηρετούν.

Επιπλέον, οι Dederichs και de Graaf (2023) με την έρευνά τους συνεισφέρουν στην κατανόηση του έμφυλου καταμερισμού των μορφών συμμετοχής και της πρόσβασης σε κοινωνικούς πόρους εντός της Κοινωνίας των Πολιτών. Εστιάζοντας στην γερμανική Κοινωνία των Πολιτών, τεκμηριώνουν ότι ο έμφυλος καταμερισμός της συμμετοχής σε εθελοντικές οργανώσεις οδηγεί σε άνιση κατανομή συμβολικού και κοινωνικού κεφαλαίου ανά φύλο θέτοντας το υπόβαθρο για την άνιση κατανομή του πολιτειακού κεφαλαίου, δηλαδή της πρόσβασης σε ρόλους ηγεσίας, λήψης αποφάσεων και επιρροής εντός της Κοινωνίας των Πολιτών. Επομένως, η μελέτη προσφέρει χρήσιμη εμπειρική βάση για τη φεμινιστική ανάλυση του πολιτειακού κεφαλαίου ως έμφυλα δομημένου και

υποστηρίζει τη θέση ότι η σύγχρονη Κοινωνία των Πολιτών είναι συμβολικό πεδίο εξουσίας με εμφανείς αποκλεισμούς φύλου.

2.2 Η κοινωνία των πολιτών ως πεδίο κοινωνικής αναπαραγωγής

Η Fraser ανέδειξε την αμφίσημη λειτουργία της Κοινωνίας των Πολιτών ως πεδίου φροντίδας χωρίς επαρκείς θεσμικές υποδομές: αφενός μπορεί να συγκροτεί χώρο αλληλεγγύης και αντίστασης, αφετέρου συχνά λειτουργεί ως μηχανισμός αντιστάθμισης των αποτυχιών του κράτους, χωρίς να αμφισβητεί τις δομικές αιτίες τους. Ιδίως σε συνθήκες λιτότητας και νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης, η Κοινωνία των Πολιτών μετατρέπεται σε «απορροφητή» κοινωνικών αναγκών, οδηγώντας σε υπερφόρτωση κοινοτήτων και κυρίως των γυναικών, οι οποίες αναλαμβάνουν το έργο της φροντίδας χωρίς επαρκείς πόρους, θεσμική στήριξη ή κοινωνική αναγνώριση (Fraser, 2003, 2009, 2010, 2014).

Στο πλαίσιο αυτό, η Fraser υποστηρίζει ότι η κοινωνική αναπαραγωγή -δηλαδή το σύνολο των δραστηριοτήτων που διασφαλίζουν τη διατήρηση και αναπαραγωγή της ζωής- δεν περιορίζεται στον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας, αλλά εκτείνεται σε ένα ευρύ φάσμα συλλογικών μορφών δράσης εντός της Κοινωνίας των Πολιτών, όπως κοινότητες, ενώσεις, θρησκευτικούς οργανισμούς και άτυπα δίκτυα αλληλεγγύης. Υπό αυτό το πρίσμα, προτείνει μια θεσμική επανανοηματοδότηση της φροντίδας ως συλλογικής πολιτικής ευθύνης, αμφισβητώντας τη διαχρονική της αορατοποίηση ως «ιδιωτικής» και κατεξοχήν γυναικείας υποχρέωσης (Fraser, 2016).

Επιπλέον, η φεμινιστική οικονομική σκέψη συνέβαλε σημαντικά στην ανάδειξη της φροντίδας ως κεντρικής αλλά υποτιμημένης, διάσταση της κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης δίνοντας διακριτό ρόλο στην Κοινωνία των Πολιτών. Συγκεκριμένα η Razavi (2007) ανέπτυξε ένα πολύτιμο αναλυτικό εργαλείο γνωστό ως το «διαμάντι της φροντίδας» (care diamond) για την κατανόηση της κοινωνικής αναπαραγωγής, καθώς αναδεικνύει ότι η φροντίδα δεν παράγεται αποκλειστικά από την οικογένεια ή το κράτος αλλά κατανέμεται μεταξύ τεσσάρων βασικών θεσμών: της οικογένειας, του κράτους, της αγοράς και της κοινότητας/Κοινωνίας των Πολιτών. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την εξέταση της Κοινωνίας των Πολιτών ως θεσμού παραγωγής και αναδιανομής φροντίδας, φωτίζοντας τις διαδικασίες μέσω των οποίων προνοιακές λειτουργίες μεταφέρονται από το κράτος σε

ΟΚΠ. Παράλληλα, καθιστά ορατό τον έμφυλο χαρακτήρα της κοινωνικής αναπαραγωγής, καθώς η εργασία φροντίδας εξακολουθεί να επιβαρύνει δυσανάλογα τις γυναίκες ακόμη και όταν οργανώνεται μέσω θεσμών εκτός της οικογένειας. Μέσα από αυτή την οπτική, η φροντίδα νοείται ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης κράτους, αγοράς, οικογένειας και Κοινωνίας των Πολιτών, με έμφαση στις έμφυλες, ταξικές και θεσμικές ανισότητες που διαπερνούν τόσο την αμειβόμενη όσο και την αθέατη εργασία φροντίδας. Έτσι, το «διαμάντι της φροντίδας» καθίσταται αναλυτικό εργαλείο για την κατανόηση της κοινωνικής αναπαραγωγής και των έμφυλων σχέσεων εξουσίας που τη συγκροτούν (Razavi, 2007).

2.3 Θηλυκοποίηση της Εργασίας

Η έννοια της θηλυκοποίησης της εργασίας (feminization of labour) αποτελεί ιδιαίτερα χρήσιμο θεωρητικό εργαλείο για την κατανόηση της έμφυλης εργασίας στην Κοινωνία των Πολιτών, καθώς επιτρέπει να αναλυθούν όχι μόνο η αυξημένη παρουσία των γυναικών στον τομέα, αλλά και οι ειδικές εργασιακές σχέσεις, μορφές οργάνωσης και αξίες που τον χαρακτηρίζουν και τελικά η αμφισβήτησή της ως προνομιακού χώρου για τις γυναίκες.

Στη σχετική βιβλιογραφία, και ιδιαίτερα στο έργο της Morini (2007) για τον γνωστικό καπιταλισμό, η θηλυκοποίηση της εργασίας δεν αναφέρεται αποκλειστικά στην αριθμητική αύξηση της γυναικείας απασχόλησης. Περιγράφει τη γενίκευση χαρακτηριστικών που ιστορικά αποδίδονταν στη γυναικεία εργασία, όπως η ευελιξία, η συναισθηματική εμπλοκή, η πολυλειτουργικότητα, η αφοσίωση στην αποστολή, η επισφάλεια και η ασαφής διάκριση μεταξύ αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας. Παρόμοια, οι Ivancheva και Keating (2020) επισημαίνουν ότι στη σύγχρονη οικονομία η παραγωγική και η αναπαραγωγική εργασία αλληλοδιαπλέκονται όλο και περισσότερο, με αποτέλεσμα η φροντίδα, η συναισθηματική εργασία και η προσωπική δέσμευση να μετατρέπονται σε παραγωγικούς πόρους.

Επιπλέον, η Weeks (2017) ασκεί κριτική στις σύγχρονες ιδεολογίες εργασίας που προωθούν την ιδέα ότι οι εργαζόμενοι/ες πρέπει να αγαπούν τη δουλειά τους, να ταυτίζονται με την αποστολή του οργανισμού, και να επενδύουν συναισθηματικά στην εργασία τους. Υποστηρίζει ότι η λογική αυτή αποκρύπτει σχέσεις εκμετάλλευσης και

αξιοποιεί μορφές εργασίας που ιστορικά συνδέθηκαν με τη γυναικεία φροντίδα και την αφοσίωση.

Η συμβολή της έννοιας στην ανάλυση της Κοινωνίας των Πολιτών είναι διττή. Πρώτον, επιτρέπει να διερευνηθεί κατά πόσο οι οργανώσεις συγκεντρώνουν γυναίκες σε τομείς που συνδέονται με τη φροντίδα, την πρόνοια, την εκπαίδευση ή την κοινωνική υποστήριξη, αναπαράγοντας έναν οριζόντιο έμφυλο καταμερισμό εργασίας. Δεύτερον, βοηθά στην κατανόηση των συνθηκών εργασίας στον κλάδο, όπου συχνά συναντώνται χαμηλότερες αμοιβές, εξάρτηση από βραχυχρόνια χρηματοδότηση, εθελοντική εργασία, έντονη συναισθηματική επένδυση και ταύτιση του εργαζομένου με την αποστολή της οργάνωσης. Υπό αυτήν την έννοια, η θηλυκοποίηση της εργασίας δεν αφορά μόνο τις γυναίκες αλλά έναν ευρύτερο τρόπο οργάνωσης της εργασίας που χαρακτηρίζει σημαντικό μέρος του σύγχρονου τρίτου τομέα.

Για την παρούσα έρευνα, η έννοια της θηλυκοποίησης της εργασίας προσφέρει ένα θεωρητικό πλαίσιο για να διερευνηθεί εάν η Κοινωνία των Πολιτών λειτουργεί ως πεδίο αναπαραγωγής παραδοσιακών έμφυλων ρόλων φροντίδας ή εάν δημιουργεί νέες δυνατότητες επαγγελματικής και πολιτικής ενδυνάμωσης των γυναικών. Παράλληλα, επιτρέπει την εξέταση του κατά πόσο οι λειτουργίες κοινωνικής αναπαραγωγής που μεταφέρονται από το κράτος προς τις ΟΚΠ συνοδεύονται από αντίστοιχη αναπαραγωγή των έμφυλων ανισοτήτων στην εργασία, την ηγεσία και τη διαχείριση πόρων.

Σε αυτό το πλαίσιο, η διερεύνηση της διάστασης του φύλου αποκτά ενδιαφέρον καθώς εστιάζει στις έμφυλες συνδηλώσεις σε αυτή τη διαχείριση, όπως αυτό μπορεί να αποτυπώνεται στα μονοπάτια καριέρας και στην θηλυκοποίηση των όρων εργασίας από μια διαθεματική οπτική. Συγκεκριμένα, σε διεθνές επίπεδο, παρά την υψηλή συμμετοχή των γυναικών σε μη κυβερνητικές οργανώσεις, παρατηρείται άνιση κατανομή ρόλων με τις γυναίκες να περιορίζονται κυρίως σε υποστηρικτικές ή κατώτερες ιεραρχικά θέσεις, ενώ οι άνδρες να καταλαμβάνουν κατά πλειοψηφία ηγετικές θέσεις. Σύμφωνα με τις μελέτες αυτές η υποεκπροσώπηση των γυναικών στην ηγεσία συνδέεται με δομικά εμπόδια και έμφυλα στερεότυπα λόγω των οποίων οι οργανώσεις αποτυγχάνουν να αντιμετωπίσουν τις έμφυλες ιεραρχίες εντός της οργανωσιακής τους κουλτούρας (Lokot, 2021).

Επιπλέον, η συζήτηση για τη θηλυκοποίηση της εργασίας αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν εξετάζεται σε συνάρτηση με τις οργανωσιακές ιεραρχίες, τη διαχείριση του πολιτειακού κεφαλαίου και την πρόσβαση/συμμετοχή στην λεγόμενη «ελίτ» της Κοινωνίας των Πολιτών (Fernández & Valiente, 2021; Johansson & Meeuwisse, 2024; Sevelsted & Johansson, 2024). Η αυξημένη παρουσία των γυναικών σε τομείς φροντίδας και κοινωνικής υποστήριξης δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη αντίστοιχη παρουσία τους στις θέσεις στρατηγικής διοίκησης, εκπροσώπησης και διαπραγμάτευσης με το κράτος. Επομένως, κρίσιμο ερώτημα δεν είναι μόνο ποιος παρέχει τη φροντίδα, αλλά και ποιος την εκπροσωπεί δημόσια και ποιος διαθέτει τη θεσμική νομιμοποίηση να μιλά εκ μέρους της και ποιος διαπραγματεύεται τους όρους παροχής.

Τέλος, μία από τις ελάχιστες μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί στην νότια Ευρώπη για τις ανισότητες βάσει φύλου στην Κοινωνία των Πολιτών έχει υλοποιηθεί στην Κύπρο από το Mediterranean Institute of Gender Studies (2006). Η μελέτη προσφέρει στοιχεία σύμφωνα με τα οποία οι γυναίκες συχνά φέρουν το «τριπλό βάρος» αναπαραγωγικής, παραγωγικής και κοινοτικής εργασίας, που περιορίζει το διαθέσιμο χρόνο τους για ενεργό συμμετοχή. Οι έμφυλες κοινωνικές προσδοκίες περιορίζουν το ρόλο των γυναικών σε οργανώσεις που σχετίζονται με την πρόνοια, την κοινωνική φροντίδα και την εκπαίδευση, ενώ οι άντρες τείνουν να συμμετέχουν σε επαγγελματικά ή αθλητικά σχήματα, σε πιο πρακτικές ή ηγετικές θέσεις (Mediterranean Institute of Gender Studies, 2006).

Η διερεύνηση του κατά πόσο το φύλο επηρεάζει την πρόσβαση σε θέσεις υψηλού κύρους και επιρροής εντός των οργανώσεων μπορεί να αναδείξει τους μηχανισμούς μέσω των οποίων αναπαράγονται ή αμφισβητούνται οι έμφυλες ιεραρχίες στη διαχείριση του πολιτειακού και συμβολικού κεφαλαίου.

3. Η Τρέχουσα Κατάσταση στην Ελλάδα

Θεσμικό Πλαίσιο

Σύμφωνα με το Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα, που εκπονήθηκε το 2024 από το Ίδρυμα Μποδοσάκη, το οικοσύστημα της Κοινωνίας των εμφανίζει υστέρηση σε σύγκριση με άλλες χώρες της ΕΕ (Ίδρυμα Μποδοσάκη, 2024). Η εμπιστοσύνη και η συμμετοχή των πολιτών στο έργο της καταγράφονται σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα. Ο Ν.4873/2021 αποτέλεσε την πρώτη συστηματική προσπάθεια διαμόρφωσης ενός ενιαίου θεσμικού πλαισίου για τις ΟΚΠ στην Ελλάδα, συγκεντρώνοντας σε έναν Νόμο διάφορα επιμέρους νομοθέτημα ζητήματα που μέχρι τότε ρυθμιζόνταν αποσπασματικά, όπως η καταχώρηση, η εγγραφή στα μητρώα, η χρηματοδότηση και η εποπτεία των οργανώσεων.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα τον Ν.4873/2021 ως Οργάνωση Κοινωνίας Πολιτών ορίζεται «η εθελοντική οργάνωση προσώπων που έχει συσταθεί και λειτουργεί στην Ελλάδα ως σωματείο ή αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία, με κοινωφελή σκοπό, είναι ανεξάρτητη από κράτη ή κυβερνήσεις, την τοπική αυτοδιοίκηση, τους δημόσιους οργανισμούς δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου, τους εμπορικούς, συνδικαλιστικούς και επαγγελματικούς οργανισμούς και ενώσεις, τις πολιτικές οργανώσεις και τα πολιτικά κόμματα» (άρθρο 4, παράγραφος α) συμπεριλαμβανομένων των κοινωφελών φορέων, όπως ορίζονται στον ίδιο νόμο «β. Κοινωφελής φορέας: Η ΟΚΠ της περ. α', η επιτροπή εράνου του άρθρου 122 Α.Κ., το κοινωφελές ίδρυμα του Ν.4182/2013 (Α' 185) και το κοινωφελές ίδρυμα που έχει συσταθεί με ειδικό νόμο» (άρθρο 4, παράγραφος β).

Παράλληλα, ο Νόμος εισάγει ορισμούς για την εθελοντική απασχόληση και τους κοινωφελείς φορείς, ρυθμίζει τις σχέσεις τους με το κράτος, προβλέπει τη δημιουργία Δημόσιας Βάσης Δεδομένων και Ειδικού Μητρώου ΟΚΠ, καθώς και τη σύσταση ειδικής Διεύθυνσης ΟΚΠ στο Υπουργείο Εσωτερικών.

Το Σχέδιο Δράσης επισημαίνει ότι αν και το τρέχον ρυθμιστικό πλαίσιο, όπως εκφράζεται μέσα από τον Ν.4873/2021, είναι βελτιωμένο σε σύγκριση με το παρελθόν, υπάρχει αρκετός χώρος για βελτίωση της ρύθμισης και της αυτορρύθμισης του κλάδου. Για παράδειγμα, το νομικό πλαίσιο δεν προσδιορίζει με σαφήνεια τον ρόλο και τη θεσμική

θέση της Κοινωνίας των Πολιτών ούτε αναγνωρίζει ρητά τη συμβολή της στο κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, η εποπτεία των οργανώσεων παραμένει κατακερματισμένη μεταξύ διαφορετικών υπουργείων και δημόσιων υπηρεσιών, γεγονός που δημιουργεί προβλήματα συντονισμού και περιορίζει την αποτελεσματικότητα της συνεργασίας με την Πολιτεία. Παράλληλα, η συνύπαρξη διαφορετικών νομικών μορφών (σωματεία, αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες, ιδρύματα) συνεπάγεται διαφορετικές υποχρεώσεις και διαδικασίες, χωρίς να διασφαλίζεται πάντοτε ένα ισότιμο πλαίσιο λειτουργίας ως προς τη διαφάνεια, τη χρηστή διακυβέρνηση και τη λογοδοσία.

Τέλος, η περιορισμένη εξειδίκευση τόσο της δημόσιας διοίκησης όσο και των επαγγελματιών που υποστηρίζουν τις οργανώσεις (λογιστών, φοροτεχνικών, νομικών) σε ζητήματα που αφορούν την Κοινωνία των Πολιτών, σε συνδυασμό με τις ελλείψεις στους ελεγκτικούς μηχανισμούς, συμβάλλει στη διατήρηση θεσμικών δυσλειτουργιών και στην αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων που επηρεάζουν αρνητικά την αξιοπιστία και τη βιωσιμότητα του χώρου.

Έρευνα στην Ελλάδα

Σε ότι αφορά την Ελλάδα, οι Μουζέλης και Παγουλάτος (2003) περιέγραψαν την Κοινωνία των Πολιτών ως πεδίο πολιτικής διαμεσολάβησης, με έμφαση στην αυτονομία της απέναντι τόσο στο κράτος όσο και στην αγορά. Την αναγνώρισαν ως χώρο όπου διαμορφώνονται συλλογικές ταυτότητες, συγκρούσεις και πολιτικές διεκδικήσεις, πέρα από τεχνοκρατικές ή φιλανθρωπικές λογικές.

Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Αφουξενίδης (2006) η μαζική εμφάνιση μη-κερδοσκοπικών, μη-κυβερνητικών οργανισμών στην Ελλάδα εμφανίστηκε την δεκαετία του 1990, ως αποτέλεσμα της συμμετοχής της Ελλάδας της Επιτροπής Αναπτυξιακής Βοήθειας [DAC] και των αποφάσεων που έλαβε το ίδιο το κράτος, προκειμένου να προωθήσει παρόμοιες μορφές συμμετοχής στα κοινά, και όχι ως μια έκφραση της υφιστάμενης πολιτικής κουλτούρας ανάπτυξης του κλάδου «από τα κάτω»: «Με άλλα λόγια, δημιουργήθηκαν μετά από πολιτικές αποφάσεις εκ των άνω προς τα κάτω, οι οποίες και έθεσαν τους βασικούς όρους συμμετοχής, και όχι από μια διαδικασία άσκησης πίεσης από τα κάτω προς τα πάνω για τέτοιου είδους μεταρρύθμιση» (Αφουξενίδης, 2006, σελ.164).

Ήδη από την δεκαετία του 2000 η δυνατότητα συνεργασίας με το κράτος φαίνεται να εξαρτάται από τη θεσιακότητα (positionality) των οργανώσεων μέσα στο πεδίο της Κοινωνίας των Πολιτών και από το είδος του κεφαλαίου που διαθέτουν. Συγκεκριμένα, οι παράγοντες που επηρεάζουν τον βαθμό συνεργασίας μπορεί να είναι το θεματικό πεδίο δράσης, ο βαθμός θεσμικής δικτύωσης, η πρόσβαση σε πολιτικά κέντρα λήψης αποφάσεων, το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο και οι προσωπικές ή άτυπες σχέσεις με κρατικούς φορείς. Για παράδειγμα, οι περιβαλλοντικές οργανώσεις, την δεκαετία του 2000 αξιοποίησαν ευρωπαϊκούς θεσμούς, χρηματοδοτικούς πόρους και δίκτυα πολιτικής επιρροής, επιτυγχάνοντας μεγαλύτερη πρόσβαση στο κράτος. Αντίθετα, οι αντιρατσιστικές οργανώσεις, οι οποίες είναι πιο πιθανό να αμφισβητήσουν κρατικές πολιτικές και δραστηριοποιούνται σε περισσότερο συγκρουσιακά ζητήματα, παραμένουν πιο περιφερειακές ως προς τα κέντρα εξουσίας και διαθέτουν μικρότερη θεσμική επιρροή (Αφουξενίδης, 2006).

Άλλες μελέτες, έχουν αναδείξει τις ΟΚΠ ως κρίσιμο πεδίο παροχής υπηρεσιών πρόνοιας (Ζαννής, 2002) και φροντίδας (Σπυριδάκη, 2013), αλλά και κοινωνικής διαμεσολάβησης και πολιτικής συμμετοχής, ιδιαίτερα μετά τις οικονομικές, υγειονομικές και προσφυγικές κρίσεις που αναδιάρθρωσαν το κράτος πρόνοιας και διεύρυναν τον ρόλο των οργανώσεων του τρίτου τομέα υποκαθιστώντας σταδιακά κρατικές λειτουργίες (Κουραχάνης, 2025).

Ο Ζαννής (2002) επισημαίνει ότι η παγκόσμια επικράτηση της φιλελεύθερης προσέγγισης στην εννοιολόγηση της Κοινωνίας των Πολιτών, ως συμπληρωματικός μηχανισμός του κράτους και της αγοράς, ρόλος του οποίου είναι η προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών που το κράτος δε δύναται να προσφέρει, φαίνεται να εκφράζεται μέσα από της εφαρμοσμένες πρακτικές του «προνοιακού πλουραλισμού» στην Ελλάδα οι οποίες έγιναν ιδιαίτερα ορατές στον τομέα της φροντίδας από το 1990 και έπειτα προκαλώντας μια από τα πάνω προώθηση για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων. Αξιοποιώντας την τυπολογία των Gidron, Kramer και Salamon, διακρίνει τέσσερα βασικά μοντέλα σχέσεων κράτους-τρίτου τομέα: το κρατικοκεντρικό, το μοντέλο κυριαρχίας του τρίτου τομέα, το δυαδικό/παράλληλο και το συνεργατικό (Ζαννής, 2002). Η τυπολογία αυτή αναδεικνύει ότι η σχέση κράτους και οργανώσεων δεν είναι μονοσήμαντη, αλλά μπορεί να κυμαίνεται από την κυριαρχία του κράτους έως μορφές υποκατάστασης, συμπληρωματικότητας και θεσμικοποιημένης συνεργασίας στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Συμπεραίνει ότι η

αξιοποίηση του τρίτου τομέα από το κράτος για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών εδράζεται σε πολλαπλές σκοπιμότητες. Πέρα από την ικανότητα των οργανώσεων να ανταποκρίνονται ευέλικτα σε εξειδικευμένες κοινωνικές ανάγκες, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η δυνατότητα παροχής υπηρεσιών με χαμηλότερο κόστος μέσω της αξιοποίησης εθελοντικής εργασίας και πρόσθετων κοινωνικών πόρων. Παράλληλα, η συνεργασία με ΟΚΠ εξυπηρετεί πολιτικούς στόχους, καθώς συμβάλλει στην ενίσχυση της νομιμοποίησης των δημόσιων πολιτικών, στη διεύρυνση της κοινωνικής συμμετοχής και στη διαμεσολάβηση μεταξύ κρατικών θεσμών και κοινωνικών ομάδων (Ζαννής, 2002).

Η έρευνα της Σπυριδάκη (2013) μελέτησε τον τρίτο τομέα παροχής κοινωνικής φροντίδας στην Ελλάδα εστιάζοντας στην περιφέρεια Κρήτης και στις έμφυλες διαστάσεις της απασχόλησης και της παροχής φροντίδας. Μέσα από ποιοτική μελέτη περίπτωσης έξι μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, ανέλυσε την αναπαραγωγή των έμφυλων στερεοτύπων και ανισοτήτων, ακόμα και εντός του θεωρητικά «προοδευτικού» τρίτου τομέα. Η μελέτη καταδεικνύει ότι οι γυναίκες που εργάζονται στον χώρο αυτόν συχνά υφίστανται εκμετάλλευση, τόσο σε επίπεδο αμοιβών όσο και καθήκοντος, ενώ η δυνατότητα αυτό-οργάνωσής τους παραμένει περιορισμένη. Επιπλέον, η διατριβή θέτει ερωτήματα για τον δομικό ρόλο του τρίτου τομέα σε συνθήκες κοινωνικής κρίσης και μαζικής ανεργίας, αναδεικνύοντας την ανάγκη περαιτέρω έρευνας γύρω από τις δυνατότητες ή και τα όρια της συμμετοχής των γυναικών σε αυτό το πεδίο (Σπυριδάκη, 2013).

Τέλος, πρόσφατη μελέτη του IOBE (2023), τονίζει ότι η εικόνα για την Κοινωνία των Πολιτών σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο, είναι αποσπασματική και περιορισμένη, παρά τη διαρκώς αυξανόμενη σημασία του τομέα. Ο στόχος της μελέτης ήταν η κατανόηση και η ανάδειξη του οικονομικού αποτυπώματος του χώρου, ώστε να συμβάλει στην αποδόμηση της παραδοσιακής αντίληψης περί «φιλανθρωπικής» λειτουργίας της και την ανάγκη για θεσμική αναγνώριση και στρατηγική ενσωμάτωσή της στην εθνική αναπτυξιακή πολιτική. Η μελέτη ανέδειξε ότι η ελληνική Κοινωνία των Πολιτών δεν αποτελεί μόνο υποστηρικτικό μηχανισμό κοινωνικής φροντίδας, αλλά αποτελεί θεσμό ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής, της καινοτομίας και της ενεργού πολιτειότητας. Η μελέτη τεκμηριώνει για πρώτη φορά ποσοτικά τη συμβολή της Κοινωνίας των Πολιτών στην ελληνική οικονομία, αναδεικνύοντας τη σημασία της ως αυτόνομου παραγωγικού τομέα. Ειδικότερα, ο τρίτος τομέας συμβάλλει κατά 1,35% στο ΑΕΠ, με απασχόληση που

αγγίζει τους 56.000 εργαζόμενους/-ες (1,4% της συνολικής απασχόλησης), ενώ παρουσιάζει υψηλή συμμετοχή γυναικών (66%) και νέων. Ωστόσο, η διάσταση του φύλου δεν λήφθηκε συστηματικά υπόψη σε αυτή την μελέτη, σπαταλώντας μια πολύτιμη ευκαιρία για την ουσιαστικότερη κατανόηση του κλάδου στην Ελλάδα.

Τα ευρήματα των παραπάνω ερευνών, αν και περιορισμένα για το ελληνικό πλαίσιο, δίνουν τις πρώτες ενδείξεις της ακολουθίας της ελληνικής περίπτωσης με τις παγκόσμιες τάσεις, όπως αναφέρθηκαν στην Ενότητα 1. 2., ενώ ενισχύουν τις ερευνητικές υποψίες σχετικά με την αξία της έρευνας από την οπτική του φύλου.

Μέρος Β: Ερευνητικό Μέρος

4. Μεθοδολογία

4.1 Η ένταξη της οπτικής του φύλου στην έρευνα

Όπως αναφέρει η Hagemann (2008), η έρευνα με βάση το φύλο στην Κοινωνία των Πολιτών δεν θα έπρεπε να περιορίζεται απλώς στην εξέταση των γυναικών ως μιας επιπλέον σημαντικής ομάδας που δραστηριοποιείται εντός της. Εάν το φύλο νοείται ως αναλυτική κατηγορία κατανόησης των σχέσεων εξουσίας και άρα ως σχετική και συμφραζόμενη «γνώση» σχετικά με τις έμφυλες διαφορές που δημιουργούνται από τον πολιτισμό και την κοινωνία, τότε το φύλο, σε συνδυασμό με άλλες αναλυτικές κατηγορίες που εξηγούν αυτές τις σχέσεις εξουσίας όπως η τάξη, η φυλή και η εθνικότητα είναι επιτακτικό να εντάσσονται στην έρευνα (Hagemann, 2008). Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, το φύλο ως «διαθεματική κατηγορία» πρέπει να συμπεριλαμβάνεται συστηματικά στην ανάλυση και να εξετάζεται η σημασία του για κάθε σύνολο ερωτήσεων και αντικειμένων έρευνας σχετικά με την Κοινωνία των Πολιτών (Emerek, 2017). Ωστόσο, αυτή η αντίληψη δεν έχει ακόμη ληφθεί υπόψη από την επικρατούσα τάση και η Κοινωνία των Πολιτών συνεχίζει να θεωρείται «ουδέτερη ως προς το φύλο».

Με βάση τα παραπάνω, η ένταξη της οπτικής του φύλου με τους παραπάνω όρους είναι αναγκαία διότι: α) διαμορφώνει τις κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένες εικόνες και ιδέες της Κοινωνίας των Πολιτών, β) καθορίζει τις δυνατότητες και τα όρια συμμετοχής ατόμων και ομάδων στο έργο της Κοινωνίας των Πολιτών, δηλαδή διαμορφώνει, μεταξύ άλλων, τις μορφές και το πεδίο δράσης τους σε σχέση με την Κοινωνία των Πολιτών και εντός αυτής, καθώς και τη θεσμική και ουσιαστική τους θέση και τις ευκαιρίες πρόσβασης στους πόρους και τους θεσμούς της Κοινωνίας των Πολιτών γ) διαμορφώνει έμφυλες ιεραρχίες και ασυμμετρίες εντός της Κοινωνίας των Πολιτών, καθώς και μεταξύ της Κοινωνίας των Πολιτών, του κράτους, της αγοράς και της οικογένειας.

Ακολουθώντας τη φεμινιστική μεθοδολογική πρόταση της Hagemann, η έρευνα αποσκοπεί στην αποδόμηση της φαινομενικής ουδετερότητας της έννοιας της Κοινωνίας των Πολιτών και στην ανάδειξη των έμφυλων ιεραρχιών και ασυμμετριών ισχύος που τη

συγκροτούν (Hagemann, 2013). Κεντρικό μεθοδολογικό άξονα αποτελεί η ανάλυση των «ορίων» της Κοινωνίας των Πολιτών, με έμφαση στις διαδικασίες συμπερίληψης και αποκλεισμού στις διαδικασίες διαβούλευσης², αλλά και τις έμφυλες οργανωσιακές ιεραρχίες εντός των οργανώσεων.

Τέλος, η μεθοδολογική προσέγγιση λαμβάνει υπόψη όχι μόνο τις «θετικές» όψεις της Κοινωνίας των Πολιτών, αλλά και τις αντιφάσεις, τις ιεραρχίες και τις πρακτικές αποκλεισμού που ενδέχεται να αναπαράγει. Αναγνωρίζει την ύπαρξη πολλαπλών και ενίοτε ανταγωνιστικών «κοινωνιών πολιτών», όπως το γυναικείο κίνημα, τις οργανώσεις φροντίδας και τις συλλογικότητες αλληλεγγύης, οι οποίες δεν ταυτίζονται απαραίτητα με το φιλελεύθερο, θεσμικά εδραιωμένο μοντέλο.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Κοινωνία των Πολιτών προσεγγίζεται ως ένα ανοιχτό και ιστορικά εξελισσόμενο εγχείρημα, στο οποίο συνυπάρχουν σχέσεις αλληλεγγύης και παράλληλα μηχανισμοί ανισότητας. Υπό αυτό το πρίσμα, η ενσωμάτωση της οπτικής του φύλου στη μεθοδολογία της έρευνας δεν αποσκοπεί μόνο στην περιγραφή ανισοτήτων, αλλά στη συμβολή σε μια κριτική και μετασχηματιστική κατανόηση της Κοινωνίας των Πολιτών, προσανατολισμένη προς την έμφυλη δικαιοσύνη.

4.2 Στόχοι, υποθέσεις και ερωτήματα της έρευνας

Οι βασικοί στόχοι της έρευνας συνοψίζονται στην κατανόηση:

1. Των έμφυλων εσωτερικών οργανωσιακών ιεραρχιών και της οργανωσιακής κουλτούρας που ο παραπάνω ρόλος διαμορφώνει μελετώντας έναν μικρό αριθμό οργανώσεων που παρέχουν υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας.
2. Της έμφυλης κατανομής των ρόλων και του βαθμού θηλυκοποίησης των όρων εργασίας στις οργανώσεις αυτές

---

² Σύμφωνα με τον OECD (2001) η δημόσια διαβούλευση ορίζεται ως η οργανωμένη διαδικασία μέσω της οποίας οι κυβερνητικοί φορείς αναζητούν τις απόψεις πολιτών, οργανώσεων και άλλων ενδιαφερόμενων μερών πριν από τη λήψη αποφάσεων, με στόχο την ενίσχυση της νομιμοποίησης, της διαφάνειας και της ποιότητας των δημόσιων πολιτικών (OECD, 2001). Στην παρούσα έρευνα, η διαβούλευση νοείται ως το σύνολο των θεσμικών και άτυπων διαδικασιών μέσω των οποίων οι οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών αλληλεπιδρούν με κρατικούς φορείς, συμμετέχουν στη διαμόρφωση δημόσιων πολιτικών και διεκδικούν την εκπροσώπηση κοινωνικών συμφερόντων. Υπό αυτή την έννοια, η διαβούλευση συνιστά έναν βασικό μηχανισμό διαμεσολάβησης μεταξύ κοινωνίας και κράτους και ένα πεδίο άσκησης και διαπραγμάτευσης πολιτειακού κεφαλαίου.

3. Του τρόπου και των όρων στις διαδικασίες διαβούλευσης με το κράτος και πιθανά έμφυλα μοτίβα εκπροσώπησης.

Η βασική ερευνητική υπόθεση είναι ότι παρότι η Κοινωνία των Πολιτών έχει αναδειχθεί ως χώρος δημοκρατικής συμμετοχής και ισότητας, διατηρεί έμφυλες ιεραρχίες διότι ως πεδίο πολιτικής ισχύος και διαχείρισης πολιτειακού κεφαλαίου αυτές οι λειτουργίες παραμένουν ιστορικά συνδεδεμένες με τον «πολιτισμό» και το «αρσενικό». Παράλληλα, οι οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας, αποτελούν έναν χώρο ο οποίος επιτελεί κυρίως λειτουργίες κοινωνικής αναπαραγωγής και φροντίδας, δηλαδή λειτουργίες που ιστορικά έχουν συνδεθεί με το «θηλυκό» και τη «φύση» (Ortner, 1994).

Η δεύτερη υπόθεση είναι ότι εάν η Κοινωνία των Πολιτών ως διαμεσολαβητικός χώρος μεταξύ κράτους και ιδιωτικής πρωτοβουλίας, συγκροτείται και λειτουργεί εντός ενός πλαισίου εσωτερικής (οργανωσιακής) και εξωτερικής (διαβούλευση με το κράτος) ιεράρχησης (Sevelsted & Johansson, 2024), οι ιεραρχήσεις αυτές έχουν έμφυλα χαρακτηριστικά (πχ κατανομής της εργασίας, εσωτερικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων και τρόπου διαβούλευσης με το κράτος κ.ά.).

Η τρίτη υπόθεση είναι ότι η παραγωγή και η οικειοποίηση του πολιτειακού κεφαλαίου προϋποθέτει μορφές θηλυκοποιημένης εργασίας και ότι ο βαθμός συσσώρευσης πολιτειακού κεφαλαίου των ΟΚΠ, και η συμμετοχή στη διαβούλευση με το κράτος διέπονται από ιεραρχικές σχέσης εξουσίας με σαφείς έμφυλες συνδηλώσεις.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται λοιπόν είναι τα παρακάτω:

1. Ποιος είναι ο ρόλος των οργανώσεων κοινωνικής φροντίδας στην κοινωνική αναπαραγωγή και πώς οι ίδιες αντιλαμβάνονται το ρόλο τους εντός του οικοσυστήματος;
2. Ποια είναι η οργανωσιακή κουλτούρα διακυβέρνησης και ηγεσίας που διέπει τις οργανώσεις που προσφέρουν φροντίδα, και πώς εντάσσεται η κουλτούρα ισότητας των φύλων (εάν εντάσσεται);
3. Υπάρχει έμφυλος καταμερισμός των ρόλων και αρμοδιοτήτων στις οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας και αν ναι μέσω ποιων μηχανισμών διαμορφώνεται ή/και αναπαράγεται;

4. Ποια χαρακτηριστικά της «θυληκοποιημένης» εργασίας εμφανίζονται στις ΟΚΠ που προσφέρουν κοινωνική φροντίδα;
5. Ποιο είναι το πολιτειακό κεφάλαιο που παράγεται από τις οργανώσεις που συμβάλουν στην κοινωνική αναπαραγωγή παρέχοντας φροντίδα και ποιος το οικειοποιείται; Κατανέμεται διαφορετικά από την εργασία που το παράγει;
6. Πώς εκδηλώνονται οι έμφυλες σχέσεις εξουσίας στις διαδικασίες διαβούλευσης και συνεργασίας των οργανώσεων με κρατικούς και θεσμικούς φορείς;
7. Τελικά, η ποσοτική επικράτηση των γυναικών στις ΟΚΠ που προσφέρουν φροντίδα κάνει την κοινωνία των πολιτών ως εργασιακό χώρο και ως χώρο πολιτικής συμμετοχής και διαβούλευσης (σε κάθε περίπτωση δημόσιο χώρο) έναν προνομιακό χώρο για τις γυναίκες; Και σε ποιο βαθμό αναπαράγεται η έμφυλη διάκριση μεταξύ κοινωνικής αναπαραγωγής («φύση») και πολιτικής εκπροσώπησης/διαχείρισης πολιτειακού κεφαλαίου («πολιτισμός») στις οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας;

Σε αυτό το πλαίσιο, η μελέτη επιδιώκει να αποτελέσει την αρχή μιας μεγαλύτερης ερευνητικής προσπάθειας, διερευνώντας την σχέση κοινωνικής αναπαραγωγής, διαχείρισης πολιτειακού κεφαλαίου και θηλυκοποιημένων μορφών εργασίας στην Κοινωνία των Πολιτών.

4.3 Μέθοδος Έρευνας Πεδίου

Η έρευνα υιοθετεί φεμινιστική οπτική γωνία (feminist standpoint approach), σύμφωνα με την οποία οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων/-ουσών αποτελούν τοποθετημένες μορφές γνώσης που παράγονται από συγκεκριμένες έμφυλες και οργανωσιακές θέσεις (Bruns & Walker, 2005). Στόχος δεν είναι η ανάδειξη μιας ενιαίας αλήθειας για τις ΟΚΠ, αλλά η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι έμφυλες σχέσεις εξουσίας βιώνονται και νοηματοδοτούνται.

Η εμπειρική προσέγγιση που ακολουθείται είναι ποιοτική επιτρέποντας την αποτύπωση της Κοινωνίας των Πολιτών ως πεδίου κοινωνικής αναπαραγωγής, οικονομικής δραστηριότητας και πολιτειακής διαμεσολάβησης. Αυτό επιτυγχάνεται με μέσω της διεξαγωγής έξι ημι-δομημένων συνεντεύξεων με στελέχη σε θέσεις ηγεσίας οργανισμών που παρέχουν κοινωνική φροντίδα.

Όπως μας λένε οι Burns & Walker (2005), η φεμινιστική έρευνα είναι πάντα κάτι περισσότερο από ένα ζήτημα μεθόδου, διότι θέτει φιλοσοφικά ζητήματα οντολογίας και κοσμοθεωρίας του ατόμου και πώς αυτή διαμορφώνει το τι μπορεί να γίνει γνωστό για τον κόσμο καθώς επίσης και επιστημολογίας και του τι θεωρείται γνώση και τρόποι γνώσης. Με αυτή την οπτική η παρούσα ερευνητική μεθοδολογία είναι φεμινιστική διότι προσπαθεί να αμφισβητήσει τις βεβαιότητες ενός φαινομενικά προνομιακού χώρου -της Κοινωνίας των Πολιτών- για τις γυναίκες και τις θηλυκότητες εν γένει, μέσα από την ανάδειξη των πολλαπλών διαστάσεων και επιτελέσεων του χώρου και των αντίστοιχων μετασχηματισμών των έμφυλων συνδηλώσεων του, αποδομώντας τον ως προνομιακό χώρο και αποδίδοντας τελικά στις οργανώσεις έναν έμφυλο ρόλο.

Επιπλέον, η έννοια της θεσιακότητας (positionality) κατέχει κεντρικό ρόλο στην ερευνητική μεθοδολογία για δύο λόγους. Πρώτον, προσεγγίζει τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων/-ουσών ως τοποθετημένες μορφές γνώσης (Haraway, 1988), οι οποίες διαμορφώνονται από τη θέση που κατέχουν εντός της οργανωσιακής ιεραρχίας, καθώς και από το φύλο τους. Η θεσιακότητα αντιμετωπίζεται ως κρίσιμη διάσταση για την κατανόηση των έμφυλων σχέσεων εξουσίας εντός των οργανώσεων. Επιπλέον, η έρευνα δεν αντιμετωπίζει τις οργανώσεις ως ενιαίες και ομοιογενείς οντότητες, αλλά ως πεδία πολλαπλών και ενίοτε αντιφατικών εμπειριών και νοηματοδοτήσεων. Οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων/-ουσών εξετάζονται ως επιμέρους οπτικές που φωτίζουν διαφορετικές πτυχές της οργανωσιακής πραγματικότητας. Συνεπώς, η παρούσα έρευνα δεν αντιμετωπίζει το φύλο ως ατομικό χαρακτηριστικό των συμμετεχόντων/-ουσών, αλλά ως κοινωνική σχέση που διαμορφώνει την οργάνωση της εργασίας, την κατανομή της εξουσίας και τις δυνατότητες πρόσβασης σε θέσεις ευθύνης εντός των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών.

Τέλος, αναγνωρίζεται ότι η ίδια η ερευνήτρια δεν προσεγγίζει το πεδίο ως ουδέτερη εξωτερική παρατηρήτρια, αλλά ως επαγγελματίας με πολυετή εμπειρία στον χώρο της Κοινωνίας των Πολιτών. Η θέση αυτή παρέχει σημαντική γνώση του πεδίου, ενώ παράλληλα καθιστά αναγκαία τη συνεχή αναστοχαστική επεξεργασία των παραδοχών και των ερμηνειών που διαμορφώνονται κατά την ερευνητική διαδικασία.

Οδηγός συνέντευξης

Ο Οδηγός ημι-δομημένης συνέντευξης αναπτύχθηκε στη βάση των ερευνητικών ερωτημάτων της μελέτης και αποτελούνταν από 4 ενότητες οι οποίες διαμόρφωσαν και τις ενότητες της θεματικής ανάλυσης (βλ. Παράρτημα ΙΙΙ). Μετά την πιλοτική εφαρμογή του Οδηγού υπήρξαν βελτιώσεις για μεγαλύτερη σαφήνεια. Η σειρά και η διατύπωση των ερωτήσεων προσαρμόζονταν δυναμικά στη ροή της συζήτησης, επιτρέποντας την εις βάθος διερεύνηση των θεμάτων που ανέκυπταν. Σε περιπτώσεις όπου ορισμένες ερωτήσεις δεν παρουσίαζαν συνάφεια με το αντικείμενο δραστηριότητας ή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε οργάνωσης, παρακάμπτονταν, διασφαλίζοντας την ευελιξία της διαδικασίας και την εστίαση σε πληροφορίες ουσιαστικής ερευνητικής αξίας.

Διενέργεια συνεντεύξεων

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν τον Απρίλιο του 2026 και είχαν διάρκεια έως 1 ώρα έκαστη, κυρίως με γυναίκες που κατέχουν ανώτερες διοικητικές ή εκτελεστικές θέσεις (επιστημονικά υπεύθυνες, γενικές διευθύντριες, νόμιμες εκπροσώπους και προέδρους), γεγονός που αντανάκλα τη σημαντική παρουσία γυναικών στην ηγεσία των οργανώσεων του δείγματος. Μόνο σε μία περίπτωση η συνέντευξη παραχωρήθηκε από άνδρα πρόεδρο οργάνωσης.

Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων

Μετά την απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, έγινε επιμέλεια των κειμένων με την χρήση του λογισμικού Sonix.ai, εξοικείωση με τα δεδομένα και συγκέντρωση αποσπασμάτων ανά ερευνητικό ερώτημα. Στη συνέχεια, έγινε κωδικοποίηση των αποσπασμάτων και δόθηκαν ορισμοί για κάθε κωδικό καθώς και συχνότητες εμφάνισης στις έξι συνεντεύξεις. Οι κώδικες στη συνέχεια οργανώθηκαν σε ευρύτερες θεματικές κατηγορίες που αντιστοιχούν στα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης και αποτελούν τη βάση της ανάλυσης. Στη συνέχεια η θεματική ανάλυση έδωσε έμφαση στον εντοπισμό επαναλαμβανόμενων μοτίβων, διαφοροποιήσεων και αντιφάσεων στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων σε συνάρτηση με τη θέση των οργανώσεων στο πεδίο της κοινωνίας των πολιτών (Τσιώλης, 2017).

4.4 Κριτήρια Επιλογής Οργανώσεων

Η έρευνα επικεντρώνεται στις θεσμοθετημένες ΟΚΠ, με στόχο τη διερεύνηση των έμφυλων ιεραρχιών και των ασυμμετριών ισχύος που συγκροτούνται και αναπαράγονται εντός του θεσμικά εδραιωμένου μοντέλου. Παρότι αναγνωρίζεται η σημασία άτυπων, κινηματικών ή κοινοτικών μορφών φροντίδας, η μεθοδολογική επιλογή των θεσμοθετημένων οργανώσεων επιτρέπει την κατανόηση της σχέσης μεταξύ κοινωνική αναπαραγωγής θηλυκοποιημένης μισθωτής εργασίας και διαχείρισης πολιτειακού κεφαλαίου ως υποκείμενα οικειοποίησης.

Επιπλέον, η εστίαση στις θεσμοθετημένες οργανώσεις επιτρέπει τη συστηματική ανάλυση των οργανωσιακών δομών, των ρόλων και των διαδικασιών λήψης αποφάσεων, καθώς και της πρόσβασής τους σε κρατικούς και ευρωπαϊκούς πόρους. Η επιλογή αυτή εδράζεται στη θεωρητική παραδοχή ότι, υπό συνθήκες αναδιάρθρωσης και υποχώρησης του κράτους πρόνοιας, οι θεσμοθετημένες ΟΚΠ αναλαμβάνουν ολοένα και σημαντικότερο ρόλο στη διαχείριση της κοινωνικής αναπαραγωγής, ιδίως στον τομέα της φροντίδας. Όπως έχει επισημανθεί στη φεμινιστική πολιτική οικονομία, η μετατόπιση αυτή δεν συνιστά απλώς οργανωσιακή ανακατανομή αρμοδιοτήτων, αλλά αναπαράγει έμφυλους καταμερισμούς εργασίας, επισφαλείς μορφές απασχόλησης και αόρατη ή υποτιμημένη εργασία φροντίδας, οι οποίες μεταφέρονται από το κράτος στις κοινότητες και, κατ' επέκταση, στις γυναίκες (Fraser, 2014, Razavi, 2007). Ειδικότερα, οι οργανώσεις επιλέχθηκαν με βάση τα ακόλουθα κριτήρια:

1. Θεσμική υπόσταση και νομική μορφή, ώστε να διασφαλίζεται η ένταξή τους στο θεσμοθετημένο πεδίο της Κοινωνίας των Πολιτών.
2. Τομέας δραστηριότητας, με έμφαση σε οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες φροντίδας, κοινωνικής υποστήριξης, πρόνοιας ή ένταξης κοινωνικά ευάλωτων ομάδων.
3. Μέγεθος και οργανωσιακή δομή, προκειμένου να καταστεί δυνατή η συγκριτική ανάλυση ιεραρχιών, ρόλων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων.
4. Σχέση με το κράτος και μηχανισμούς χρηματοδότησης, ως δείκτης πολιτειακού κεφαλαίου και θεσμικής ενσωμάτωσης.

4.5 Περιγραφή Δείγματος & ταξινομήσεις

Η επιλογή των οργανώσεων πραγματοποιήθηκε με σκοπό τη συμπερίληψη φορέων με διαφορετικά οργανωσιακά χαρακτηριστικά ως προς το μέγεθος, τους διαθέσιμους πόρους, τον βαθμό εξάρτησης από την εθελοντική εργασία, τη σχέση με το κράτος και τη θέση τους στο οικοσύστημα της Κοινωνίας των Πολιτών. Οι οργανώσεις παρουσιάζουν σημαντική ετερογένεια, καθώς περιλαμβάνουν τόσο μικρού και μεσαίου μεγέθους φορείς όσο και πολύ μεγάλους οργανισμούς με εκτεταμένη παρουσία σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει συνοπτικά τα βασικά χαρακτηριστικά των οργανώσεων που συμμετείχαν. Η κατηγοριοποίηση βασίζεται σε ποιοτικές ταξινομήσεις (βλ. Παράρτημα Ι) που αναπτύχθηκαν μέσω των ημι-δομημένων συνεντεύξεων³. Τα αναλυτικά προφίλ των έξι οργανώσεων παρουσιάζονται στο Παράρτημα ΙΙ.

---

³ Σύμφωνα με τη φεμινιστική μεθοδολογία, η χρήση των ταξινομήσεων αντιμετωπίζεται ως αναλυτικό εργαλείο για την κατανόηση της θεσιακότητας των οργανώσεων και των σχέσεων εξουσίας που διαμορφώνουν τη δομή και τη λειτουργία της σύγχρονης κοινωνίας των πολιτών (Παπαγεωργίου, 2010; Acker κ.ά., 1983; Emerek, 2017; Haraway, 1988).

Πίνακας 1: Κατηγοριοποίηση οργανώσεων βάσει θεσιακότητας στο οικοσύστημα

Κωδικός Οργάνωσης	Θέση/φύλο ατόμου που έδωσε συνέντευξη	Τομέας δραστηριοποίησης	Μέγεθος βάσει προσωπικού (1)	Μέγεθος βάσει ετήσιων εσόδων (2)	Βαθμός εξάρτησης από την εθελοντική εργασία (3)	Βαθμός οικονομικής εξάρτησης από το κράτος (4)	Βαθμός συνεργασίας με θεσμικούς φορείς σε τοπικό επίπεδο για την παροχή υπηρεσιών (5)	Βαθμός διασύνδεσης/συμμετοχής σε διάλογο με το κράτος (6)
ΟΚΠ 1	Επιστημονικά υπεύθυνη	Υγεία/άνοια - υποστήριξη ηλικιωμένων	Μεγάλη	Μεγάλη	Μέτριος	Υψηλός	Πολύ υψηλός	Υψηλός
ΟΚΠ 2	Πρόεδρος & εκτελεστική διευθύντρια	Οικογενειακή υποστήριξη και παιδική ευημερία	Μικρή	Δεν βρέθηκαν επαρκή στοιχεία	Πολύ υψηλός	Χαμηλός– Μέτριος	Μέτριος	Χαμηλός
ΟΚΠ 3	Νόμιμη εκπρόσωπος & Γενική Διευθύντρια	Παιδική προστασία και ασυνόδευτοι ανήλικοι	Μεσαία	Δεν βρέθηκαν επαρκή στοιχεία	Μέτριος	Υψηλός	Πολύ υψηλός	Μέτριος
ΟΚΠ 4	Νόμιμη εκπρόσωπος &	Παιδική προστασία,	Πολύ μεγάλη	Πολύ μεγάλη	Μέτριος	Υψηλός	Πολύ υψηλός	Υψηλός

Κωδικός Οργάνωσης	Θέση/φύλο ατόμου που έδωσε συνέντευξη	Τομέας δραστηριοποίησης	Μέγεθος βάσει προσωπικού (1)	Μέγεθος βάσει ετήσιων εσόδων (2)	Βαθμός εξάρτησης από την εθελοντική εργασία (3)	Βαθμός οικονομικής εξάρτησης από το κράτος (4)	Βαθμός συνεργασίας με θεσμικούς φορείς σε τοπικό επίπεδο για την παροχή υπηρεσιών (5)	Βαθμός διασύνδεσης/συμμετοχής σε διάλογο με το κράτος (6)
	Γενική Διευθύντρια	νεολαία, κοινωνική ένταξη και προσφυγικό						
ΟΚΠ 5	Γενική Διευθύντρια	Υγεία και ανθρωπιστική βοήθεια	Πολύ μεγάλη	Πολύ μεγάλη	Χαμηλός	Χαμηλός	Υψηλός	Υψηλός
ΟΚΠ 6	Πρόεδρος (ο)	Φροντίδα και φιλοξενία ηλικιωμένων	Μικρή– Μεσαία	Δεν βρέθηκαν επαρκή στοιχεία	Υψηλός	Χαμηλός	Υψηλός	Χαμηλός

5. Ευρήματα της Έρευνας

5.1 Οι οργανώσεις φροντίδας ως χώροι κοινωνικής αναπαραγωγής

Η ανάλυση των ευρημάτων επιβεβαιώνει ότι οι οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στην κοινωνική αναπαραγωγή, αναλαμβάνοντας λειτουργίες που παραδοσιακά ασκούσαν από την οικογένεια ή το κράτος. Μέσω της παροχής φροντίδας και προστασίας σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, της υποστήριξης των φροντιστών και της κάλυψης ανεκπλήρωτων κοινωνικών αναγκών, συμβάλλουν στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, καλύπτοντας κενά που αφήνουν το κράτος, η οικογένεια και η αγορά. Ενδεικτικά:

«Η [Ιδρύτρια της ΟΚΠ] είδε ότι υπάρχει μεγάλο κενό στο θέμα της φροντίδας, της πρόληψης, της αντιμετώπισης των ατόμων με άνοια και ήθελε να βοηθήσει να καλύψει αυτό το κομμάτι.» ΟΚΠ1

«Βρίσκουμε κενά και ανάγκες και προσπαθούμε να τις καλύψουμε.» ΟΚΠ4

«Προσπαθείς να κρατήσεις έναν υγιή ιστό. Και αυτός ο υγιής ιστός είναι οι εργαζόμενοι, οι ασθενείς και όλο το γύρω περιβάλλον.» ΟΚΠ5

«Είναι ένα μοντέλο το οποίο πάει κόντρα στους κανόνες της αγοράς» ΟΚΠ6

«Με τους ανθρώπους αυτούς είμαστε ουσιαστικά σανίδα σωτηρίας, γιατί είναι άτομα τα οποία τα έχουν στα αζήτητα.» ΟΚΠ6

Οι ΟΚΠ δεν αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους ως απλοί πάροχοι υπηρεσιών αντίθετα μιλούν για οικογένεια, σχέσεις, παρουσία, υποστήριξη, κοινότητα θέτοντας την συναισθηματική φροντίδα στο επίκεντρο της αποστολής τους. Για παράδειγμα, ο εκπρόσωπος της ΟΚΠ6 αναφέρει ότι *«το μυστικό της επιτυχίας είναι η αγάπη»* και περιγράφει τον εαυτό της πρωτίστως ως έναν θεσμό κοινωνικής φροντίδας που λειτουργεί με βάση αξίες, συναισθηματική δέσμευση και κοινοτική προσφορά. Ήδη από την αρχή της συνέντευξης ο πρόεδρος παρουσιάζει την οργάνωση ως μια πρωτοβουλία που επιβιώνει επί δεκαετίες χάρη στη συλλογική προσφορά:

«Οι άνθρωποι που μπαίνουν μέσα εδώ, από την αρχή που φτιάχτηκε αυτός ο χώρος, ο πήχης είχε ανέβει αρκετά ψηλά. Δηλαδή ο στόχος δεν ήταν να υπάρχει ένα κρεβατάκι, να ζεσταθεί ένας άνθρωπος και ένα φαγητό, ένα πιάτο φαγητό. Ο άνθρωπος δεν είναι μόνο σώμα, είναι και πνεύμα, είναι και ψυχή και χρειάζονται τροφή όλα αυτά. Έτσι λοιπόν από την αρχή φτιάχτηκε με τον πήχη πολύ ψηλά να υπάρχει ένα υποκατάστατο οικογένειας. Πώς ζούσαν αυτοί οι άνθρωποι; Πώς θα ονειρευόμαστε μάλλον εμείς τους γονείς μας ή τους εαυτούς μας να 'μαστε μόνοι μας, αν ήταν οι γονείς μας μόνοι μας πως θα θέλαν να ζούνε. Και έτσι λοιπόν, πραγματικά δεν είναι μόνο η στέγαση που υπάρχει εδώ. Είναι η υποστήριξη.» ΟΚΠ6

Αντίστοιχα η συμμετέχουσα από την ΟΚΠ3, αναφέρει:

«...δηλαδή πέρα από το ότι αυτά τα παιδιά, αν δεν ήταν στις δομές προστασίας, θα ήταν στον δρόμο, θα ήταν σε ένα camp, οπότε θα τήθονταν θέματα πολύ σοβαρά, θέματα ασφάλειας και επιβίωσης [...] οπότε είναι ένα safe space. Από κει και πέρα εμείς έχουμε στο νου μας ότι τον χρόνο που θα βρίσκονται μαζί μας όσο γίνεται, να επανέλθουν σε μία παιδικότητα, να είναι ασφαλή, να αποκτήσουν περισσότερες δεξιότητες και να είναι όσο γίνεται ευτυχισμένα, δηλαδή όσο μπορούμε την περίοδο που είναι μαζί μας, να έχουν μια κανονικότητα πιο κοντινή σε μια μ' αυτήν που είναι μιας οικογένειας και όμοια με τα υπόλοιπα παιδιά που είναι με τις οικογένειες τους. Αυτός είναι ο στόχος. Δηλαδή δεν υπάρχει ταβάνι σε αυτό.» ΟΚΠ3

Αντιλήψεις των οργανώσεων για τον ρόλο τους στην κοινωνική αναπαραγωγή & τη σχέση τους με το κράτος

Αν και αρκετές οργανώσεις αναγνώρισαν ότι η ανάπτυξη των υπηρεσιών τους συνδέεται άμεσα με την αδυναμία του κράτους να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες φροντίδας, αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η διαφοροποίηση ως προς τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με το κράτος και τη θέση τους στο οικοσύστημα της κοινωνικής φροντίδας. Από την μία, ορισμένες οργανώσεις -κυρίως αυτές που χρηματοδοτούνται από το κράτος- τοποθετούν τον εαυτό τους μέσα στο σύστημα πρόνοιας και περιγράφουν τον ρόλο τους πρωτίστως ως συμπληρωματικό προς το κράτος, αναλαμβάνοντας την κάλυψη αναγκών που δεν ικανοποιούνται επαρκώς και αναγνωρίζουν την ανάγκη θεσμικής συνεργασίας:

«Προσπαθούμε να λειτουργούμε στενά και παράλληλα με τον κρατικό μηχανισμό.» ΟΚΠ4.

Η σχέση αυτή συνοδεύεται από σημαντικό βαθμό θεσμικής και χρηματοδοτικής εξάρτησης, γεγονός που επηρεάζει τον βαθμό αυτονομίας τους (βλ. 5.4). Αντίθετα, δυο μικρότερες οργανώσεις του δείγματος προβάλλουν μια διαφορετική κατανόηση της φροντίδας, λιγότερο συνδεδεμένη με την υποκατάσταση του κράτους και περισσότερο με την ενεργοποίηση της κοινότητας και των κοινωνικών σχέσεων. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της ΟΚΠ2, η φροντίδα νοείται ως αμοιβαία υποστήριξη μεταξύ οικογενειών («από γονιό προς γονιό») και ως διαδικασία ενεργοποίησης σχέσεων αλληλεγγύης εντός της κοινότητας. Η λογική του «από γονιό προς γονιό» και η έμφαση στη συναισθηματική παρουσία («θα είμαι εκεί για σένα») υποδηλώνουν ότι η φροντίδα αντιμετωπίζεται ως συλλογική και σχεσιακή πρακτική, η οποία παράγεται μέσα από δίκτυα αμοιβαίας υποστήριξης. Αυτό συνδέει τη δράση της οργάνωσης με μορφές κοινοτικής αλληλεγγύης που συμβάλλουν στη διατήρηση και αναπαραγωγή του κοινωνικού ιστού.

Στην ΟΚΠ6 αναδεικνύεται η συλλογική ηθική ευθύνη της κοινότητας, με τον εκπρόσωπο της οργάνωσης να απορρίπτει την αντίληψη ότι η φροντίδα αποτελεί αποκλειστικά αρμοδιότητα του κράτους (*«Δεν θα περιμένουμε να το κάνει το κράτος»*). Σε αντίθεση με οργανώσεις που περιγράφουν τη δράση τους ως συμπλήρωμα/υποκατάστατο του κράτους (ΟΚΠ1, 3, 4), ο εκπρόσωπος της οργάνωσης αμφισβητεί την αντίληψη ότι η προστασία των ευάλωτων ομάδων αποτελεί αποκλειστική υποχρέωση του κράτους, και υποστηρίζει ότι η αλληλεγγύη και η φροντίδα αποτελούν διαχρονικές υποχρεώσεις των ίδιων των κοινοτήτων.

«Δεν υπάρχει καμία περίοδος στην ιστορία της ανθρωπότητας (...) που να μην υπήρχαν περιθωριοποιημένοι άνθρωποι (...) Δεν θα περιμένουμε να το κάνει το κράτος...Είναι πολύ παρηγορητικό για έναν άνθρωπο να σκέφτεται ότι δεν είναι δική μου δουλειά, είναι του κράτους (...) δεν είναι ωραίο πράγμα να υπάρχει αυτή η σκέψη μέσα μας στο ότι δεν είναι δική μου δουλειά (...) Το να μπορέσουμε να δώσουμε λίγο από το κομμάτι του χρόνου μας, λίγο από τη χαρά μας, λίγο από την υγεία που έχει ο καθένας και τη διάθεσή του να το μοιραστούμε» (ΟΚΠ6)

Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν ότι οι οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας δεν συγκροτούν ένα ομοιογενές πεδίο, αλλά αναπτύσσουν διαφορετικές αντιλήψεις για τη σχέση κράτους,

κοινωνίας και φροντίδας, οι οποίες επηρεάζουν τόσο τον βαθμό θεσμικής ενσωμάτωσης όσο και την οργανωσιακή τους αυτονομία. Η διαφοροποίηση αυτή αντανακλά διαφορετικές αντιλήψεις για το ποιος φέρει την ευθύνη της κοινωνικής αναπαραγωγής: το κράτος, φορείς φροντίδας ή η ίδια η κοινότητα μέσα από σχέσεις αλληλεγγύης και αμοιβαίας υποστήριξης.

Το παραπάνω μοτίβο θεσιακότητας, επαναλαμβάνεται και στις αντιλήψεις των οργανώσεων σχετικά με το ποιος ρόλος είναι κυρίαρχος στην δράση τους, αυτός ως φορείς παροχής φροντίδας ή αυτός ως φορείς κοινωνικής αλλαγής. Η ανάλυση ανέδειξε ότι, παρότι όλες οι οργανώσεις θεωρούν πρωταρχική τους υποχρέωση την κάλυψη κοινωνικών αναγκών και την παροχή φροντίδας, η έμφαση που αποδίδουν στην κοινωνική αλλαγή και τη συνηγορία διαφοροποιείται. Όσο αυξάνεται ο βαθμός «επαγγελματικοποίησης», δικτύωσης και θεσμικής εμπλοκής μιας οργάνωσης, τόσο ενισχύεται η αντίληψη του ρόλου της ως φορέα κοινωνικής αλλαγής.

Η διαπίστωση αυτή μετατοπίζει το αναλυτικό ενδιαφέρον από το ερώτημα «ποιες υπηρεσίες παρέχουν οι οργανώσεις» στο ευρύτερο ερώτημα «ποια κοινωνική λειτουργία επιτελούν», αναδεικνύοντας ότι οι οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας δεν περιορίζονται στην κάλυψη αναγκών αλλά υπο συνθήκες μπορούν να συμβάλλουν στην διαπραγμάτευση των θεσμικών πρακτικών διαχείρισης της ευθύνης της κοινωνικής αναπαραγωγής.

Ολιστική φροντίδα

Σε όλες τις περιπτώσεις των ΟΚΠ που μελετήθηκαν η παροχή φροντίδας εμφανίζεται ως μια πολυδιάστατη ολιστική διαδικασία. Για παράδειγμα στην περίπτωση της ΟΚΠ1 η φροντίδα υπερβαίνει την αντιμετώπιση της νόσου και επεκτείνεται στην πρόληψη, την υποστήριξη των οικογενειών και την ενδυνάμωση των άτυπων φροντιστών:

«Ο στόχος είναι να ωφεληθούν τα άτομα που έρχονται εδώ πέρα και στους φροντιστές τους [...] Είναι πολύπλευρη αυτή η αντιμετώπιση. Μπορεί να γίνει με κοινωνικές εκδηλώσεις, μπορεί να υπάρχει ένα θέατρο στο οποίο συμμετέχουν άτομα με άνοια, μπορεί να υπάρχουν εκθέσεις εικαστικών ή ψηφιδωτών, επισκέψεις σε μουσεία. Είναι πολυδιάστατη.» (ΟΚΠ1)

Ομοίως, στην περίπτωση της ΟΚΠ3, η φροντίδα εμφανίζεται ως μια ολιστική διαδικασία κοινωνικής ένταξης και αναπαραγωγής της παιδικής ζωής. Η οργάνωση δεν περιορίζεται στην κάλυψη βασικών αναγκών στέγασης και προστασίας, αλλά επιδιώκει τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που προσομοιάζει στην οικογενειακή ζωή και υποστηρίζει τη συναισθηματική, κοινωνική και αναπτυξιακή πορεία των παιδιών. Η χαρακτηριστική αναφορά ότι «μας νοιάζει και το παγωτό και τα πατατάκια» συμπυκνώνει μια αντίληψη της φροντίδας που υπερβαίνει τη λογική της επιβίωσης και επεκτείνεται στην ποιότητα ζωής, τη συμμετοχή και την καθημερινή εμπειρία των παιδιών. Με τον τρόπο αυτόν η φροντίδα αναδεικνύεται ως διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής που αφορά, όχι μόνο τη διατήρηση της ζωής, αλλά και τη δυνατότητα των παιδιών να αναπτύσσονται ως πλήρη κοινωνικά υποκείμενα και όχι ως ωφελούμενα υπηρεσιών.

Ωστόσο, για την προσφορά αυτής της ολιστικής φροντίδας άλλο ένα χαρακτηριστικό της κοινωνικής αναπαραγωγής εμφανίζεται, αυτό της αόρατης εργασίας. Αυτό το χαρακτηριστικό συζητιέται στις παρακάτω ενότητες ώστε να αναδειχθεί ότι η εργασία δεν είναι απλώς «αόρατη», αλλά είναι αόρατη ακριβώς επειδή θεωρείται αυτονόητη γυναικεία ιδιότητα (θηλυκοποίηση φροντίδας) η οποία δεν αναγνωρίζεται και δεν αμείβεται όπως ακριβώς και στην ιδιωτική σφαίρα (οικογένεια). Στο ίδιο πλαίσιο η «επαγγελματικοποίηση» αυτής της θηλυκοποιημένης φροντίδας συζητιέται σε συνάρτηση με την οικονομική εξάρτηση των ΟΚΠ από το κράτος για να αναδείξει ότι μέσω αυτού του μηχανισμού το ίδιο το κράτος βασίζεται σε αυτή την αόρατη θηλυκοποιημένη εργασία κοινωνικής αναπαραγωγής.

5.2 Οργανωσιακή κουλτούρα

Όλες οι οργανώσεις του δείγματος εμφανίζουν υψηλή γυναικεία συμμετοχή, συλλογικές μορφές διακυβέρνησης και ισχυρό επαγγελματικό προσανατολισμό. Από την ανάλυση προκύπτει μια θηλυκοποιημένη οργανωσιακή κουλτούρα της φροντίδας, η οποία δεν εκφράζεται μόνο μέσω της υπερεκπροσώπησης των γυναικών στο προσωπικό, αλλά και μέσω του τρόπου άσκησης της ηγεσίας. Αυτός ο τρόπος χαρακτηρίζεται από α) σημαντική παρουσία γυναικών σε θέσεις ευθύνης (όλες), β) συμμετοχική διακυβέρνηση (ΟΚΠ 1,2,3,4) γ) συσσώρευση λειτουργιών στο ίδιο πρόσωπο (ΟΚΠ 2,3,4).

Σε όλες τις οργανώσεις η αναλογία ανδρών γυναικών στα Διοικητικά Συμβούλια είναι υπέρ των γυναικών. Ωστόσο, η αυξημένη γυναικεία συμμετοχή στην ηγεσία δεν συνεπάγεται απαραίτητα μετασχηματισμό των έμφυλων οργανωσιακών σχέσεων, καθώς οι γυναίκες συχνά αναλαμβάνουν ταυτόχρονα διοικητικά, επιστημονικά, συντονιστικά και καθήκοντα φροντίδας.

Για παράδειγμα, στην περίπτωση της ΟΚΠ3, η διευθύντρια της οργάνωσης περιγράφει έναν σύνθετο, πολυδιάστατο ρόλο που συνδυάζει τη διοίκηση, τη διαχείριση πόρων και χρηματοδοτήσεων, τη θεσμική εκπροσώπηση, τον συντονισμό των διαδικασιών λήψης αποφάσεων και τη συμμετοχή στις ομάδες παιδικής προστασίας, αναλαμβάνοντας παράλληλα την οργανωσιακή ευθύνη για την ποιότητα της φροντίδας:

«Είμαι το άτομο που φέρει την ευθύνη γιατί είμαι νόμιμη εκπρόσωπος ... Είμαι υπεύθυνη για την ποιότητα και είμαι μέσα στις ομάδες παιδικής προστασίας, αλλά κυρίως για να έχω έναν πιο πολύ συντονιστικό ρόλο.» ΟΚΠ3

Παρόμοια, η περίπτωση της ΟΚΠ2 αναδεικνύει μια μορφή γυναικείας ηγεσίας που συνδέεται με τη συσσώρευση πολλαπλών οργανωσιακών λειτουργιών στο ίδιο πρόσωπο. Η επικεφαλής (και πρόεδρος) της οργάνωσης περιγράφει ένα περιβάλλον περιορισμένων ανθρώπινων πόρων, στο οποίο λειτουργίες όπως ο συντονισμός έργων, η ανάπτυξη πόρων, η επικοινωνία, η διοικητική διαχείριση και η εξωτερική εκπροσώπηση δεν κατανέμονται σε διακριτές θέσεις αλλά συχνά συγκεντρώνονται στα ίδια άτομα (όλα γυναίκες). Η ίδια αναγνωρίζει ότι η υφιστάμενη στελέχωση δεν επαρκεί για την κάλυψη όλων των αναγκαίων λειτουργιών, γεγονός που οδηγεί σε υπερσυγκέντρωση αρμοδιοτήτων και προσωπική επιβάρυνση. Το απόσπασμα «ο πρόεδρος, ο οποίος είναι και εκτελεστικός διευθυντής. Δηλαδή εγώ στην ουσία...» είναι χαρακτηριστικό, καθιστώντας την οργάνωση μια αρκετά προσωποκεντρική πρωτοβουλία η οποία σήμερα αντιμετωπίζει ζήτημα διαδοχής και ηγεσίας:

«Εγώ θα φύγω. Προσπαθούμε να βρούμε πρόεδρο, ο οποίος να μπορεί να έχει αυτό το ρόλο γιατί είναι πολύ σημαντικός [...] εγώ μερικές φορές ένιωθα ότι δεν μπορώ να κάνω τα πάντα [...] Δηλαδή να έχεις και κύρος κάπως και εμπειρία και δυνατότητα να μιλήσεις, να έρθει σε επαφή κλπ. [...].» ΟΚΠ2

Το παραπάνω αναδεικνύουν μια έμφυλη οργανωσιακή επιβάρυνση με τις γυναίκες σε ηγετικές θέσεις να αναλαμβάνουν ταυτόχρονα διοικητική ευθύνη, επιστημονική /προγραμματική εποπτεία, συναισθηματική εργασία προς προσωπικό και ωφελούμενους αλλά και εξωτερική εκπροσώπηση της οργάνωσης.

Σε ένα διαφοροποιημένο οργανωσιακό σχήμα εμφανίζεται η ΟΚΠ6, όπου τη συνέντευξη παραχώρησε ο πρόεδρος της οργάνωσης (άνδρας) και όχι η διευθύντρια, όπως συνέβη στις υπόλοιπες περιπτώσεις. Το στοιχείο αυτό περιορίζει τη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης στην οπτική του στελέχους που έχει την καθημερινή επιχειρησιακή ευθύνη της οργάνωσης. Από την περιγραφή που δόθηκε, η διευθύντρια φαίνεται να επιβλέπει την καθημερινή λειτουργία, να διαχειρίζεται ζητήματα προσωπικού, να λαμβάνει και να επεξεργάζεται κρίσιμες πληροφορίες πριν τις μεταφέρει στον πρόεδρο, να παρεμβαίνει σε συγκρούσεις και παράπονα ωφελούμενων και να φέρει τη συνολική ευθύνη για την εύρυθμη λειτουργία του οργανισμού. Αντίθετα, οι λειτουργίες εξωτερικής εκπροσώπησης και θεσμικής παρουσίας φαίνεται να συγκεντρώνονται κυρίως στο πρόσωπο του προέδρου. Στο ερώτημα εάν υπάρχουν ενδιάμεσα επίπεδα συντονισμού, ο πρόεδρος απαντά ότι η δομή είναι μικρή και ουσιαστικά η διευθύντρια συγκεντρώνει όλες τις βασικές λειτουργίες ενώ οι αρμοδιότητες του ιδίου αφορούν την νομική ευθύνη, την εκπροσώπηση προς τα έξω και την επιλογή προσωπικού. Σε αυτή την περίπτωση η διευθυντική θέση που καλύπτεται από γυναίκα έχει περισσότερο «ιδιωτικές» αρμοδιότητες και αρμοδιότητες καθημερινών «δουλειών του σπιτιού» ενώ ο πρόεδρος διατηρεί την ευθύνη για υψηλότερου επιπέδου αποφάσεις παραπέμποντας μας θεωρητικά στο δίπολο φύσης πολιτισμού.

Συλλογική λήψη αποφάσεων

Οι περισσότερες οργανώσεις του δείγματος υιοθετούν οργανωσιακά μοντέλα που δίνουν έμφαση στη *συλλογική λήψη αποφάσεων*, στη συνεργασία και στη συμμετοχή των εργαζομένων στις οργανωσιακές διαδικασίες. Παρότι ο βαθμός θεσμοθέτησης αυτών των πρακτικών διαφοροποιείται μεταξύ των οργανώσεων, η συμμετοχική διακυβέρνηση εμφανίζεται ως κεντρικό στοιχείο της οργανωσιακής τους κουλτούρας. Η ηγεσία δεν παρουσιάζεται ως αποκλειστικό προνόμιο ενός προσώπου, αλλά ως διαδικασία που μοιράζεται μέσα από ομάδες εργασίας, συντονιστικά όργανα και συλλογικές διαδικασίες

λήψης αποφάσεων. Η έμφαση αυτή συνδέεται άμεσα με τις αξίες της κοινωνίας των πολιτών, όπως η συνεργασία, η δημοκρατική συμμετοχή και η συλλογική ευθύνη. Στην περίπτωση της ΟΚΠ4, η συμμετοχική διακυβέρνηση εμφανίζεται μέσα από θεσμοθετημένα συλλογικά όργανα:

«Έχουμε δυο μεγάλα συντονιστικά όργανα, ένα στη Θεσσαλονίκη και ένα στην Αθήνα. Γιατί η λογική είναι ότι εμείς θέλουμε να δουλεύουμε...θέλουμε οι ίδιοι οι εργαζόμενοι να έχουν αυτή τη δυνατότητα της συμμετοχής σε όλες τις διαδικασίες. Οπότε έχουμε το συντονιστικό Θεσσαλονίκης, το συντονιστικό Αθήνας. Αυτά συναντιούνται περίπου ανά δυο μήνες το καθένα και ταυτόχρονα έχουμε από ένα τοπικό συμβούλιο σε κάθε πόλη.»
ΟΚΠ4

Αντίστοιχα, διευθύντρια άλλης οργάνωσης περιγράφει τη λειτουργία των ομάδων παιδικής προστασίας ως συλλογική διαδικασία:

«Δηλαδή επειδή είναι αποφάσεις που αφορούν τα παιδιά θέλω να γίνονται με συναίνεση όλης της ομάδας, ακριβώς γιατί πρόκειται για πολύ μεγάλο βάρος και πολύ σοβαρές αποφάσεις που αφορούν όλη τους τη ζωή. Δεν προσπαθούμε πάρα πολύ σαν οργάνωση να μην την παίρνει ένας άνθρωπος, να μην είναι στην ευθύνη ενός ανθρώπου και να είναι σε 4-5 [...] Δηλαδή αν αποφασίσουμε ότι ένα παιδί θα πάει για αναδοχή, θέλω να δω να συμφωνήσουν και οι πέντε άνθρωποι που είναι στην ομάδα παιδικής προστασίας.»
ΟΚΠ3

Το απόσπασμα υποδηλώνει ότι ακόμη και ζητήματα υψηλής ευθύνης αντιμετωπίζονται μέσα από συλλογικές διαδικασίες και όχι μέσω ατομικών αποφάσεων. Στην ΟΠΚ2, η συμμετοχικότητα εκδηλώνεται κυρίως μέσω της αποκέντρωσης της φροντίδας και της εμπιστοσύνης προς τις συντονίστριες και τις εθελόντριες. Το μοντέλο «από γονιό προς γονιό» δεν συγκροτεί μόνο μια πρακτική υποστήριξης των οικογενειών, αλλά και μια οργανωσιακή φιλοσοφία που βασίζεται στη συνεργασία, την αμοιβαιότητα και την ενδυνάμωση αντί της ιεραρχικής καθοδήγησης.

Παρόμοια στοιχεία εμφανίζονται και στην ΟΚΠ1, όπου η λειτουργία των κέντρων ημέρας προϋποθέτει τη συνεργασία διαφορετικών επαγγελματικών ειδικοτήτων (ψυχολόγων, κοινωνικών λειτουργών, θεραπευτών/-τριών και διοικητικών στελεχών), ενώ η

συνέντευξη αναδεικνύει μια κουλτούρα διαμοιρασμένης ευθύνης για την επίτευξη των θεραπευτικών και κοινωνικών στόχων της οργάνωσης.

Συνολικά, η συμμετοχική διακυβέρνηση φαίνεται να αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό των οργανώσεων του δείγματος και να συνδέεται με την ίδια τη φύση της εργασίας φροντίδας. Η πολυπλοκότητα των αναγκών των ωφελομένων και η ανάγκη συντονισμού διαφορετικών επαγγελματικών γνώσεων καθιστούν αναγκαίες περισσότερο οριζόντιες μορφές συνεργασίας.

Ωστόσο, όπως θα φανεί στις επόμενες Ενότητες, η ύπαρξη συμμετοχικών διαδικασιών δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη την εξάλειψη των έμφυλων ιεραρχιών, καθώς ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας και οι έμφυλες σχέσεις εξουσίας εκτός οργάνωσης εξακολουθούν να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο αναγνωρίζεται και νομιμοποιείται η γυναικεία ηγεσία των οργανώσεων.

5.3 Θηλυκοποίηση της εργασίας και έμφυλος καταμερισμός εργασίας

Η αριθμητική υπεροχή των γυναικών σε θέσεις φροντίδας παρατηρείται σε όλες τις οργανώσεις του δείγματος, ωστόσο ερμηνεύεται με διαφορετικούς τρόπους. Από την ανάλυση προκύπτει μια έντονη αντίφαση μεταξύ της έντονης παρουσίας των γυναικών στις οργανώσεις σε όλες τις θέσεις και βαθμίδες, και της αναγνώρισης του φύλου από τα συμμετέχοντα άτομα ως οργανωσιακής κατηγορίας. Αυτό αποτελεί ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα της έρευνας, καθώς αποκαλύπτει διαφορετικούς τρόπους κατανόησης των ζητημάτων ισότητας των φύλων μέσα στις οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας.

Συγκεκριμένα, παρότι οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες περιγράφουν ένα έντονα θηλυκοποιημένο πεδίο εργασίας, συχνά παρουσιάζουν τη λειτουργία των οργανώσεων ως «ουδέτερη» ως προς το φύλο. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές «Δεν νομίζω ότι υπάρχει θέμα συνεργασίας ως προς το φύλο» (ΟΚΠ1) και «Εμείς βλέπουμε ανθρώπους» (ΟΚΠ6), οι οποίες υποδηλώνουν ότι το φύλο αντιμετωπίζεται ως δευτερεύουσα διάσταση σε σχέση με την αποστολή της φροντίδας.

«Για μένα έχει να κάνει το πώς μετά θα υποστηρίξει αυτό τον άνθρωπο, ανεξαρτήτως φύλου, στο να μπορεί να ανταποκριθεί στο ρόλο, δίνοντάς του ότι εργαλεία και ότι υποστηρίζει ότι χρειάζεται για να το καταφέρει. Μέχρι σήμερα εγώ αυτό που βλέπω είναι ότι μια χαρά μπορεί να σταθούν αντίστοιχα και οι άντρες και οι γυναίκες. Μάλιστα, το θέμα είναι ότι δεν έχεις πάντα τη δυνατότητα να επιλέξεις μεταξύ πολλών δύο. Θα έρθουν είκοσι βιογραφικά και θα είναι 2 άντρες, 18 γυναίκες [...] Οι περισσότεροι που θα μουν στη διαδικασία είναι γυναίκες.» ΟΚΠ4

Από την ουδετεροποίηση στην αναγνώριση (:) του έμφυλου καταμερισμού των ρόλων

Παρόλα αυτά σε αρκετές περιπτώσεις, η αριθμητική υπεροχή αποδίδεται σε χαρακτηριστικά που θεωρούνται εγγενώς γυναικεία, όπως η ενσυναίσθηση, η ανθεκτικότητα και η ικανότητα φροντίδας φυσικοποιώντας τη σύνδεση γυναικών και φροντίδας:

«Η ανθεκτικότητα, το multitasking και η ευελιξία εμφανίζονται συχνότερα στις γυναίκες.» (ΟΚΠ4).

Σε άλλες, ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα διαδικασιών ενός κανονικοποιημένου έμφυλου επαγγελματικού διαχωρισμού:

«Υπερτερεί το γυναικείο φύλο στη σύνθεση του προσωπικού μας, αλλά έχει να κάνει και με τις ειδικότητες που κυρίως απασχολούμε, που είναι είτε νοσηλεύτριες... είτε ψυχολόγοι... και οι καθαρίστριες, μαγειρίσσες [...] Αν υπήρχε η επιλογή ανάμεσα στους νοσηλευτές... το ότι κάποιος θα ήταν άντρας θα ήταν υπέρ του... γιατί υπάρχει και η ανάγκη ίσως να σηκώνουν λίγο παραπάνω τους ασθενείς. Θα θεωρούνταν ότι είναι πιο δυνατός ο άντρας.» ΟΚΠ1

«Μια νοσηλεύτρια, μια φροντίστρια, οποιοσδήποτε, πρέπει να καταλάβει ότι... πρέπει να μπει λίγο στα παπούτσια αυτού του ανθρώπου.» ΟΚΠ6

Επιπλέον, αρκετές οργανώσεις αναγνωρίζουν μια μη συμβατότητα των αρρενωπών χαρακτηριστικών με τη φροντίδα και τον κανονικοποιημένο έμφυλο καταμερισμό των δεξιοτήτων που απαιτούνται σε αυτή.

«Προσωπικά θα το πω σαν κριτήριο, δηλαδή ότι έχω λίγο παρατηρήσει την πορεία που θέλουν. Δεν είναι τόσο είναι τόσο διαλλακτικοί, δεν είναι τόσο συνεργάσιμοι ή να υποχωρήσουν σε ένα θέμα να πουν ναι, έχεις δίκιο, ναι μπορώ να το δω και διαφορετικά. Είναι ίσως λίγο πιο απόλυτοι σε ορισμένα πράγματα.» ΟΚΠ1

«...πολλές φορές μάλλον, που δεν το είπα μέχρι στιγμής, οι άντρες πιο εύκολα θα μεταπηδήσουν σε κάτι άλλο, το οποίο μπορεί να είναι γιατί θέλουν λίγο διαφορετική εμπειρία ή να εξελιχθούν περισσότερο οι ίδιοι ατομικά και όχι μέσα σε ένα πλαίσιο ομάδας. Εκεί επίσης υπάρχει μια, έτσι, διαφοροποίηση που έχει να κάνει νομίζω και λίγο με το φύλο, γιατί από τους άντρες όλοι περιμένουν ότι θα εξελιχθούν και θα πάρουν και άλλου τύπου θέσεις και θα πρέπει να βγάζουν περισσότερα χρήματα κ.λπ.» ΟΚΠ4

Άλλες οργανώσεις του δείγματος αναγνωρίζουν ρητά ότι οι έμφυλες σχέσεις εξακολουθούν να διαμορφώνουν την εργασία, τη συμμετοχή και την άσκηση εξουσίας. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση της διεθνούς οργάνωσης ανθρωπιστικής βοήθειας (ΟΚΠ5) ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας δεν αντιμετωπίζεται ως κάτι φυσικό ή αυτονόητο, αλλά αναγνωρίζεται ρητά ως οργανωσιακή πρόκληση και αντικείμενο προβληματισμού. Η συνεντευξιαζόμενη αναφέρει:

«Τα επαγγέλματα φροντίδας είναι *female dominated*. Οι νοσηλεύτριες, οι κοινωνικές λειτουργοί, οι ψυχολόγοι είναι κατά βάση γυναίκες [...]. Το *security* θα είναι άντρες 1000%, οι *cleaners* μόνο γυναίκες[...]. Η πλατφόρμα των *operational directors* είναι *male dominated*.» ΟΚΠ5

Τα παραπάνω δεν περιγράφουν απλώς μια αριθμητική ανισορροπία αλλά μια σαφή έμφυλη κατανομή επαγγελματικών ρόλων. Οι ρόλοι φροντίδας και καθαριότητας εμφανίζονται θηλυκοποιημένοι. Η παραπάνω συμμετέχουσα σε ένα άλλο σημείο επισημαίνει ότι «το 80% είναι ντόπιο προσωπικό και το *upper level* είναι ξένοι» αναδεικνύοντας έτσι και την διασταύρωση φύλου, τάξης και φυλής στο ανθρωπιστικό πεδίο ως επαγγελματικού χώρου.

Σε αντίθεση με οργανώσεις όπως η ΟΚΠ1 ή η ΟΚΠ6, όπου κυριαρχεί η λογική της «ουδετεροποίησης του φύλου» («εμείς βλέπουμε ανθρώπους»), η εκπρόσωπος της ΟΚΠ5 εμφανίζει υψηλό βαθμό επίγνωσης των οργανωσιακών έμφυλων προκλήσεων και

αναγνωρίζει ότι οι γυναίκες συγκεντρώνονται στους ρόλους φροντίδας και αυτό είναι κάτι κοινωνικά κατασκευασμένο, οι άνδρες υπερεκπροσωπούνται σε συγκεκριμένους επιχειρησιακούς και ηγετικούς ρόλους (operations, expats), η γυναικεία ηγεσία δεν αναγνωρίζεται πάντοτε ισότιμα, οι πατριαρχικές δομές επηρεάζουν τόσο την κοινωνία όσο και τον ανθρωπιστικό τομέα. Επομένως, αναγνωρίζει τον έμφυλο καταμερισμό ρόλων ως οργανωσιακό και θεσμικό πρόβλημα. Το ίδιο πιστεύουν και οι συμμετέχουσες από μικρότερες οργανώσεις όπως οι ΟΚΠ2 και 3. Όμως λόγω της μικρότερης δομής τους αναγνωρίζουν μόνο την κοινωνικά κατασκευασμένη θηλυκοποίηση της φροντίδας και όχι τα συνολικότερα δομικά χαρακτηριστικά, που αναφέρονται στη διεθνή οργάνωση (ΟΚΠ5).

Επιπλέον, η συνεντευξιαζόμενη από την ίδια οργάνωση (ΟΚΠ5) αναδεικνύει την πατριαρχία ως κοινωνικό πλαίσιο το οποίο επηρεάζει την οργανωσιακή κουλτούρα των οργανισμών του ανθρωπιστικού κλάδου:

«Η ανθρωπιστική δράση έχει πάντα ένα παραπάνω θαυμασμό... είμαστε μέρος της κοινωνίας μας. Θα το ξαναπώ, η Ελλάδα είναι μια βαθιά πατριαρχική κοινωνία και όλο αυτό αντικατοπτρίζεται πλήρως στους εργασιακούς χώρους και ακόμα περισσότερο σε εργασιακούς χώρους και σε περιβάλλοντα τα οποία για πολλά χρόνια τώρα, ίσως δεν πρέπει να δείξουν ευαλωτότητα, και στην κοινωνία αλλά και εσωτερικά υπάρχει αυτή η εικόνα του ήρωα, του φεύγω, πάω σε μακρινά μέρη ή είμαι στην Ελλάδα... οπότε το πλαίσιο είναι πάντα ένα πλαίσιο οι «cowboys». Εμείς έτσι τους λέμε, είναι μια λέξη την οποία την χρησιμοποιούμε πάρα πολύ συχνά ή όταν μιλάμε για κάποια επείγοντα, λέμε μην πάτε σαν τους καουμπόηδες, είναι μια φράση που τη χρησιμοποιούμε.» ΟΚΠ5

Θηλυκοποιημένη Εργασία: αόρατη, ευέλικτη, συναισθηματική, επισφαλής

Η θηλυκοποιημένη εργασία στις οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας εκδηλώνεται μέσα από την ανάληψη πολλαπλών ρόλων, τη συναισθηματική υποστήριξη των ωφελούμενων, τη διαρκή διαθεσιμότητα των εργαζομένων και εθελοντών/-τριών, καθώς και την κάλυψη αναγκών που υπερβαίνουν το τυπικό αντικείμενο των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Τα αποσπάσματα του παρακάτω Πίνακα, δείχνουν ότι η αποτελεσματικότητα των οργανώσεων στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε μορφές εργασίας που παραμένουν αόρατες

στους επίσημους οργανωσιακούς μηχανισμούς αναγνώρισης και αποτίμησης και φυσικά δε συμπεριλαμβάνονται στους προϋπολογισμούς χρηματοδότησης των δομών.

Οργάνωση	Απόσπασμα	Διάσταση
ΟΚΠ2	«Θα είμαι εκεί για σένα, θα έρχομαι να σε ακούσω... πολλές φορές το πιο σημαντικό είναι να ακούσεις τον άλλον.»	Συναισθηματική εργασία
ΟΚΠ2	«Δεν πάει να κάνει δουλειές στο σπίτι. Πάει να στηρίζει τη μητέρα.» (η εθελόντρια)	Ψυχοκοινωνική φροντίδα
ΟΚΠ1	«Έχει διπλό ρόλο η κοπέλα αυτή. Μπορεί να είναι ψυχολόγος (...) και παράλληλα να έχει δημιουργήσει την ομάδα θεάτρου.»	Πολλαπλοί ρόλοι
ΟΚΠ4	«Πολλές φορές αναλαμβάνουμε πράγματα που κανονικά θα έπρεπε να τα κάνει κάποια δημόσια υπηρεσία.»	Εργασία κάλυψης θεσμικών ελλειμμάτων
ΟΚΠ3	«Ουσιαστικά οι παιδαγωγοί είναι μαζί με τα παιδιά όλο το εικοσιτετράωρο, όχι φυσικά η ίδια βάρδια, αλλά η ζωή των παιδιών είναι συνυφασμένη με τη ζωή των παιδαγωγών.»	Καθημερινή εργασία φροντίδας
ΟΚΠ6	«Το μυστικό της επιτυχίας είναι η αγάπη.»	Συναισθηματική εργασία
ΟΚΠ2	«Οι εθελόντριες είναι δίπλα στις οικογένειες για όσο διάστημα χρειαστεί.»	Διαρκής και μη μετρήσιμη φροντίδα

Ευέλικτη εργασία & πολλαπλοί ρόλοι

Στην ερώτηση εάν υπάρχουν καθήκοντα που δεν περιγράφονται τυπικά στους ρόλους, αλλά είναι σημαντικά για τη λειτουργία της ομάδας, αποκαλύπτεται ότι η ευέλικτη εργασία και οι πολλαπλοί ρόλοι είναι χαρακτηριστικό όχι μόνο σε ρόλους γυναικείας ηγεσίας αλλά διάχυτο χαρακτηριστικό της εργασίας σε δομές παροχής φροντίδας.

«Ναι, υπάρχουν πάρα πολλά. Στην πραγματικότητα όλοι έχουν τέτοια. Δηλαδή υπάρχει αυτό που λέμε σε όλους τους ανθρώπους που έρχονται στο σύστημα μας ότι εσύ, ότι ο καθένας μας είναι η ειδικότητά του είναι να είναι ψυχολόγος και κοινωνικός λειτουργός,

αλλά είναι και παράλληλα είναι και φροντιστής. Που σημαίνει πολύ απλά ότι αν τύχει ένα παιδί τι να πω; Να είναι στο σχολείο ή και να κατοικήσει πάνω του ή και να πρέπει να πας να το αλλάξεις εσύ εκείνη την ώρα στη βάρδια, θα πας εσύ να το πάρεις και θα τον βοηθήσεις να αλλάξει δε θα περιμένεις να έρθει ο επόμενος για να συμβεί αυτό [...] Αυτό είναι η βασική αρμοδιότητα που είναι εκτός, όπως είναι αντίστοιχα ας πούμε το ότι πρέπει να συμφωνούν στο να κατανοούν πέρα από τη δικιά τους τη δουλειά, προσπαθούμε να βρούμε και χρηματοδότες και ανθρώπους υποστηρικτές και να κάνουν μία έξτρα προσπάθεια μαζί μας, αν θα έρθει κάποιος επισκέπτης, άμα θα χρειαστεί δηλαδή στο κομμάτι του fundraising. Εκεί πέρα, αν έρθουν ίσως μαζί μας, να βοηθήσουν σε μία κατάσταση που θα χρειαστεί κάπως να παρουσιάσουμε τη δουλειά μας.» ΟΚΠ3

«Δηλαδή μπορεί να χρειαστεί, ας πούμε, να αναλάβει ένας φροντιστής κάποια διοικητικά καθήκοντα για ένα χρονικό διάστημα γιατί κάποιος μπορεί να αρρώστησε, τα οποία είναι εκτός ρόλου [...] οι ομάδες είναι λειτουργικές μέσα σε μια συνθήκη ας πούμε, που μπορεί να εντοπίσει λίγο και τις δυνατότητες του καθενός και να τις αξιοποιήσει, να βγαίνεις πολύ εύκολα και από τα κουτάκια, γιατί στην καθημερινότητα θα προκύψουν χίλια δυο πράγματα που μπορεί να είναι εκτός ρόλου. Δηλαδή λέμε ας πούμε ότι τη συνοδεία τις κάνουν οι φροντιστές όμως μπορεί για ένα χρονικό διάστημα να χρειαστεί να το κάνει ο κοινωνικός και ο ψυχολόγος και ο συντονιστής. Μπορεί να λείπει η καθαρίστρια και να καθαρίσουμε όλοι μαζί, Μπορεί να λείπει κάποιος και εκεί δεν έχει «ποιος θα το κάνει», το κάνουμε όλοι μαζί. Αυτή είναι η λογική.» ΟΚΠ4

«Οι επισκέψεις σε μουσεία είναι δωρεάν ή το να κάνουμε ένα έργο υπάρχει, είναι με εθελοντική προσφορά των ατόμων που εργάζονται εδώ. Ουσιαστικά υπάρχουν άτομα τα οποία οι ψυχολόγοι μπορεί να είναι και παράλληλα σκηνοθέτης, μια ψυχολόγος να είναι παράλληλα ένας σκηνοθέτης σε μία δράση [...] έχει διπλό ρόλο η κοπέλα αυτή. Μπορεί να είναι ψυχολόγος, να έχει μια ομάδα, να είναι σε όλη τη διαδικασία της διάγνωσης και στις ομάδες και παράλληλα μέσα σε μια ομάδα να έχει δημιουργήσει την ομάδα θεάτρου όπου οι οποίες είναι πολύ αγαπητές και το ίδιο συμβαίνει και με άτομα που μπορεί να είναι στο διοικητικό συμβούλιο που έχουν κάνει μια άλλη ομάδα θεάτρου ή κάποιος άλλος έχει κάνει ομάδα, μια χορωδία, ομάδα χορωδίας που έχει πάρα πολλά άτομα και όλοι κάνανε φέτος μια πολύ από μια πολύ επιτυχημένη εκδήλωση ή ψηφιδωτό ας πούμε.»

ΟΚΠ1

Εργασιακή επισφάλεια και ανθεκτικότητα προσωπικού

Η εργασιακή επισφάλεια είναι επίσης διάχυτη σε όλες τις οργανώσεις είτε εξαρτώνται από το κράτος είτε όχι. Η έννοια αναδύεται μέσα από αναφορές σε προσωρινές συμβάσεις, αβεβαιότητα χρηματοδότησης, δυσκολία διατήρησης προσωπικού, υπερφόρτωση ρόλων, χαμηλές αμοιβές σε σχέση με τις απαιτήσεις της εργασίας, δυσκολία προσέλκυσης και παραμονής εργαζομένων. Χαρακτηριστικά, η συμμετέχουσα από την ΟΚΠ3 επισημαίνει:

«Υπάρχει επισφάλεια καταρχάς σε όλο αυτό το χώρο δεδομένου του ότι οι χρηματοδοτήσεις είναι για 1 χρόνο, 6 μήνες κτλ. κτλ. ενώ είναι συμβάσεις που ανανεώνονται [...] Αυτό που συμβαίνει είναι ότι παλιά είχαμε σαν πρόβλημα μόνο τις καθυστερήσεις, δηλαδή ότι υπήρχε καθυστέρηση [...] ή μπορεί να πήγαινε και τρεις και τέσσερις μήνες [...] Το θέμα είναι ότι ήταν ήδη δύσκολες οι συνθήκες, διότι υπάρχουν καθυστερήσεις στις πληρωμές, που επίσης είναι πάρα πολύ σοβαρό, μεγάλο πρόβλημα, και τώρα τα τελευταία 2 χρόνια δεν υπήρχαν αυξήσεις, δεν μπορούμε [να δώσουμε αύξηση] στο προσωπικό που είναι 3 και 4 και 5 χρόνια, αυτό δεν αντανακλάται στο μοναδιαίο κόστος και στα χρήματα που μας δίνουν, οπότε και εκεί κινδυνεύει να πέσει η ποιότητα μας. Δηλαδή είναι σαν να έχουν στο μυαλό τους ένα μοντέλο είναι project based ενώ σε εμάς δεν είναι.» ΟΚΠ3

Αυτό το μοτίβο παρατηρείται σε τουλάχιστον τέσσερις από τις έξι συνεντεύξεις και σε τρεις από αυτές αναφέρονται έμφυλες διαφοροποιήσεις στον τρόπο διαχείρισής της:

«Οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερη, μεγαλύτερη κατανόηση. Μπορεί να φανεί στερεοτυπικό, αλλά μάλλον αυτό είναι τελικά. Ας πούμε και στο θέμα των οικονομικών, ότι μπορεί να αντέχουν να μείνουν μεγαλύτερο καιρό, περισσότερο καιρό σε επισφαλείς συνθήκες. Το θεωρούν πιο λογικό, ίσως πιο κοινωνικά αποδεκτό να το πω. Ίσως έχουν μεγαλύτερη σύνδεση. Έχουν σύνδεση με τα παιδιά με το αντικείμενο το ίδιο....δεν θα το αφήσουν στη μέση.» ΟΚΠ3

Στην περίπτωση της ΟΚΠ4 αναφέρεται το εξής:

«Σε κάποιες περιπτώσεις οι γυναίκες είναι λίγο πιο ανθεκτικές στις δυσκολίες και στο γεγονός ότι εδώ μιλάμε για multitasking. Οποιαδήποτε και αν είναι σε ένα πρόγραμμα,

σε προσκαλεί στο να κάνεις πολλά διαφορετικά πράγματα. Αν βλέπω μια διαφορά, μπορεί και αυτό να είναι λίγο στερεοτυπικό, αλλά τέλος πάντων, στην πραγματικότητα όμως βγαίνει, οι γυναίκες έχουν μια δυνατότητα να μπορούν να λειτουργήσουν σε πολλά πεδία ταυτόχρονα. Οι άντρες είναι λίγο πιο...όχι όλοι. Προφανώς μην το γενικεύω, αλλά στους άνδρες παρατηρείς λίγο το κομμάτι ότι θέλουν τα κουτάκια, θέλουν να ακολουθήσουν παρά να μουν μπροστά και να το αναλάβουν.» ΟΚΠ4

Σε άλλες περιπτώσεις η εργασιακή επισφάλεια συνδέεται περισσότερο με την αβεβαιότητα της χρηματοδότησης μεταφέρεται στις συνθήκες εργασίας και στη δυνατότητα μακροπρόθεσμου προγραμματισμού και διασφάλισης ποιότητας: «Πρέπει να ανταποκρινόμαστε σε ανάγκες που πολλές φορές ξεπερνούν τους διαθέσιμους πόρους.» (ΟΚΠ4).

Επαγγελματισμός και οργανωσιακή ανθεκτικότητα

Παρά τις διαφορετικές οργανωσιακές τους αφετηρίες, οι οργανώσεις του δείγματος συγκλίνουν στην αντίληψη ότι η παροχή ποιοτικών υπηρεσιών φροντίδας αποτελεί κεντρικό στοιχείο της αποστολής τους. Η ποιότητα δεν περιγράφεται ως απλή συμμόρφωση με θεσμικές προδιαγραφές, αλλά ως οργανωσιακή αξία που απαιτεί συνεχή εκπαίδευση, εποπτεία, συλλογική λήψη αποφάσεων και επαγγελματική δέσμευση.

«Δεν θέλουμε απλώς να πληρούμε τις προδιαγραφές, θέλουμε να κάνουμε το καλύτερο για τα παιδιά.» ΟΚΠ4

Σε τρεις τουλάχιστον οργανώσεις αναδεικνύεται μια κοινή αντίφαση που χαρακτηρίζει το πεδίο της κοινωνικής φροντίδας στην κοινωνία των πολιτών: ενώ λειτουργούν σε συνθήκες θεσμικής και χρηματοδοτικής επισφάλειας, επενδύουν συστηματικά στην επαγγελματοποίηση των υπηρεσιών τους. Η ανθεκτικότητά τους εδράζεται στην ανάπτυξη συλλογικών διαδικασιών, εξειδικευμένης γνώσης και ισχυρής οργανωσιακής δέσμευσης απέναντι στην ποιότητα της φροντίδας.

«Έχουμε περάσει κρίσεις, έχουμε περάσει πολύ δύσκολες καταστάσεις και παρ' όλα αυτά συνεχίζουμε.» ΟΚΠ3

Από αυτή την άποψη, ο επαγγελματισμός λειτουργεί όχι μόνο ως οργανωσιακό χαρακτηριστικό αλλά και ως στρατηγική αντιμετώπισης της επισφάλειας. Η συμμετέχουσα από την ΟΚΠ4 αναφέρει:

«Όταν όμως φεύγει αυτή η πρώτη ένταση και βλέπουμε μικρές αλλαγές, η χαρά που παίρνουν οι άνθρωποι είναι ακόμα μεγαλύτερη και από το να δουν τον μισθό τους να μπαίνει στην ώρα του. Νομίζω ότι όταν δουλεύεις με ανθρώπους, εγώ τουλάχιστον αυτό εισπράττω τόσα χρόνια. Το να δουλεύεις με ανθρώπους, Το αποτέλεσμα είναι που σε κάνει να νιώθεις ότι έχει και νόημα. Και σου δίνει και την δυνατότητα να βλέπεις τις ευκαιρίες περισσότερο και λιγότερο τις δυσκολίες και να επενδύεις στις ευκαιρίες.»
ΟΚΠ4

Τα ευρήματα δείχνουν ότι η αποτελεσματικότητα των οργανώσεων δεν στηρίζεται μόνο στις τυπικές υπηρεσίες που παρέχουν, αλλά και σε ένα εκτεταμένο πεδίο άυλης και συχνά αόρατης ευέλικτης και επισφαλούς συναισθηματικής εργασίας, η οποία παράγεται κυρίως μέσα από σχέσεις φροντίδας, προσωπική δέσμευση και οργανωσιακές κουλτούρες προσφοράς και η οποία είναι αθέατη και μη αμειβόμενη. Εντέλει, η φροντίδα εμφανίζεται ως θηλυκοποιημένο πεδίο εργασίας, στο οποίο οι γυναίκες συγκεντρώνονται λόγω των έμφυλα κανονικοποιημένων ιδιοτήτων τους όπως η «ενσυναίσθηση», η «ανθεκτικότητα» η «ευελιξία» και η ανοχή στην επισφάλεια.

5.4 Σχέσεις με το κράτος, και έμφυλη πρόσβαση στη διαβούλευση και παραγωγή πολιτειακού κεφαλαίου

Η ανάλυση ανέδειξε ότι η σχέση συνεργασίας των οργανώσεων που παρέχουν φροντίδα με το κράτος χαρακτηρίζεται από σημαντικές ασυμμετρίες ισχύος τόσο στις οργανώσεις που εξαρτώνται οικονομικά από το κράτος, όσο και σε αυτές που έχουν οικονομική ανεξαρτησία. Παρότι οι οργανώσεις παράγουν τεχνογνωσία, διατηρούν υψηλή επιχειρησιακή ευελιξία και ικανότητα καινοτομίας, η δυνατότητα ανάπτυξης ποιοτικών και ολοκληρωμένων υπηρεσιών, εξασφάλισης πόρων και επιρροής στη δημόσια πολιτική εξαρτάται από κρατικές προτεραιότητες, χρηματοδοτικά σχήματα και θεσμικές αποφάσεις που οι ίδιες δεν ελέγχουν ή στις οποίες έχουν περιορισμένη επιρροή. Επιπλέον, η εξάρτηση από κρατικές χρηματοδοτήσεις και θεσμικές ρυθμίσεις συνυπάρχει με την αίσθηση ότι η γνώση και η εμπειρία των οργανώσεων δεν αναγνωρίζονται επαρκώς από τους δημόσιους

φορείς. Ως αποτέλεσμα, οι οργανώσεις εμφανίζονται περισσότερο ως φορείς εφαρμογής και λιγότερο ως ισότιμοι εταίροι στη διαμόρφωση πολιτικών.

«ούτε λίγο ούτε πολύ όλα περνάνε μέσα από τα υπουργεία» ΟΚΠ4

««Υπάρχουν οδηγίες για το τι μπορούμε να δαπανήσουμε. Αν αυξηθούν τα νοίκια, αυξάνονται οι λογαριασμοί, πρέπει να κόψουμε από κάτι άλλο.» ΟΚΠ1

«Δεν μπόρεσε αυτό το υλικό το οποίο δημιουργήθηκε να αφομοιωθεί από τον κρατικό μηχανισμό.» ΟΚΠ4

«Τη συμβουλή μας; όχι φυσικά, δεν ζητάνε.» ΟΚΠ1

Καινοτομία ευελιξία και θεσμική αναγνώριση

Η ανάλυση των συνεντεύξεων έδειξε ότι οι οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας δεν περιορίζονται στην παροχή υπηρεσιών, αλλά λειτουργούν και ως παραγωγοί γνώσης και φορείς πολιτικής παρέμβασης. Η καθημερινή τους εμπλοκή με ζητήματα φροντίδας και κοινωνικού αποκλεισμού τους επιτρέπει να συσσωρεύουν εξειδικευμένη γνώση, την οποία αξιοποιούν σε δράσεις συνηγορίας και στη διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής. Παράλληλα, αναδεικνύονται ως χώροι κοινωνικής καινοτομίας, αναπτύσσοντας πρακτικές που συχνά προηγούνται των δημόσιων πολιτικών. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει το στέλεχος της ΟΚΠ4, οι οργανώσεις καλούνται να «*λειτουργούν πιλοτικά και μετά να περνάνε [οι δράσεις] στην ευθύνη ή συνευθύνη του κράτους*».

Η συμμετέχουσα από την ΟΚΠ3 αναφέρει σχετικά με ένα πρότυπο ξενώνα που αναπτύχθηκε με μη-κρατική χρηματοδότηση:

«Το [όνομα ξενώνα] ήταν πολύ συνειδητή επιλογή το να υλοποιήσουμε ένα project με τους όρους που εμείς θέλαμε. Εγώ είχα στο κεφάλι μου τι δεν δούλευε στο σύστημα και μετά, όταν υλοποίησα το project με τον τρόπο που θέλαμε, είχαμε πολύ συγκεκριμένες προτάσεις που μπήκαν μέσα στο θεσμικό πλαίσιο.» ΟΚΠ3

Η διατύπωση αυτή αναδεικνύει μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία η εμπειρία από το πεδίο μετατρέπεται σε τεχνογνωσία και σε προτάσεις θεσμικής μεταρρύθμισης. Τα

παραπάνω παραπέμπουν σε μια διαδικασία θεσμοθέτησης «από τα κάτω», κατά την οποία οι οργανώσεις αναλαμβάνουν τον ρόλο εργαστηρίων κοινωνικής πολιτικής, δοκιμάζοντας νέες παρεμβάσεις πριν αυτές υιοθετηθούν από το κράτος.

Συλλογική δράση και ανταγωνισμοί

Το πολιτειακό κεφαλαίο που παράγεται από τις οργανώσεις το οικειοποιείται στις περισσότερες περιπτώσεις το κράτος και μάλιστα με όρους δυσμενείς οικονομικά για τους οργανισμούς και περιορισμένη θεσμική αναγνώριση. Σε αυτό το πλαίσιο, αρκετές οργανώσεις αντιλαμβάνονται ότι η επιρροή τους δεν ασκείται πρωτίστως σε ατομικό επίπεδο αλλά μέσω συλλογικών σχημάτων και συνεργασιών.

Η σημασία των δικτύων και των συνεργασιών αναδείχθηκε χαρακτηριστικά στη συνέντευξη της εκπροσώπου από την ΟΚΠ4, όπου επισημάνθηκε ότι:

«...Γι' αυτό και λέω ότι εμείς πιστεύουμε πάρα πολύ στη δύναμη των ομάδων, των δικτύων, των συνεργασιών, αλλά σε κάθε περίπτωση παράδειγμα θα πω στο πεδίο των ασυνόδευτων έχουμε καταφέρει, εκτιμώ πολλά. Πολλά πολλά, όπως και στην αστεγία. Δηλαδή είναι κάποιοι τομείς στους οποίους χρειάστηκε να δημιουργηθούν οι συνθήκες. Δεν υπήρχαν [...] δεν πιστεύω στην ατομική προσπάθεια. Πιστεύω στις συνέργειες.»
ΟΚΠ4

Η αναφορά αυτή αναδεικνύει ότι η δυνατότητα επιρροής στη δημόσια πολιτική συνδέεται με τη συλλογική εκπροσώπηση και τη συσσώρευση θεσμικού κύρους σε επίπεδο δικτύων οργανώσεων.

Τα παραπάνω ευρήματα υποδηλώνουν ότι η κοινωνική αναπαραγωγή δεν συνιστά αποκλειστικά πεδίο παροχής υπηρεσιών, αλλά και πεδίο παραγωγής πολιτειακού κεφαλαίου. Μέσα από τη διαχείριση καθημερινών κοινωνικών αναγκών, οι οργανώσεις παράγουν γνώση, τεχνογνωσία, τα οποία μπορούν να μετατραπούν σε δυνατότητα παρέμβασης στις δημόσιες πολιτικές.

Παρότι οι οργανώσεις αναγνωρίζουν τη σημασία της συλλογικής δράσης για την προώθηση κοινωνικών αλλαγών και την ενίσχυση της θεσμικής επιρροής τους, η εξάρτησή τους από περιορισμένους χρηματοδοτικούς πόρους δημιουργεί ανταγωνιστικές

σχέσεις μεταξύ τους. Η αντίφαση αυτή αναδεικνύει ένα από τα βασικά όρια της σύγχρονης κοινωνίας των πολιτών: οι οργανώσεις καλούνται ταυτόχρονα να συνεργάζονται ως φορείς κοινωνικής αλλαγής και να ανταγωνίζονται ως διεκδικητές πόρων και χρηματοδοτήσεων.

Αυτή η αντίφαση αναδεικνύεται χαρακτηριστικά από την ΟΚΠ4 όπου η συνεντευξιαζόμενη αντιπαραβάλλει αυτή την πραγματικότητα του ανταγωνισμού με τη δική της θέση υπέρ των συνεργασιών: «Δεν πιστεύω στην ατομική προσπάθεια. Πιστεύω στις συνέργειες, στα δίκτυα, στις συνεργασίες.» και αργότερα «Υπάρχει πάρα πολύς ανταγωνισμός. Και είναι λογικό να υπάρχει ανταγωνισμός γιατί οι πόροι είναι περιορισμένοι. Όταν διεκδικείς τα ίδια χρήματα, τους ίδιους ανθρώπους, τις ίδιες χρηματοδοτήσεις, είναι δύσκολο να μην υπάρξει ανταγωνισμός.» (ΟΚΠ4)

Το παραπάνω αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα του πως φροντίδα μετατρέπεται σε αντικείμενο διαχείρισης μέσω έργων και προγραμμάτων, γεγονός που ενδέχεται να αποδυναμώνει τη συλλογική πολιτική διεκδίκησης.

Ανεξαρτησία δράσης και συνηγορία

Οι περισσότεροι «επαγγελματικοποιημένες» οργανώσεις αντιλαμβάνονται τη συνηγορία ως αναπόσπαστο μέρος της αποστολής τους. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε στέλεχος της ΟΚΠ5 μοναδικής διεθνούς οργάνωσης του δείγματος, «100% της δουλειάς με θεσμικούς φορείς είναι *advocacy*», υπογραμμίζοντας ότι η σχέση με το κράτος και τους δημόσιους θεσμούς επικεντρώνεται σε συστηματικές προσπάθειες επιρροής για την βελτίωση της ζωής των ατόμων που υποστηρίζουν.

Ωστόσο, τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η οικονομική εξάρτηση από την κρατική χρηματοδότηση επηρεάζει τόσο τη συνηγορία όσο και την πρόσβαση των οργανώσεων στον θεσμικό διάλογο. Όσο περισσότερο οι οργανώσεις αναλαμβάνουν, μέσω συμβασιοποιημένης παροχής υπηρεσιών, λειτουργίες που το κράτος αδυνατεί ή επιλέγει να μη καλύψει, τόσο ευκολότερη καθίσταται η πρόσβασή τους στους κρατικούς φορείς, αλλά ταυτόχρονα περιορίζεται η δυνατότητά τους να διατηρήσουν έναν διεκδικητικό ρόλο απέναντί τους.

Στις περιπτώσεις των ΟΚΠ1, 3 και 4, η πρόσβαση στον διάλογο φαίνεται να συνδέεται με αυτή τη σχέση αλληλεξάρτησης, η οποία, ωστόσο, δεν διαμορφώνεται με ισότιμους όρους. Για παράδειγμα, επισημαίνεται από συμμετέχοντα: «δεν πηγαίνουμε με πρόβλημα, πηγαίνουμε με λύση» (ΟΚΠ3).

«Είμαστε πάρα πολύ προσανατολισμένοι στο να βρίσκουμε λύσεις γιατί εκ των πραγμάτων η πολλή συζήτηση, αν δεν έχει αποτέλεσμα δεν έχει και ιδιαίτερο νόημα. Εγώ θα πω όμως για μια ακόμη φορά ότι σε αρκετές περιπτώσεις αυτοί που ακούγονται μπορεί να είναι και αυτοί που έχουν πιο στενές σχέσεις, κάτι το οποίο συμβαίνει [...] Η αλήθεια είναι ότι θέλει να έχεις υπομονή. Να έχεις υπομονή και για τα διαχειριστικά και για όλα. Δεν είναι άνθρωποι οι οποίοι θα μπορέσουν να βγουν από τα κουτάκια τους εύκολα, να ακούσουν κάτι διαφορετικό, κάτι καινούργιο, να μπορέσουν να το αξιολογήσουν και να πουν ή να ρισκάρουν [...]» ΟΚΠ4

Συνεπώς, από τη μία πλευρά, οι ΟΚΠ καλούνται να καλύψουν κοινωνικές ανάγκες που το κράτος αδυνατεί να καλύψει και από την άλλη, η εξάρτησή τους από δημόσιους πόρους περιορίζει την ικανότητά τους να αμφισβητήσουν τις πολιτικές που παράγουν αυτές τις ανάγκες. Ωστόσο, οι οργανώσεις που δεν εξαρτώνται οικονομικά από το κράτος είτε ασκούν συγκρουσιακή συνηγορία (ΟΚΠ5) είτε η συνεργασία με το κράτος είναι δυσχερής έως ανύπαρκτη (ΟΚΠ5,2). Παρόλες τις προκλήσεις βιωσιμότητας για τις οργανώσεις που δε χρηματοδοτούνται και άρα δε συνεργάζονται με το κράτος, αυτό φαίνεται να είναι ένας τρόπος ώστε να παραμείνουν συνεπείς στο όραμά τους:

«Δεν υπάρχουν προσδοκίες, Γιατί; Επειδή δεν υπάρχει [κράτος] (...) θα μπορούσε ξέρω 'γω να φιλοξενούνται 4-5 δωμάτια άτομα από τον ΕΟΠΥΥ (...) που πάλι σπάει αυτό το κομμάτι των πόρων που θέλουμε εμείς. Δηλαδή δε θα ναι άποροι τελείως οι άνθρωποι, Θα είναι κάποιοι οι οποίοι είναι των ταμείων.» ΟΚΠ6

Από τον ακτιβισμό στη φιλανθρωπία: η αποπολιτικοποίηση της κοινωνίας των πολιτών

Η ανάλυση των συνεντεύξεων ανέδειξε μια ένταση που διαπερνά το σύνολο του πεδίου της Κοινωνίας των Πολιτών και αφορά τη σχέση μεταξύ κοινωνικής φροντίδας, κοινωνικής αλλαγής και διεκδίκησης. Παρότι οι οργανώσεις εξακολουθούν να αναλαμβάνουν κρίσιμες λειτουργίες κοινωνικής αναπαραγωγής, από κάποιες

συνεντεύξεις εκφράστηκε η ανησυχία ότι ο τομέας απομακρύνεται σταδιακά από τον ιστορικό του ρόλο ως φορέας συλλογικής διεκδίκησης και κοινωνικού μετασχηματισμού. Η ενίσχυση της παροχής υπηρεσιών, η εξάρτηση από χρηματοδοτικούς πόρους, η επαγγελματοποίηση των οργανώσεων και η ανάγκη διατήρησης λειτουργικών σχέσεων με το κράτος φαίνεται να περιορίζουν τη δυνατότητα διεκδίκησης και δημόσιας αμφισβήτησης.

Ως αποτέλεσμα, η κοινωνία των πολιτών παρουσιάζεται από ορισμένους συμμετέχοντες ως ένα πεδίο που μετατοπίζεται από τον ακτιβισμό και τη συνηγορία προς περισσότερο φιλανθρωπικές και διαχειριστικές μορφές δράσης. Η μετατόπιση αυτή δεν αφορά μόνο τις πρακτικές των οργανώσεων αλλά και τη συλλογική τους αυτοαντίληψη, καθώς αμφισβητείται πλέον η δυνατότητα της κοινωνίας των πολιτών να λειτουργήσει ως αυτόνομος πολιτικός δρών που επηρεάζει θεσμούς και δημόσιες πολιτικές. Σε αυτό το πλαίσιο, η εκπρόσωπος της ΟΚΠ3 περιγράφει την απουσία των παλαιότερων μορφών ακτιβιστικών φωνών από τους χώρους διαβούλευσης:

«Υπήρχαν τρεις τέσσερις γυναίκες, οι οποίες ήταν γνωστές στο χώρο ως ακτιβίστριες και ως άνθρωποι της παιδικής προστασίας, οι οποίες συνήθως μάλωναν με τα υπουργεία (...) Και αυτό δεν συμβαίνει τα τελευταία τρία με πέντε χρόνια. Επίσης, δεν υπάρχουν πια αυτές οι γυναίκες.» ΟΚΠ3

Η ίδια συνδέει την εξέλιξη αυτή με μια ευρύτερη μετατόπιση του πεδίου:

«Έχει μετατοπιστεί η κοινωνία των πολιτών (...) Αρχίζουμε και μοιάζουμε πιο πολύ με φιλανθρωπία (...) το challenge αυτή τη στιγμή είναι να ενεργοποιηθεί, να θεωρήσει η κοινωνία των πολιτών ξανά ότι μπορεί να ενεργοποιήσει καταστάσεις.» (ΟΚΠ3)

Έμφυλες σχέσεις εξουσίας στη διαβούλευση

Η ανάλυση των συνεντεύξεων ανέδειξε ότι η συμμετοχή των οργανώσεων σε διαδικασίες διαβούλευσης δεν είναι έμφυλα ουδέτερη. Παρότι οι γυναίκες κατέχουν κεντρικό ρόλο στην παροχή φροντίδας και στη λειτουργία των οργανώσεων, η θεσμική εκπροσώπηση εξακολουθεί να συνδέεται με ανδρικές μορφές κύρους και νομιμοποίησης. Οι συνεντευξιζόμενες περιέγραψαν περιπτώσεις όπου η ηλικία, το φύλο και η κοινωνική

εικόνα ενός άνδρα εκπροσώπου θεωρήθηκαν περισσότερο αποτελεσματικά για την πρόσβαση σε θεσμικούς συνομιλητές, ενώ ακόμη και σε διεθνείς οργανώσεις οι ανώτερες επιχειρησιακές δομές εμφανίζονται ανδροκρατούμενες. Για παράδειγμα μια συνεντευξιαζόμενη Διευθύντρια οργάνωσης με ουσιαστική τεχνογνωσία σε θέματα παιδικής προστασίας όταν ερωτάται εάν υπάρχουν παράγοντες που επηρεάζουν το ποιος ακούγεται περισσότερο μέσα σε συναντήσεις μεταξύ ΟΚΠ και υπουργείων απαντά :

«Υπάρχουν φυσικά. Δηλαδή προφανώς και κάνω πολύ περισσότερο κόπο από έναν κύριο που έρχεται 50-60 χρονών με κουστούμι. Ακούγεται κατά καιρούς πιο πολύ αυτός από ότι ακούγομαι εγώ. Πολλές φορές τυχαίνει και εμφανίζω τον κύριο Χρήστος (ομοτιμος πρόεδρος ΔΣ). Για αυτό τον λόγο δηλαδή. Ο κύριος Χρήστος είναι ο Πρόεδρος ο παλιός ο πρόεδρος που είναι τώρα 80 χρονών, παλιά ήταν 70 [σαρκαστικά] και εμφανιζόταν. Έβαζε ο κύριος γλυκούλης τα καλά του, έβαζε και την γραβάτα του και ερχότανε σε όλες αυτές οι συναντήσεις. Τώρα αντίστοιχα στην αστυνομία που πήγε ο συντονιστής μου και έχει μακριά μαλλιά και τατουάζ, πήγα και εγώ μαζί του γιατί θα με άκουγαν περισσότερο. Δηλαδή ανάλογα με το συνομιλητή το λαμβάνω υπόψη [...] γενικά η ιστορία, το θέμα του φύλου, δεν ξέρω, δεν έχω μπει στη διαδικασία να σκεφτώ, να αναλύσω τι και πως, αλλά σίγουρα είναι κάτι το οποίο το λαμβάνω υπόψη στην ισορροπία των αποφάσεων και στο πώς κινούμαστε στην εκπροσώπηση.» ΟΚΠ3

Μια άλλη Διευθύντρια διεθνούς οργάνωσης που δραστηριοποιείται στην Ελλάδα περιγράφει την εμπειρία της σε συναντήσεις με Υπουργούς:

«Δεν μου μιλάνε. Έχω πάει σε συναντήσεις που δεν με κοιτάνε. Ναι, δε με κοιτάνε. (Ερευνήτρια: και κοιτάνε ποιόν; υφισταμένους;) Ναι. κοιτάνε τον άνδρα. Έχω πάει σε συναντήσεις, επειδή εμείς έχουμε δύο επικεφαλής αποστολών, ένας έχει την ευθύνη του, τη Λέσβο και την Αθήνα, ένας άλλος έχει την Σάμο. Και οι δύο ήταν 50+ established άνθρωποι με εξαιρετική, με πολύ μεγάλη εμπειρία, και σκάω στον [όνομα Υπουργού] και λέω “γεια σας, είμαι η διευθύντρια”, του μιλάω άνετα, πάμε στο υπουργείο και είναι οι άλλοι 2 που είναι υφιστάμενοί μου [...] Επίσης με αυτούς [τους υφιστάμενους] έχουμε περάσει τα χίλια μύρια κύματα για να μπορέσουν να αποδεχτούν ότι superior είναι μια γυναίκα νεότερη... ότι δεν θα πάτε μόνοι σας, θα έρθω και εγώ γιατί πρέπει να την κάνω lead..και καταλήξαμε να είμαστε στην συνάντηση που εγώ έπρεπε να κάνω διπλό κόπο

για να ακουστός. Εγώ θα γίνω interrupted 10 φορές, αυτοί καμία. Τα jokes και τα αστειάκια θα είναι μεταξύ τους “Καπνίζετε;” “Όχι, δεν καπνίζουμε”. “Εντάξει, δεν πιστεύω να ενοχλεί το κορίτσι”.» ΟΚΠ5

Επιπλέον, από την ανάλυση αναδεικνύεται ένας μηχανισμός συμβολικής εξουσίας ο οποίος διαμορφώνει τους όρους της διαβούλευσης. Συγκεκριμένα η εκπρόσωπος της ΟΚΠ3 μας λέει:

«Τα τελευταία χρόνια, έχει μπει μέσα στο σύστημα και η ίδια η Εκκλησία. Δηλαδή ο άλλος μεγάλος φορέας είναι μία οργάνωση η οποία είναι οργάνωση της Εκκλησίας. Οπότε αυτοί οι άνθρωποι, δηλαδή τότε που μας καλέσανε και στην Πρόεδρο της Δημοκρατίας και είχε πάει και ο αντίστοιχος υπεύθυνος μιας οργάνωσης που είναι παπάς, οπότε έχει γίνει και αυτό λίγο τα τελευταία χρόνια [...] Ρε συ του φιλάνε ακόμα το χέρι εννοώ μπορεί να είμαστε σε συναντήσεις εργασίας και κάποιος να τους φιλήσει το χέρι ή ας πούμε να μιλάμε ξέρω εγώ 25 άτομα σε μία αίθουσα και αν υπάρχει Πάπας να λένε "συγγνώμη πάτερ μου". Δηλαδή αυτό μετατοπίζει τα πράγματα.» ΟΚΠ3

Η συνεντευξιαζόμενη περιγράφει ότι οι διαδικασίες διαβούλευσης δεν διεξάγονται σε ένα ουδέτερο πεδίο όπου όλες οι φωνές έχουν ίση βαρύτητα. Αντίθετα, ορισμένοι/-ες συμμετέχοντες/-ουσες εισέρχονται στο πεδίο ήδη εφοδιασμένοι/-ες με θεσμικό κύρος, κοινωνική αναγνώριση και συμβολική εξουσία. Στην προκειμένη περίπτωση αυτό το κύρος συνδέεται με τη θρησκευτική ιδιότητα, την ηλικία και την κοινωνική θέση. Επιπλέον, ο «πάτερ» είναι άνδρας, και εκπροσωπεί έναν κατεξοχήν ανδροκρατούμενο θεσμό, ο οποίος εισέρχεται στον χώρο της διαβούλευσης φέροντας προϋπάρχον συμβολικό κεφάλαιο. Έτσι, πριν ακόμη μιλήσει, οι υπόλοιποι τον αναγνωρίζουν ως αυθεντία μεταβάλλοντας τους κανόνες αλληλεπίδρασης. Όμως μας λέει η συνεντευξιαζόμενη «αυτό μετατοπίζει τα πράγματα».

Συνεπώς, μέσα από το κύρος του θρησκευτικού αξιώματος το άτομο αυτό αναγνωρίζεται από όλους τους συμμετέχοντες ως νόμιμη μορφή εξουσίας. Έτσι, το ποιος/α ακούγεται δεν καθορίζεται από την εμπειρία ή την τεχνογνωσία αλλά από το συμβολικό κεφάλαιο που διαθέτει το οποίο προσφέρει εκ των προτέρων νομιμοποίηση.

Συμπεράσματα και προτάσεις για περεταίρω έρευνα

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνήσει τον ρόλο των ΟΚΠ που παρέχουν υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας στην Ελλάδα μέσα από την οπτική του φύλου. Σε μια περίοδο κατά την οποία η Κοινωνία των Πολιτών αναγνωρίζεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο ως θεματοφύλακας των δημοκρατικών αξιών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ενώ παράλληλα το κράτος πρόνοιας λειτουργεί ολοένα και πιο υπολειμματικά (Σπυριδάκη, 2013), οι οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας αναλαμβάνουν αυξανόμενες ευθύνες υπό συνθήκες περιορισμένης θεσμικής προστασίας και επισφαλούς βιωσιμότητας (IOBE, 2023). Υπό αυτές τις συνθήκες, η διερεύνηση των ορίων, των δυνατοτήτων και των έμφυλων διαστάσεων της δράσης τους καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική.

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας κατέδειξε ότι η έρευνα σε εθνικό επίπεδο είναι περιορισμένη ενώ σε διεθνές επίπεδο τόσο οι παραδοσιακές θεωρητικές προσεγγίσεις όσο και η σύγχρονη εμπειρική έρευνα δεν εντάσσουν την οπτική του φύλου στην μελέτη της Κοινωνίας των Πολιτών. Η φεμινιστική έρευνα παραμένει περιορισμένη και μελετά μεμονωμένα τις πτυχές της κοινωνίας των πολιτών πχ. την έμφυλη οργανωσιακή λειτουργία (Lokot, 2021), την πολιτική συμμετοχή βάσει φύλου (Chaney, 2016) ή τον ρόλο της στην κοινωνική αναπαραγωγή (Fraser, 2016). Επιπλέον, η Κοινωνία των Πολιτών συχνά θεωρείται προνομιακός χώρος για τις γυναίκες είτε λόγω αριθμητικής επικράτησης των γυναικών, είτε λόγω του ιστορικού της ρόλου της ως χώρου άσκησης πολιτειότητας και διεκδίκησης.

Σε αυτό το πλαίσιο, η έρευνα υιοθέτησε την παραδοχή ότι το φύλο δεν αποτελεί απλώς χαρακτηριστικό των υποκειμένων που συμμετέχουν στην Κοινωνία των Πολιτών, αλλά κρίσιμη αναλυτική κατηγορία για την κατανόηση των σχέσεων εξουσίας που τη διαμορφώνουν. Η Κοινωνία των Πολιτών προσεγγίστηκε ως ένα πεδίο όπου διασταυρώνονται έμφυλες, ταξικές και άλλες κοινωνικές σχέσεις, επηρεάζοντας την πρόσβαση σε πόρους, τις δυνατότητες συμμετοχής και τη θέση ατόμων και οργανώσεων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και διαβούλευσης. Παράλληλα, η μελέτη εξέτασε τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνική αναπαραγωγή, η εργασία της φροντίδας και το πολιτειακό κεφάλαιο συγκροτούνται και κατανέμονται μέσα από έμφυλες κοινωνικές και οργανωσιακές σχέσεις. Υπό αυτή την έννοια, η οπτική του φύλου δεν περιορίζεται στην ανάδειξη ανισοτήτων, αλλά συμβάλλει στην κατανόηση της Κοινωνίας των Πολιτών ως

πεδίου κοινωνικής αναπαραγωγής και πολιτικής διαμεσολάβησης, όπου συνυπάρχουν πρακτικές αλληλεγγύης και φροντίδας με ιεραρχίες, αποκλεισμούς και ασυμμετρίες ισχύος.

Η θεωρητική συμβολή της εργασίας έγκειται ακριβώς στη σύνδεση τριών πεδίων που συνήθως μελετώνται χωριστά: της θεωρίας της κοινωνικής αναπαραγωγής, της φεμινιστικής ανάλυσης της εργασίας φροντίδας και της συζήτησης για το πολιτειακό κεφάλαιο της κοινωνίας των πολιτών.

Υιοθετώντας μια φεμινιστική μεθοδολογική προσέγγιση, η οποία αναγνωρίζει ότι η γνώση είναι πάντοτε τοποθετημένη (situated) και παράγεται μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικές, έμφυλες και θεσμικές θέσεις (Haraway, 1988), η ποιοτική έρευνα αντιμετώπισε τόσο τις συμμετέχουσες οργανώσεις όσο και την ίδια την ερευνήτρια ως φορείς με συγκεκριμένη θεσιακότητα. Σε αυτό το πλαίσιο, η εργασία δεν διεκδικεί την παραγωγή μιας καθολικής ή ουδέτερης αλήθειας για τις οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας. Αντίθετα, επιδιώκει να αναδείξει ορισμένες από τις έμφυλες δυναμικές που παραμένουν αόρατες στον δημόσιο λόγο για την κοινωνία των πολιτών. Η ανάδειξη αυτών των δυναμικών δεν εξαντλεί το πεδίο αλλά ανοίγει νέους δρόμους για περαιτέρω έρευνα σχετικά με τη σχέση μεταξύ φύλου, κοινωνικής αναπαραγωγής και πολιτειακού κεφαλαίου στον σύγχρονο τρίτο τομέα.

Οι οργανώσεις που συμμετείχαν στις έξι συνεντεύξεις δεν εξετάστηκαν ως ουδέτερες ή ομοιογενείς οντότητες, αλλά ως δρώντες που καταλαμβάνουν διαφορετικές θέσεις εντός του πεδίου της Κοινωνίας των Πολιτών, με διαφοροποιημένα επίπεδα οικονομικού και πολιτειακού κεφαλαίου, διαφορετικές σχέσεις με το κράτος και διαφορετικές οργανωσιακές ιστορίες. Αντίστοιχα, ο σχεδιασμός της έρευνας, η επιλογή των οργανώσεων και η ερμηνεία των δεδομένων αναγνωρίζεται ότι διαμορφώθηκε και από τη θεσιακότητα της ερευνήτριας, η οποία προσεγγίζει το πεδίο τόσο ως κοινωνική ερευνήτρια όσο και ως επαγγελματίας με πολυετή εμπειρία στον χώρο της Κοινωνίας των Πολιτών. Η θέση αυτή παρείχε σημαντικά πλεονεκτήματα πρόσβασης, κατανόησης της ορολογίας και ερμηνείας των οργανωσιακών πρακτικών, αλλά ταυτόχρονα δημιούργησε την ανάγκη συνεχούς αναστοχασμού απέναντι στις παραδοχές, τις εμπειρίες και τις σχέσεις που διαμορφώνουν την ερευνητική διαδικασία. Αυτό, δεν αντιμετωπίζεται ως περιορισμός της

έρευνας αλλά ως προϋπόθεση για την κριτική κατανόηση των έμφυλων σχέσεων εξουσίας που αναπτύσσονται εντός των οργανώσεων και στις σχέσεις τους με το κράτος.

Η βασική υπόθεση της έρευνας ήταν ότι οι οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας αποτελούν κρίσιμους θεσμούς κοινωνικής αναπαραγωγής, εντός των οποίων οι έμφυλες σχέσεις εξακολουθούν να διέπουν την προσφορά της φροντίδας και οι έμφυλες σχέσης εξουσίας επηρεάζουν επίσης την πρόσβαση στο θεσμικό διάλογο και την επιρροή στην διαμόρφωση πολιτικών.

Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν ότι οι οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας αποτελούν κρίσιμους θεσμούς κοινωνικής αναπαραγωγής, καθώς αναλαμβάνουν λειτουργίες που ιστορικά επιτελούνταν από την οικογένεια ή το κράτος. Η συμβολή τους δεν περιορίζεται στην κάλυψη υλικών αναγκών αλλά επεκτείνεται στην παραγωγή κοινωνικών σχέσεων, συναισθηματικής ασφάλειας, κοινωνικής συνοχής και συλλογικής ευημερίας (Fraser, 2013). Παράλληλα, μέσα από την καθημερινή διαχείριση κοινωνικών αναγκών συσσωρεύουν σημαντική γνώση πεδίου και τεχνογνωσία, παράγοντας αυτό που στην παρούσα έρευνα προσεγγίστηκε ως πολιτειακό κεφάλαιο (Sevelsted & Johansson, 2024). Ωστόσο, η κοινωνική και θεσμική αναγνώριση τόσο της εργασίας φροντίδας όσο και της γνώσης που παράγεται μέσω αυτής παραμένει περιορισμένη. Οι οργανώσεις που βρίσκονται πιο κοντά στην καθημερινή εμπειρία της φροντίδας συχνά διαθέτουν τη βαθύτερη γνώση των κοινωνικών προβλημάτων χωρίς να κατέχουν αντίστοιχη θέση στις διαδικασίες θεσμικής αναγνώρισης και λήψης αποφάσεων. Η παρατήρηση αυτή υποδηλώνει ότι η κοινωνική αναπαραγωγή και η παραγωγή πολιτειακού κεφαλαίου αποτελούν αλληλένδετες διαδικασίες, η αξία των οποίων παραμένει εν μέρει αόρατη στο κυρίαρχο θεσμικό και οικονομικό πλαίσιο πλην όμως βασίζεται σε θηλυκοποιημένες μορφές απασχόλησης (Weeks, 2017).

Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα ανέδειξε ότι οι οργανώσεις του δείγματος χαρακτηρίζονται από έντονη γυναικεία παρουσία, συμμετοχικές μορφές διακυβέρνησης και ισχυρό προσανατολισμό στη συνεργασία και τη συλλογική λήψη αποφάσεων. Ωστόσο, η αυξημένη παρουσία των γυναικών σε θέσεις ευθύνης δεν συνεπάγεται αυτομάτως την υπέρβαση των έμφυλων ιεραρχιών. Αντίθετα, σε αρκετές περιπτώσεις οι γυναίκες συγκεντρώνουν ταυτόχρονα διοικητικές, επιστημονικές, συντονιστικές και φροντιστικές

αρμοδιότητες, αναλαμβάνοντας δυσανάλογο οργανωσιακό και συναισθηματικό φόρτο. Τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η γυναικεία ηγεσία στις οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας συχνά συγκροτείται μέσα από πρότυπα αυτοθυσίας, υπευθυνότητας και πολλαπλών ρόλων, τα οποία αναπαράγουν στοιχεία της έμφυλης κατανομής της εργασίας αντί να την ανατρέπουν. Επομένως, η συμμετοχική οργανωσιακή κουλτούρα φαίνεται να συνυπάρχει με πιο λεπτές μορφές έμφυλης ανισότητας, οι οποίες διαμορφώνουν τόσο την κατανομή των ευθυνών όσο και την αναγνώριση της εργασίας.

Επιπλέον, τα ευρήματα αναδεικνύουν ότι η εργασία στις οργανώσεις κοινωνικής φροντίδας φέρει έντονα χαρακτηριστικά θηλυκοποιημένης εργασίας (Weeks, 2017; Morini, 2007). Η φροντίδα συνδέεται συστηματικά με ιδιότητες όπως η ενσυναίσθηση, η ευελιξία, η ανθεκτικότητα, η συναισθηματική διαθεσιμότητα και η ικανότητα ανάληψης πολλαπλών ρόλων, χαρακτηριστικά που συχνά αποδίδονται στις γυναίκες ως «φυσικές» δεξιότητες. Η φυσικοποίηση αυτών των ιδιοτήτων έχει ως αποτέλεσμα η εργασία που απαιτείται για την παροχή ποιοτικής και ολιστικής φροντίδας να παραμένει σε μεγάλο βαθμό αόρατη και υποτιμημένη. Παράλληλα, η επισφάλεια, η αβεβαιότητα χρηματοδότησης και η ανάγκη συνεχούς προσαρμογής μετατρέπονται σε δομικά χαρακτηριστικά του πεδίου, τα οποία αντιμετωπίζονται συχνά μέσω της προσωπικής δέσμευσης των εργαζομένων. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν έτσι τη φεμινιστική κριτική ότι η κοινωνική αναπαραγωγή εξακολουθεί να στηρίζεται σε θηλυκοποιημένες μορφές εργασίας οι οποίες θεωρούνται κοινωνικά αναγκαίες αλλά παραμένουν υποτιμημένες οικονομικά και θεσμικά.

Τέλος, η ανάλυση ανέδειξε ότι η σχέση των οργανώσεων με το κράτος χαρακτηρίζεται από μια δομική αντίφαση. Από τη μία πλευρά, οι οργανώσεις παράγουν γνώση, καινοτομία και τεχνογνωσία μέσα από την καθημερινή διαχείριση σύνθετων κοινωνικών προβλημάτων, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη διαμόρφωση πολιτικών και πρακτικών κοινωνικής προστασίας. Από την άλλη, η δυνατότητα αξιοποίησης αυτού του πολιτειακού κεφαλαίου εξαρτάται από άνισες σχέσεις ισχύος, οι οποίες διαμορφώνονται από τη χρηματοδοτική εξάρτηση, τη θεσμική αναγνώριση και την πρόσβαση στους μηχανισμούς διαβούλευσης. Τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η πρόσβαση στη θεσμική επιρροή δεν κατανέμεται ισότιμα μεταξύ των οργανώσεων ούτε μεταξύ των ατόμων που τις εκπροσωπούν, καθώς διαμεσολαβείται από μορφές συμβολικού, κοινωνικού και έμφυλου

κεφαλαίου. Οι εμπειρίες των συμμετεχουσών καταδεικνύουν ότι οι γυναίκες συχνά καλούνται να καταβάλουν μεγαλύτερη προσπάθεια για να αναγνωριστούν ως ισότιμοι συνομιλητές στις διαδικασίες διαβούλευσης. Υπό αυτή την έννοια, το πολιτειακό κεφάλαιο δεν αποτελεί απλώς προϊόν τεχνογνωσίας ή εμπειρίας, αλλά πεδίο διαπραγμάτευσης και άνισης πρόσβασης, στο οποίο αναπαράγονται ευρύτερες κοινωνικές και έμφυλες σχέσεις εξουσίας.

Η θεσμική αναγνώριση της εργασίας της φροντίδας αλλά και του πολιτειακού κεφαλαίου που παράγει παραμένει περιορισμένη όπως προκύπτει τόσο από τους ανελαστικούς προϋπολογισμούς για την παροχή φροντίδας οι οποίοι κρατούν «αθέατο» ένα μέρος της εργασίας που παρέχεται για να προσφερθεί αυτό που ονομάζεται από τις οργανώσεις «ολιστική» προσέγγιση στην φροντίδα όσο και από την περιορισμένη δυνατότητα επιρροής των οργανώσεων στις διαδικασίες χάραξης πολιτικής στις οποίες συμμετέχουν με άνισους όρους (χρηματοδοτική εξάρτηση) ή δε συμμετέχουν καθόλου (σε περίπτωση οικονομικής ανεξαρτησίας).

Τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι το πολιτειακό κεφάλαιο δεν παράγεται ανεξάρτητα από τη φροντίδα αλλά θεμελιώνεται ακριβώς πάνω στις πρακτικές κοινωνικής αναπαραγωγής που επιτελούν καθημερινά οι οργανώσεις φροντίδας οι οποίες, όχι μόνο απασχολούν κυρίως γυναίκες (διότι η φροντίδα θεωρείται γυναικεία υπόθεση) αλλά βασίζονται και σε θηλυκοποιημένες μορφές εργασίας που προϋποθέτουν επισφάλεια, ευελιξία, ανθεκτικότητα και αόρατη συναισθηματική εργασία. Η αντίθεση που αναδεικνύεται θέτει την φροντίδα ως κοινωνικό αγαθό, πηγή γνώσης και μέσο θεσμικής επιρροής σε ένα ωστόσο μη ευνοϊκό πεδίο άσκησης της.

Εν κατακλείδι, η σύνδεση της θεωρίας της κοινωνικής αναπαραγωγής με τη θεωρία του πολιτειακού κεφαλαίου αναδεικνύεται ως ένα ιδιαίτερα γόνιμο πεδίο περαιτέρω θεωρητικής και εμπειρικής έρευνας, καθώς επιτρέπει να κατανοήσουμε ότι η θεσμική επιρροή των οργανώσεων δεν παράγεται ανεξάρτητα από τις καθημερινές πρακτικές φροντίδας, αλλά θεμελιώνεται ακριβώς πάνω σε αυτές. Παράλληλα, η παραγωγή αυτού του κεφαλαίου στηρίζεται σε θηλυκοποιημένες μορφές εργασίας και κοινωνικής αναπαραγωγής, οι οποίες παραμένουν συχνά αόρατες, υποτιμημένες και άνισα κατανεμημένες. Υπό αυτή την έννοια, η μελέτη υποδεικνύει ότι η κατανόηση των σχέσεων

μεταξύ φροντίδας, έμφυλης εργασίας, θεσμικής επιρροής και εξουσίας αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας φεμινιστικής θεωρίας της Κοινωνίας των Πολιτών, ικανής να αναδείξει όχι μόνο τις λειτουργίες αλληλεγγύης και κοινωνικής προστασίας που επιτελεί, αλλά και τις ιεραρχίες και τις ασυμμετρίες ισχύος που τη διαπερνούν.

Η περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να διερευνήσει συστηματικότερα τη σχέση μεταξύ φύλου, οργανωσιακής θεσιακότητας και πρόσβασης στο πολιτειακό κεφάλαιο σε μεγαλύτερο αριθμό οργανώσεων και διαφορετικά πεδία δράσης της κοινωνίας των πολιτών σε διαφορετικά ιεραρχικά επίπεδα εντός των οργανώσεων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα είχε η συγκριτική μελέτη οργανώσεων κοινωνικής φροντίδας με οργανώσεις συνηγορίας, περιβάλλοντος ή ανθρωπίνων δικαιωμάτων, προκειμένου να εξεταστεί κατά πόσο οι έμφυλες δυναμικές που καταγράφηκαν αποτελούν χαρακτηριστικό της φροντίδας ή ευρύτερο χαρακτηριστικό του τρίτου τομέα. Επιπλέον, θα ήταν χρήσιμη η διερεύνηση των μηχανισμών μέσω των οποίων το πολιτειακό κεφάλαιο μετατρέπεται σε θεσμική επιρροή, καθώς και των διαδικασιών μέσω των οποίων η γνώση που παράγεται από τις οργανώσεις αναγνωρίζεται, μεταφράζεται ή οικειοποιείται από κρατικούς φορείς.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση:

- Αφουξενίδης, Α. (2006). Όψεις της κοινωνίας πολιτών στην Ελλάδα: Το παράδειγμα των περιβαλλοντικών και αντιρατσιστικών ΜΚΟ. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 16, 163. <https://doi.org/10.12681/sas.885>
- Βενιζέλος, Ε. (2000). *Οι περιπέτειες της «Κοινωνίας των Πολιτών»: Η «κοινωνία των πολιτών» και η πολιτική αντιπροσώπευση της μεταβιομηχανικής κοινωνίας: Οι ιδεολογικές χρήσεις και τα όρια μιας έννοιας*. <https://evenizelos.gr/images/stories/e-books/PeripetiesKoinoniasPoliton.pdf>
- Παπαγεωργίου, Γ. (2010). *Φύλο και έρευνα* (1η έκδ.). Gutenberg.
- Ζαννής, Π. (2002). *Τρίτος τομέας και κοινωνία πρόνοιας: Κριτική ανάλυση των θεωρητικών προσεγγίσεων*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, <https://doi.org/10.12681/eadd/6655>
- IOBE (2023). *Έρευνα για τη συμβολή της Κοινωνίας των Πολιτών στην ελληνική οικονομία*. Ίδρυμα Μποδοσάκη. https://civilsocietycontribution.gr/files/Study%20on%20the%20contribution%20of%20Civil%20Society%20to%20the%20Greek%20economy_GR.pdf
- Ίδρυμα Μποδοσάκη. (2024). *Σχέδιο δράσης για την κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα*. Ίδρυμα Μποδοσάκη.
- Κουραχάνης, Ν. (2025). *Η βιομηχανία του ανθρωπισμού: ΜΚΟ και κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Τοπος.
- Μουζέλης Ν., & Παγουλάτος Γ. (2017). Κοινωνία πολιτών και ιδιότητα του πολίτη στη μεταπολεμική Ελλάδα. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 22(1), 5–29. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14743>
- Λουκίδου, Α. (2017). *Κοινωνία πολιτών στη σύγχρονη Ελλάδα με έμφαση στην περίοδο της κρίσης: Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Τομέας Πολιτικής Επιστήμης. <https://doi.org/10.12681/eadd/41797>
- Ortner, S. B. (1994). Είναι το θηλυκό για το αρσενικό ό,τι η φύση για τον πολιτισμό; Στο: Α. Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο* (σσ. 75-108). Αλεξάνδρεια.

- Πολυζωίδης, Π. (2004). *Κοινωνική φροντίδα στην Ελλάδα: ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων*, Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ), Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης, <https://doi.org/10.12681/eadd/20935>
- Σημίτη, Μ. (2017). Κράτος και εθελοντικές οργανώσεις την περίοδο της οικονομικής κρίσης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 42, 36. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14569>
- Σπυριδάκη, Ε. (2013). *Το φύλο στον τρίτο τομέα: Ζητήματα απασχόλησης και στερεοτύπων φροντίδας στις κοινωνικές υπηρεσίες φροντίδας του τρίτου τομέα*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. <https://doi.org/10.12681/eadd/32919>
- Τσιώλης, Γ. (2017). *Θεματική Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων: Συμπληρωματικό εκπαιδευτικό υλικό στη Θ.Ε. ΕΚΠ51-ΠΜΣ: Επιστήμες της Αγωγής*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ).

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Acker, J., Barry, K., & Esseveld, J. (1983). Objectivity and truth: Problems in doing feminist research. *Women's Studies International Forum*, 6(4), 423-435. [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(83\)90035-3](https://doi.org/10.1016/0277-5395(83)90035-3)
- Bourdieu, P. (2002). The Forms of Capital. In: N.W. Biggart (ed), *Readings in Economic Sociology* (pp. 280-291). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470755679.ch15>
- Brighenti, A.M. (2016). Antonio Gramsci's Theory of the Civil Society. In: S. Moebius, F. Nungesser & K. Scherke (eds), *Handbuch Kultursoziologie* (pp. 1-7). Springer Fachmedien Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-08000-6_72-1
- Burns, D., & Walker, M. (2005). Feminist methodologies. In: B. Somekh & C. Lewin (eds.), *Research methods in the social sciences* (pp. 66-73). SAGE Publications.
- Chaney, P. (2016). Gendered political space: civil society, contingency theory, and the substantive representation of women. *Journal of Civil Society*, 12(2), 198–223. <https://doi.org/10.1080/17448689.2016.1178964>
- Clarke, J., Huliaras, A., & Sotiropoulos, D. (2016). *Austerity and the Third Sector in Greece*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315568348>
- Cohen, J.L., & Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. MIT Press

- Dederichs, K., & de Graaf, N. D. (2023). Gender Segregation in Civic Life: Women's and Men's Involvement in Voluntary Associations. *Gender & Society*, 37(6), 942-971.
- Evers, A. (1995). Part of the welfare mix: the third sector as an intermediate area. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 6(2), 159–182. <http://www.jstor.org/stable/27927470>
- European Commission (2025). *EU Strategy for Civil Society*. European Commission. https://commission.europa.eu/document/download/8c30975d-bc1c-4415-8dcd-a71cb28f3662_en?filename=JUST_template_comingsoon_standard.pdf
- Ehrenberg, J. (2017). *Civil Society, Second Edition: The Critical History of an Idea*. New York University Press.
- Eikenberry, A.M. & Kluver, J.D. (2004). The Marketization of the Nonprofit Sector: Civil Society at Risk? *Public Administration Review*, 64(2), 132-140. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2004.00355.x>
- Emerek, R. (2017). Intersectionality - An intercategorical empirical approach. *Kvinder, Køn & Forskning*, (1), 18-31. <https://doi.org/10.7146/kkf.v26i1.109682>
- European Union Agency for Fundamental Rights (2026). *Civic space in the EU: Mapping of national approaches to civic space monitoring, participation and protection*. <https://fra.europa.eu/en/publication/2026/civic-space-update#country-related>
- Fernández, J.J., & Valiente, C. (2021). Gender quotas and public demand for increasing women's representation in politics: An analysis of 28 European countries. *European Political Science Review*, 13(3), 351–370. <https://doi.org/10.1017/S1755773921000126>
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, (25/26), 56. <https://doi.org/10.2307/466240>
- Fraser, N. (1997). *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315822174>
- Fraser, N. (2003). From Discipline to Flexibilization? Rereading Foucault in the Shadow of Globalization. *Constellations*, 10(2), 160-171. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.00321>

- Fraser, N. (2009). Feminism, Capitalism and the Cunning of History. *New Left Review*, 97-117. <https://doi.org/10.64590/17d>
- Fraser, N. (2010). *Scales of justice: Reimagining political space in a globalizing world*. Columbia University Press.
- Fraser, N. (2014). Can society be commodities all the way down? Post-Polanyian reflections on capitalist crisis. *Economy and Society*, 43(4), 541-558. <https://doi.org/10.1080/03085147.2014.898822>
- Giddens, A. (1999). *The third way: The renewal of social democracy*. Polity press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*. International Publishers.
- Hagemann, K. (2008). Civil society gendered: rethinking theories and practices. In: K. Hagemann, S. Michel, & G. Budde (eds), *Civil Society and Gender Justice* (pp. 17-42). Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9781845458577-004>
- Hagemann, K. (2013). Gendered boundaries: Civil society, the public/private divide and the family. In J. Nautz, P. Ginsborg, & T. Nijhuis (eds.), *The golden chain: Family, civil society, and the state* (pp. 43-52). Berghahn Books.
- Ivancheva, M., & Keating, K. (2021). Revisiting precarity, with care: Productive and reproductive labour in the era of flexible capitalism. *ephemera: theory & politics in organization*, 20(4), 251–273. <https://www.ephemerajournal.org/contribution/revisiting-precary-care-productive-and-reproductive-labour-era-flexible-capitalism>
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Johansson, H., & Meeuwisse, A. (eds) (2024). *Civil Society Elites: Exploring the Composition, Reproduction, Integration, and Contestation of Civil Society Actors at the Top*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-40150-3>
- Lokot, M. (2021). From the Inside Out: Gender Mainstreaming and Organizational Culture Within the Aid Sector. *Frontiers in Sociology*, 6, 664406. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.664406>
- Mediterranean Institute of Gender Studies (2006) *Participation in NGOs: The gender gap in participation: A report prepared for the Mediterranean Institute of Gender*

Studies as a follow-up to the CIVICUS survey. Mediterranean Institute of Gender Studies.

- Morini, C. (2007). The Feminization of Labour in Cognitive Capitalism. *Feminist Review*, 87(1), 40-59. <https://doi.org/10.1057/palgrave.fr.9400367>
- Pateman, C. (1988). *The sexual contract* (Polity Press). Stanford University Press. <https://archive.org/details/sexualcontract0000pate/page/n5/mode/2up>
- Pernau, M. (2008). Veiled Associations: The Muslim Middle Class, the Family, and the Colonial State in Nineteenth- and Twentieth-Century India. In: K. Hagemann, S. Michel, & G. Budde (eds.) *Civil Society and Gender Justice: Historical and Comparative Perspectives* (pp. 135-152). Berghahn Books.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- Razavi, S. (2007). *The Political and Social Economy of Care in a Development Context: Conceptual Issues, Research Questions and Policy Options*, United Nations Research Institute for Social Development. <https://cdn.unrisd.org/assets/library/papers/pdf-files/razavi-paper.pdf>
- Roginsky, S., & Shortall, S. (2009). Civil society as a contested field of meanings. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 29(9/10), 473-487. <https://doi.org/10.1108/01443330910986261>
- Salamon, L. M. (2010). Putting the civil society sector on the economic map of the world. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 81(2), 167-210. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8292.2010.00409.x>
- Salamon, L. M., & Sokolowski, W. (2018). Beyond Nonprofits: In Search of the Third Sector. In: B. Enjolras, L. M. Salamon, K. H. Sivesind, & A. Zimmer (eds), *The Third Sector as a Renewable Resource for Europe* (pp. 7-48). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71473-8_2
- Sevelsted, A., & Johansson, H. (2024). Civil society elites: Managers of civic capital. *Theory and Society*, 53(4), 933-951. <https://doi.org/10.1007/s11186-024-09559-2>
- Simiti, M. (2017). Civil Society and the Economy: Greek Civil Society During the Economic Crisis. *Journal of Civil Society*, 13(4), 357-373. <https://doi.org/10.1080/17448689.2017.1355033>

Weeks, K. (2017). Down with Love: Feminist Critique and the New Ideologies of Work.

WSQ: Women's Studies Quarterly 45(3), 37-58.

<https://dx.doi.org/10.1353/wsqa.2017.0043>.

Williams, H.S. (1997). A Feminist Reassessment of Civil Society. *Indiana Law Journal*,
72(2).

<https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1830&context=ilj>

Παράρτημα Ι: Ταξινομήσεις

Οι κατηγοριοποιήσεις αποτελούν αναλυτικές ταξινομήσεις που βασίζονται σε δημόσια διαθέσιμα οργανωσιακά δεδομένα (απολογισμούς, ιστοσελίδες οργανώσεων, στοιχεία χρηματοδότησης και περιγραφές υπηρεσιών) και χρησιμοποιούνται για συγκριτικούς σκοπούς στο πλαίσιο της ποιοτικής ανάλυσης. Σε περιπτώσεις όπου δεν ήταν διαθέσιμα ακριβή οικονομικά ή διοικητικά στοιχεία, η ταξινόμηση βασίστηκε στον οργανωσιακό ρόλο, την έκταση των παρεχόμενων υπηρεσιών και τον τρόπο λειτουργίας των δομών.

1. Μέγεθος βάσει προσωπικού (εργαζόμενοι/-ες πλήρους και μερικής απασχόλησης)
  - Μικρή (1–10 άτομα)
  - Μεσαία (11–30 άτομα)
  - Μεγάλη (31–100 άτομα)
  - Πολύ μεγάλη (>100 άτομα)
2. Μέγεθος βάσει ετήσιων εσόδων
  - Μικρή (έως €100.000)
  - Μεσαία (€100.001 - €300.000)
  - Μεγάλη (€300.001 - €5.000.000)
  - Πολύ μεγάλη (>€5.000.000)
3. Βαθμός οικονομικής εξάρτησης από το κράτος (% των εσόδων προέρχονται από κρατική χρηματοδότηση)
  - Χαμηλός: <25%
  - Μέτριος: 25–50%
  - Υψηλός: 51–75%.
  - Πολύ υψηλός: >75%.
4. Βαθμός εξάρτησης από εθελοντική εργασία
  - Χαμηλός: Η οργάνωση βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε αμειβόμενο προσωπικό. Οι εθελοντές/-τριες έχουν συμπληρωματικό ρόλο.

- Μέτριος: Οι εθελοντές/-τριες υποστηρίζουν σημαντικές λειτουργίες, αλλά η παροχή υπηρεσιών θα μπορούσε να συνεχιστεί χωρίς αυτούς/-ες.
- Υψηλός: Οι εθελοντές/-τριες υλοποιούν κρίσιμες δραστηριότητες και η μείωσή τους θα επηρέαζε σοβαρά το έργο της οργάνωσης.
- Πολύ υψηλός: Η λειτουργία και η παροχή υπηρεσιών εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό ή σχεδόν αποκλειστικά από εθελοντές/-τριες.

5. Βαθμός συνεργασίας με θεσμικούς φορείς σε τοπικό επίπεδο για την παροχή υπηρεσιών

- Περιορισμένος (περιστασιακές επαφές ή παραπομπές)
- Μέτριος (τακτική συνεργασία σε συγκεκριμένες δράσεις)
- Εκτεταμένος: συστηματική συνεργασία με πολλούς δημόσιους φορείς.
- Θεσμικά ενσωματωμένος: η λειτουργία της οργάνωσης εξαρτάται από συνεχή συνεργασία με δημόσιες υπηρεσίες ή συμμετοχή σε θεσμικά όργανα.

6. Βαθμός διασύνδεσης/συμμετοχής σε διάλογο με το κράτος (υπουργία, άλλους θεσμικούς φορείς διαβούλευσης)

- Χαμηλός
- Μέτριος
- Υψηλός
- Πολύ υψηλός

Παράρτημα II: Προφίλ οργανώσεων δείγματος

ΟΚΠ 1: Η ΟΚΠ 1 είναι μία μη κερδοσκοπική εταιρεία που ιδρύθηκε την δεκαετία του 1990 από συγγενείς ατόμων που πάσχουν από κάποια ανίατη νόσο, καθώς και από επαγγελματίες υγείας διαφόρων ειδικοτήτων, κυρίως νευρολόγους, ψυχιάτρους, ψυχολόγους, κοινωνικούς/-ες λειτουργούς και φυσικοθεραπευτές/-τριες. Σκοπός της είναι η ανάπτυξη δομών, υπηρεσιών και συνθηκών που βελτιώνουν την ποιότητα ζωής των ατόμων με άνοια και των περιθαλπόντων τους. Σήμερα αποτελεί μία από τις πλέον θεσμοθετημένες οργανώσεις στον τομέα της άνοιας στην Ελλάδα, διαχειριζόμενη Κέντρα Ημέρας, υπηρεσίες κατ'οίκον υποστήριξης και οικοτροφείο για άτομα με άνοια τελικού σταδίου.

Με περισσότερους/-ες από 85 εργαζόμενους/-ες και ετήσια έσοδα που την κατατάσσουν στις μεγάλες οργανώσεις του δείγματος, η λειτουργία της βασίζεται κυρίως σε εξειδικευμένο επαγγελματικό προσωπικό. Η οργανωτική ιεραρχία και οι ρόλοι είναι σαφείς, με έμφαση στον συντονισμό των εξειδικευμένων επιστημόνων (ψυχολόγοι) και του προσωπικού φροντίδας και κλιμάκωση προς την επιστημονική διεύθυνση και το Διοικητικό Συμβούλιο για πιο σύνθετα ζητήματα. Η χρηματοδότηση σημαντικού μέρους των δραστηριοτήτων της μέσω προγραμμάτων ΕΣΠΑ και άλλων δημόσιων πόρων υποδηλώνει υψηλό βαθμό οικονομικής εξάρτησης από το κράτος αφήνοντας στενά περιθώρια για δαπάνες σχετιζόμενες με δράσεις που ενισχύουν την ποιότητα και την ολιστική υποστήριξη, μεταφέροντας το βάρος αυτό σε εθελοντισμό και άτυπες συνεισφορές. Παράλληλα, η παροχή υπηρεσιών προϋποθέτει στενή συνεργασία με τοπικούς φορείς υγείας και κοινωνικής φροντίδας, ενώ η οργάνωση διατηρεί παρουσία στον δημόσιο διάλογο για τις πολιτικές σχετικά με την νόσο, κυρίως μέσω των ιδρυτικών και διοικητικών στελεχών της. Ωστόσο, ο διάλογος για την κοστολόγηση/προϋπολογισμό των προσφερόμενων υπηρεσιών παραμένει περιορισμένος. Υπάρχει επίσης πολιτική ισότητας η οποία όμως αντιμετωπίζεται περισσότερο ως μια τυπική διαδικασία για την πρόσβαση σε χρηματοδοτήσεις παρά μια ουσιαστική εφαρμοσμένη πολιτική. Θεσμικά τα θέματα ισότητας των φύλων δε θεωρούνται σχετικά με το έργο τους (ουδετεροποίηση).

ΟΚΠ 2: Η ΟΚΠ 2 αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση οργάνωσης της οποίας το μοντέλο παρέμβασης βασίζεται σχεδόν εξ ολοκλήρου στην οργανωμένη εθελοντική δράση. Η

μεθοδολογία της προέρχεται από μια καινοτόμο πρωτοβουλία βάσης (grassroots) που αναπτύχθηκε αρχικά σε χώρα του εξωτερικού και στη συνέχεια διαδόθηκε διεθνώς. Οι υπηρεσίες υποστήριξης οικογενειών παρέχονται κυρίως μέσω εκπαιδευμένων εθελοντών γονέων, οι οποίοι λειτουργούν υπό την εποπτεία περιορισμένου αριθμού επαγγελματιών. Η ελληνική πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από ποσοτική επικράτηση γυναικών μεταξύ ωφελούμενων και εθελοντών, με λίγες περιπτώσεις πατέρων-μονογονέων και δυσκολία στρατολόγησης ανδρών εθελοντών. Η οργανωτική της δομή βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, τα οποία προσφέρουν αμισθί σημαντικό μέρος της εργασίας που απαιτείται για τη διοίκηση και λειτουργία της οργάνωσης. Πρόκειται για τη μικρότερη οργάνωση του δείγματος ως προς το ανθρώπινο δυναμικό, με περιορισμένο αριθμό εργαζομένων και σχετικά χαμηλό κύκλο εργασιών. Η υψηλή εξάρτηση από την εθελοντική εργασία συνιστά κεντρικό χαρακτηριστικό του οργανωσιακού της μοντέλου. Η συνεργασία της με δημόσιους και τοπικούς φορείς αφορά κυρίως παραπομπές και δικτύωση γύρω από ζητήματα οικογενειακής υποστήριξης, χωρίς να προκύπτει ουσιαστική συμμετοχή σε εθνικούς μηχανισμούς διαβούλευσης ή συνηγορίας. Τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν περιορισμένη εξάρτηση από κρατική χρηματοδότηση. Η οργάνωση εφαρμόζει πολιτικές ισότητας/συμπερίληψης και επιδιώκει αυξημένη συμμετοχή πατέρων, αναγνωρίζοντας ότι η ενδυνάμωση γυναικών από μόνη της δεν αρκεί για ισότητα.

ΟΚΠ 3: Η ΟΚΠ 3 αποτελεί μία από τις παλαιότερες οργανώσεις του δείγματος. Ιδρύθηκε κατά την περίοδο του μεσοπολέμου από φεμινιστική οργάνωση της εποχής, με αρχικό στόχο την προστασία κρατούμενων γυναικών και ανηλίκων, ενώ αργότερα η δράση της επικεντρώθηκε συστηματικά στην προστασία των παιδιών και των νέων. Σήμερα δραστηριοποιείται στον τομέα της παιδικής προστασίας και της υποστήριξης ασυνόδευτων ανηλίκων, λειτουργώντας δομές φιλοξενίας και προγράμματα κοινωνικής ένταξης. Η λειτουργία των δομών αυτών προϋποθέτει εξειδικευμένο προσωπικό και συμμόρφωση με αυστηρό κανονιστικό πλαίσιο, γεγονός που κατατάσσει την οργάνωση στις μεσαίου προς μεγάλου μεγέθους οργανώσεις του δείγματος. Η συμβολή των εθελοντών/-τριών είναι υποστηρικτική αλλά όχι καθοριστική για τη λειτουργία των υπηρεσιών, γεγονός που αντιστοιχεί σε μέτριο βαθμό εξάρτησης από την εθελοντική εργασία. Η οικονομική της βιωσιμότητα συνδέεται σε σημαντικό βαθμό με δημόσια και συγχρηματοδοτούμενα προγράμματα, ιδιαίτερα στον τομέα της φιλοξενίας ασυνόδευτων

ανηλίκων. Η συνεργασία με εισαγγελικές αρχές, το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, σχολικές μονάδες και τοπικές κοινωνικές υπηρεσίες αποτελεί οργανικό στοιχείο της λειτουργίας της, χωρίς ωστόσο να συνοδεύεται από ιδιαίτερα έντονη συμμετοχή σε εθνικές διαδικασίες διαβούλευσης.

ΟΚΠ 4: Η ΟΚΠ 4 αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες και πλέον «επαγγελματικοποιημένες» οργανώσεις κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα. Λειτουργεί με σαφές ανθρωποκεντρικό όραμα, υψηλή εσωτερική εμπιστοσύνη και συμμετοχικούς μηχανισμούς, επιτρέποντας πρωτοβουλία και μάθηση από την πράξη. Διαθέτει εκτεταμένο δίκτυο δομών και υπηρεσιών που καλύπτουν την παιδική προστασία, την υποστήριξη προσφύγων και μεταναστών, την κοινωνική ένταξη και τη νεανική ενδυνάμωση. Παρότι αξιοποιεί συστηματικά εθελοντές, οι βασικές υπηρεσίες της παρέχονται από εξειδικευμένο προσωπικό, γεγονός που υποδηλώνει μέτριο βαθμό εξάρτησης από την εθελοντική εργασία. Η αποτελεσματική συνεργασία με το κράτος εξαρτάται από σταθερά/διαφανή χρηματοδοτικά εργαλεία. Η υλοποίηση μεγάλου αριθμού συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων και υπηρεσιών κοινωνικής προστασίας συνδέεται με υψηλό βαθμό οικονομικής εξάρτησης από δημόσιους και ευρωπαϊκούς πόρους. Η συνεργασία της με τοπικούς και εθνικούς θεσμούς είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη, ενώ η οργάνωση συμμετέχει ενεργά σε δράσεις συνηγορίας και στον δημόσιο διάλογο για ζητήματα παιδικής προστασίας, μετανάστευσης και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

ΟΚΠ 5: Η ΟΚΠ 5 είναι μια διεθνής ανθρωπιστική οργάνωση με μεγάλο αριθμό αμειβόμενων επαγγελματιών υγείας και διοικητικού προσωπικού και με ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο οικονομικών πόρων. Η παροχή των υπηρεσιών της βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε εξειδικευμένο προσωπικό, γεγονός που συνεπάγεται χαμηλό βαθμό εξάρτησης από την εθελοντική εργασία. Σε αντίθεση με τις περισσότερες οργανώσεις του δείγματος, η οικονομική της βιωσιμότητα βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε ιδιωτικές δωρεές, στο πλαίσιο της θεσμικής της δέσμευσης για οικονομική ανεξαρτησία από κρατικούς πόρους. Παρά τη σημαντική οργανωτική αυτονομία που διαθέτει, συνεργάζεται συστηματικά με δημόσιες αρχές και θεσμικούς φορείς για την υλοποίηση των παρεμβάσεών της και διατηρεί ενεργό ρόλο στον δημόσιο διάλογο για ζητήματα υγείας, προσφυγικής πολιτικής και ανθρωπιστικής δράσης. Ωστόσο, η σχέση της με τους κρατικούς φορείς χαρακτηρίζεται από περιορισμένη θεσμική ανταπόκριση ή διαφορετικές

προσεγγίσεις ως προς τις δημόσιες πολιτικές. Στρατηγικά, οι «μικρές καθημερινές νίκες» στο πεδίο και η φροντίδα ενός «υγιούς ιστού» προσωπικού-ασθενών-κοινότητας είναι κομβικές, ενώ το δίλημμα φροντίδας vs κοινωνικής αλλαγής αντιμετωπίζεται με πραγματισμό και υπό όρους.

ΟΚΠ 6: Η ΟΚΠ 6 αποτελεί μια ιστορική φιλανθρωπική οργάνωση με κύριο αντικείμενο τη φιλοξενία και φροντίδα ηλικιωμένων ατόμων. Σε αντίθεση με τις περισσότερες επαγγελματικοποιημένες οργανώσεις του δείγματος, η λειτουργία της στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στην τοπική κοινωνική αλληλεγγύη, τις δωρεές και την εθελοντική προσφορά. Η χρηματοδότησή της προέρχεται σχεδόν αποκλειστικά από ιδιωτικές δωρεές και χορηγίες, γεγονός που υποδηλώνει χαμηλό βαθμό οικονομικής εξάρτησης από το κράτος. Παράλληλα, η εθελοντική εργασία και η στήριξη της τοπικής κοινότητας αποτελούν κρίσιμους πόρους για τη λειτουργία της. Αν και η παρουσία της στον δημόσιο διάλογο και στις διαδικασίες διαβούλευσης είναι περιορισμένη, διατηρεί ισχυρούς δεσμούς με την τοπική αυτοδιοίκηση. Η περίπτωση της ΟΚΠ 6 διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες οργανώσεις του δείγματος, καθώς εκπροσωπεί ένα περισσότερο κοινοτικό και φιλανθρωπικό μοντέλο παροχής κοινωνικής φροντίδας.

Παράρτημα III: Οδηγός Ημι-δομημένης Συνέντευξης

Προφίλ συμμετέχοντα/-ουσας

Επαγγελματικό προφίλ & θέση στην οργάνωση (έτη εμπειρίας στον κλάδο, θέση στην οργάνωση, έτη στην οργάνωση, περιγραφή βασικών αρμοδιοτήτων

Προφίλ Οργάνωσης & Θέση στο οικοσύστημα

Εισαγωγικά για την κατανόηση του στόχου & της θέσης της οργάνωσης κ.λπ. (σύντομη ιστορία, έτος ίδρυσης, τομείς δραστηριοποίησής: βασικές υπηρεσίες ή δράσεις που προσφέρει)

Θεματικές συζήτησης

Κοινωνική αναπαραγωγή

1. Ποια είναι η βασική συμβολή της οργάνωσης; Πώς επηρεάζει η δουλειά σας την καθημερινή ζωή των ανθρώπων που υποστηρίζετε;
2. Πιστεύετε ότι ο τρόπος που λειτουργούν οργανώσεις όπως η δική σας (φροντίδα) έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά; Ποια είναι αυτά; Πώς βλέπετε αυτόν τον ρόλο;
3. Πώς θα τοποθετούσατε την οργάνωση σε σχέση με άλλους φορείς στον ίδιο χώρο; Τι σας ξεχωρίζει; Τι σας διαφοροποιεί;
4. Πώς περιγράφετε τη σχέση της δουλειάς σας με τις αντίστοιχες υπηρεσίες που παρέχονται από το κράτος;
5. Ποιες είναι οι βασικές πηγές χρηματοδότησης; Πώς επηρεάζουν οι χρηματοδοτήσεις τη λειτουργία της οργάνωσης; και οι πόροι γενικότερα τη δυνατότητα υλοποίησης δράσεων; Υπάρχουν περιορισμοί που επηρεάζουν τον τρόπο που δουλεύετε;
6. Δεδομένου ότι οι ΟΚτΠ στοχεύουν στην κοινωνική αλλαγή και παράλληλα συμβάλουν στην παροχή βασικών κοινωνικών αγαθών, σε τι από τα δύο θα λέγατε ότι η οργάνωσή σας συμβάλει περισσότερο;

Οργανωσιακή δομή & ιεραρχίες & Κατανομή εργασίας & έμφυλη εργασία & Αόρατη εργασία (π.χ. φροντίδα ομάδας, συντονισμός)

1. Ποια είναι η σύνθεση του ΔΣ βάσει φύλου;
2. Ποια είναι η δομή της οργάνωσης; Υπάρχει οργανόγραμμα; Πόσα τμήματα/διευθύνσεις υπάρχουν; Ποιες είναι οι θέσεις ευθύνης και ποιοι/ποιες τις κατέχουν;
3. Πόσα τα άτομα απασχολούνται (π.χ. προσωπικό, εθελοντές/-τριες) και ποιο το προφίλ τους; Πώς κατανέμονται οι εργασιακές αρμοδιότητες; Παρατηρείτε κάποια μοτίβα ως προς το ποιοι/ποιες αναλαμβάνουν διαφορετικού τύπου ρόλους; Από τι πιστεύετε ότι επηρεάζεται αυτή η κατανομή; (Θεωρείτε ότι το φύλο παίζει κάποιο ρόλο;)

4. Πώς επηρεάζουν οι διαθέσιμοι πόροι τον τρόπο οργάνωσης της εργασίας (π.χ. μισθωτή vs εθελοντική)
5. Υπάρχουν ρόλοι που αφορούν περισσότερο την υποστήριξη, φροντίδα ή το συντονισμό της ομάδας; Ποιος/ποια συνήθως αναλαμβάνει αυτά τα καθήκοντα;
6. Ποιο είναι το κριτήριο για να επιλέξετε το άτομο που θα καλύψει μια τέτοια θέση;
7. Υπάρχουν καθήκοντα ή δραστηριότητες που δεν περιγράφονται τυπικά στους ρόλους, αλλά είναι σημαντικά για τη λειτουργία της ομάδας; Μπορείτε να δώσετε παραδείγματα τέτοιων δραστηριοτήτων; Ποιος/ποια συνήθως αναλαμβάνει αυτά τα καθήκοντα; Σχετίζεται αυτό με τη θέση, την εμπειρία ή άλλους παράγοντες;
8. Στην καθημερινή δουλειά της οργάνωσης, υπάρχουν στιγμές που χρειάζεται να διαχειρίζεστε συναισθηματικά φορτισμένες ή απαιτητικές καταστάσεις πχ. μια κρίση μεταξύ των ωφελούμενων; Μια κρίση διαχειριστική; Μια κρίση που αφορά συνεργασίες με τρίτους (εκτός οργάνωσης);
9. Τι είδους καταστάσεις είναι αυτές και ποιο/α άτομα τις διαχειρίζονται συνήθως;

Πολιτειακό κεφάλαιο, σχέσεις με το κράτος & κοινωνία, ηγεσία & εκπροσώπηση

10. Με ποιους φορείς συνεργάζεστε πιο συχνά; (άλλες ΜΚΟ, κράτος, διεθνείς οργανισμοί, δίκτυα) ;
11. Με ποιους τρόπους θεωρείτε ότι η οργάνωση μπορεί να επηρεάσει τον θεσμικό διάλογο; Υπάρχουν τομείς στους οποίους θεωρείτε έχετε ιδιαίτερη επιρροή;
12. Από τι εξαρτάται, κατά τη γνώμη σας, η δυνατότητα της οργάνωσης να έχει πρόσβαση ή επιρροή σε θεσμικούς φορείς;
13. Ποια άτομα ή ρόλοι εκπροσωπούν την οργάνωση προς τα έξω (υπουργεία, δημόσιες υπηρεσίες, συνεργασία με άλλες οργανώσεις στο εσωτερικό της χώρας, εξωτερικό, χρηματοδοτικούς οργανισμούς);
14. Σκεφτείτε ένα πρόσφατο παράδειγμα όπου έπρεπε να προετοιμαστείτε για να συμμετάσχει η οργάνωση σας σε μια συνάντηση με κάποιον θεσμικό φορέα για να ζητήσετε συνεργασία ή υποστήριξη του έργου σας: Ποια άτομα ενεπλάκησαν στην προετοιμασία (πχ στην έρευνα που απαιτείται) πριν την συνάντηση; Ποια άτομα αποφάσισαν το ποια αιτήματα θα τεθούν στη συνάντηση; Ποια άτομα συμμετείχαν στη συνάντηση; Ακούστηκε το αίτημα σας;
15. Πώς περιγράφετε τη δυναμική αυτών των συναντήσεων;
16. Υπάρχουν παράγοντες που επηρεάζουν το ποιος ακούγεται περισσότερο; (Θεωρείτε ότι το φύλο είναι ένας από αυτούς);

Οργανωσιακή κουλτούρα & έμφυλες πρακτικές

17. Σε ότι αφορά την εσωτερική λειτουργία της οργάνωσης, ποια θα λέγατε ότι είναι η κουλτούρα της οργάνωσης σας σε θέματα έμφυλης ισότητας (εάν σας απασχολεί) με ποιο τρόπο σας απασχολεί ή συζητάτε για αυτό;
18. Υπάρχουν πολιτικές για την προώθηση της έμφυλης ισότητας στον οργανισμό; Τι είδους (πχ επιμορφώσεις; σχέδιο δράσης, άλλο);

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.